

การศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน:

บทเรียนจากพื้นที่และข้อเสนอเชิงนโยบาย

รายงานการวิจัยภายใต้การสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พรใจ ลีทองอิน

ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิต

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ผลงานวิชาการเพื่อพิจารณาขอตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์

การศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน:

บทเรียนจากพื้นที่และข้อเสนอเชิงนโยบาย

รายงานการวิจัยภายใต้การสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พรใจ ลีทองอิน

ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิต

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ผลงานวิชาการเพื่อพิจารณาขอตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์

คำนำ

รายงานการวิจัยนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษาระบบการเรียนรู้ออนไลน์และการสร้างความรู้ ที่ทำให้ชุมชนแม่ทาสามารถพึ่งตนเอง ดำรงชีวิตได้อย่างเท่าทัน และสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกได้ อย่างเสมอภาคและมีศักดิ์ศรี ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน ความเข้าใจระบบการศึกษา หลากหลายรูปแบบของชุมชนมีความสำคัญต่อการออกแบบนโยบายสาธารณะที่มุ่งสร้างการเรียนรู้ตลอด ชีวิตและการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสังคมเพื่อการปฏิรูปการศึกษาตามเจตนารมณ์แห่งพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ

ผู้วิจัยขอขอบคุณอัยวัฒน์ พิสูจน์ พ่อกำนันอนันต์ ศักดิ์ เพิก บัญ และคนในชุมชนแม่ ทาอีกหลายท่านที่ร่วมถ่ายทอดความรู้จากประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์ของชุมชนอย่างมีชีวิตชีวา แม้ว่าจะถูกสัมภาษณ์มาหลายครั้งแล้วก็ตาม ขอขอบคุณคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่สนับสนุนทุนในการทำวิจัย และขอบคุณครอบครัวที่ช่วยให้รายงานวิจัยนี้สำเร็จออกมาเป็นรูปเล่ม

พรใจ ลีทองอิน

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของการวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับการศึกษาระบบโรงเรียน	6
ยุคความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอยู่นอกการศึกษาระบบโรงเรียน	6
ยุคความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนถูกบูรณาการอยู่ในการศึกษาระบบโรงเรียน	11
ปริทัศน์งานวิจัยว่าด้วยความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน	15
การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษาโดยชุมชน	20
การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาและการจัดการศึกษาโดยชุมชน:	21
บทสำรวจแผนการศึกษาแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	
การมีส่วนร่วมและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยชุมชน: บทสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	25
กรอบความคิดในการวิจัย	27
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	28
หน่วยในการวิเคราะห์และสนามของการศึกษา	28
การสัมภาษณ์ระดับลึก	29
เอกสารและการวิเคราะห์เอกสาร	30
การนำเสนอผลการวิจัย	31
บทที่ 4 แม่ทาในกระแสความเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเรียนรู้เพื่อพลิกฟื้นชุมชน	32
แม่ทาในกระแสความเปลี่ยนแปลง	32
กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน	35
แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน	35
การจัดการความรู้เพื่อความยั่งยืนของชุมชน	43
ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้	44
นโยบายที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามทัศนะของชุมชน	47

ชุมชนแม่ทาและปัญหาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา	47
นโยบายที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา	49
บทที่ 5 ข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอเชิงนโยบาย	50
ข้อสรุปเชิงทฤษฎี	50
ข้อเสนอเชิงนโยบาย	51
บรรณานุกรม	53
ภาคผนวก	61
ภาคผนวก ก	62
ภาคผนวก ข	65

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 กำหนดการฝึกอบรม ประชาชนชาวบ้าน เส้นทางเศรษฐกิจ ตารางการฝึกอบรม	37
2 ตารางฝึกอบรม หลักสูตร “สุขพอเพียง”	39
3 หลักสูตรเรื่อง “การทำมาหากิน 3 ฤดู”	46

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของการวิจัย

การใช้การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเครื่องมือสำหรับการเตรียมคนเข้าสู่อาชีพในภาคอุตสาหกรรมและบริการตามนโยบายการพัฒนาที่มุ่งปรับเปลี่ยนประเทศไทยให้เป็นประเทศพัฒนาตลอดเวลากว่าห้าทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าได้ทำให้การเข้าถึงการศึกษาในระบบโรงเรียนเพิ่มขึ้นทั้งจำนวนและระดับการศึกษาที่สูงขึ้น ดังจะเห็นได้จากอัตราการเรียนต่อจำนวนประชากรวัยเรียนทั้งหมด (รวมก่อนประถมศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา ปริญญาตรีและต่ำกว่า) ในปี พ.ศ.2537 ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 65 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 74.7 และ 80.9 ในปี พ.ศ.2542 และ 2559 ตามลำดับ เมื่อพิจารณารายกลุ่มพบว่าอัตราการเรียนต่อจำนวนประชากรวัยเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายซึ่งไม่ใช้การศึกษาภาคบังคับ ในปี พ.ศ.2537 คิดเป็นร้อยละ 36.2 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 57 และ 78.6 ในปี พ.ศ.2542 และ 2559 ตามลำดับ ส่วนระดับอุดมศึกษา (ปริญญาตรีและต่ำกว่า) ปี พ.ศ.2537 คิดเป็นร้อยละ 24.6 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 37.4 และ 47.7 ในปี พ.ศ.2542 และ 2559 ตามลำดับ ทำให้จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยในระบบโรงเรียนของประชากรทุกกลุ่มอายุเพิ่มขึ้น อาทิ ประชากรที่มีอายุ 15-59 ปี เพิ่มขึ้นจาก 8.1 ปีในปี พ.ศ. 2545 เป็น 9 ปีในปี พ.ศ.2559 และประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปเพิ่มขึ้นจาก 3.8 ปีในปี พ.ศ.2545 เป็น 5 ปีในปี พ.ศ.2559 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561: ออนไลน์) แต่การเข้าถึงการศึกษาของเด็กและเยาวชนซึ่งรวมถึงลูกหลานของคนในชนบทที่เพิ่มขึ้นทั้งจำนวนและระดับการศึกษานั้น ไม่ช่วยให้คนทั้งสังคมสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชนของตนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ แม้วานักเศรษฐศาสตร์บางคนเสนอว่าอัตราการเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาที่ปรับตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปี 1990 ได้ทำให้ความเหลื่อมล้ำปรับตัวดีขึ้นเล็กน้อยในระยะหลังก็ตาม (สมชัย จิตสุชน, 2558: ออนไลน์) เพราะมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ชี้ให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงการศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและความเหลื่อมล้ำเพิ่มมากขึ้นในระดับปริญญาตรี กล่าวคืออัตราการเข้าเรียนสุทธิในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในปี พ.ศ.2558 ของกลุ่มประชากร 10% ที่มีฐานะความเป็นอยู่ดีที่สุดในปี พ.ศ.2558 มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (รวม ปวช.) สูงถึงร้อยละ 70.1 ขณะที่กลุ่มประชากร 10% ที่มีฐานะความเป็นอยู่ด้อยที่สุดในปี พ.ศ.2558 มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (รวม ปวช.) เพียงร้อยละ 38.9 เท่านั้น และในระดับปริญญาตรีความเหลื่อมล้ำเพิ่มสูงขึ้นเนื่องจากอัตราการเข้าเรียนสุทธิในกลุ่มประชากร 10% ที่มีฐานะความเป็นอยู่ดีที่สุดในปี พ.ศ.2558 มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาระดับปริญญาตรี (รวม ปวส.) สูงถึงร้อยละ 62.8 ขณะที่กลุ่มประชากร 10% ที่มีฐานะความเป็นอยู่ด้อยที่สุดในปี พ.ศ.2558 มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาระดับปริญญาตรี (รวม ปวส.) เพียงร้อยละ 3.6 เท่านั้น (รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์

ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย. 2558: 4-5) ดังนั้นแม้การศึกษามีศักยภาพในการลดความเหลื่อมล้ำ แต่การที่ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาในระดับที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับเป็นรายจ่ายที่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จากภาคเกษตรกรรมที่มักต่ำและมีความไม่แน่นอน โดยเฉพาะหากต้องเรียนในสถานศึกษาที่อยู่ห่างไกลจากชุมชน ทำให้คนชนบทจำนวนมากที่ไม่สามารถแบกรับภาระนี้ได้ การไม่สามารถส่งลูกเรียนต่อในระดับสูงจนสามารถประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมได้ ทำให้งานที่ทำได้ส่วนใหญ่มักเป็นงานที่ใช้แรงงาน และได้ค่าแรงไม่มากนัก เพราะการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่ได้มุ่งให้ทักษะในการประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากโครงสร้างเวลาเรียนในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

นอกจากปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาแล้ว การศึกษาภายใต้การควบคุมโดยรัฐยังทำให้ครอบครัวและชุมชนซึ่งเคยมีอำนาจอิสระในการจัดการศึกษาถูกกันออกไปจากกระบวนการเรียนรู้ของคนรุ่นลูกรุ่นหลาน ความรู้ที่สะสมอยู่ในชุมชนจึงไม่ได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความต้องการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่กลับถูกแทนที่ด้วยระบบความรู้ชุดใหม่ที่คนในชุมชนไม่ได้สร้างขึ้น นอกจากนั้น การที่ความรู้ในระบบโรงเรียนไม่ได้มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้เรียนซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนชนบท การศึกษาที่รัฐลงทุนไปจำนวนมาก¹ จึงไม่ได้ตอบสนองชีวิตและความต้องการ รวมทั้งไม่ช่วยในการฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพหรือสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ยิ่งไปกว่านั้นยังทำให้คนในชนบทหันมาให้คุณค่ากับความรู้ในระบบโรงเรียนและวิถีชีวิตแบบใหม่เช่นเดียวกับสังคมภายนอก พลัสสร้างสรรค์ของชุมชนจึงถูกลดทอนลงและตกอยู่ในภาวะของการพึ่งพิงความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาแผนใหม่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปดังจะเห็นได้จากข้อความส่วนหนึ่งในปฐมบท: ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับบริบทการพัฒนาประเทศไทยที่วิเคราะห์ผลกระทบต่อคนและสังคมไทยของการพัฒนาที่ไม่สมดุลและยั่งยืนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ความว่า

ขณะที่การพัฒนาศักยภาพคนแม้ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาโดยรวมอยู่ในระดับสูงขึ้น แต่ยังคงมีปัญหาในเชิงคุณภาพการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องเร่งพัฒนาอย่างเร่งด่วน เนื่องจากระบบการศึกษาในปัจจุบันเป็นระบบคิดแยกส่วนออกจากวิถีชีวิต โดยเอาตำราหรือวิชาเป็นตัวตั้งซึ่งเป็นความรู้นอกตัว ยังไม่ให้ความสำคัญต่อการศึกษาให้รู้จักชีวิตหรือรู้จักตัวเอง ซึ่งจะทำให้วางความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้องมีจริยธรรม และสามารถนำ“ความรู้รอบรู้” ที่เชื่อมโยงทั้งหลักวิชาและประสบการณ์ความรู้จากชีวิตจริงมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม อันจะทำให้สามารถ

¹ ปีงบประมาณ 2561 ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) 16,111,800 ล้านบาท งบประมาณแผ่นดิน 2,900,000 ล้านบาท งบประมาณรายจ่ายด้านการศึกษา 526,449.1 ล้านบาท คิดเป็นงบประมาณการศึกษาต่อ GDP ร้อยละ 3.3 และงบประมาณการศึกษาต่องบประมาณแผ่นดินร้อยละ 18.2 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2561: ออนไลน์)

พึ่งตนเองและช่วยเหลือเกื้อกูลคนอื่นได้ต่อไป (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10: ญ)

แม้ว่ากรอบแนวทางในการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 อันเป็นกฎหมายแม่บทซึ่งเชื่อมต่อกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยสร้างชุดความหมายใหม่ของการศึกษาให้หมายถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิตและให้คุณค่ากับการเรียนรู้ที่ใช้งานได้จริงแทนการให้คุณค่าเฉพาะการเรียนรู้ในระบบที่ผูกพันกับปริญญาและวุฒิบัตรทางการศึกษาเท่านั้น ดังบทบัญญัติในมาตรา 15 ที่นิยามความหมายของการศึกษาครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาจึงถูกนิยามในความหมายที่ยืดหยุ่นและคำนึงถึงเงื่อนไขของผู้เรียนแต่ละกลุ่มที่มีสภาพปัญหาและความต้องการที่แตกต่างกัน รวมทั้งกำหนดให้การเรียนรู้ตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพหรือประสบการณ์การทำงานเป็นความหมายส่วนหนึ่งของการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติด้วย นอกจากนี้ยังกำหนดให้การศึกษารูปแบบมีสถานะที่เท่าเทียมกันเนื่องจากผู้เรียนสามารถเทียบโอนผลการเรียนที่สะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ แต่การจัดการศึกษาที่ยังอยู่ในกรอบคิดของระบบโรงเรียนและกำหนดเนื้อหาหลักสูตรรวมทั้งวิธีการวัดและประเมินผลจากส่วนกลาง (สมัชชาปฏิรูปประเทศไทย. 2555) กลับเป็นอุปสรรคที่ขัดขวางการรอกงามและหยิ่งรากของความหมายการศึกษาชุดใหม่ที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นในสังคมไทย

การเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามหลักการที่ว่า “สังคมทั้งมวลมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา” ซึ่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดให้เป็นหนึ่งในสามหลักการที่สำคัญของการศึกษาไทย และนิยามความหมายของสังคมครอบคลุมทั้งบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่นนั้น แม้หลักการดังกล่าวสอดคล้องกับกระแสเรียกร้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาหรือจนถึงขั้นเรียกร้องให้รัฐคืนการศึกษาให้ชุมชนของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ที่เรียกร้องมาตั้งแต่ช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทั้งนี้เพราะเชื่อกันว่าการศึกษาที่สอดคล้องกับชีวิตของคนในชนบทไม่สามารถจัดขึ้นได้โดยการผูกขาดอำนาจในการจัดการศึกษาจากรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่กระนั้นปัญหาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาก็ยังคงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและได้รับการพูดถึงอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากข้อเรียกร้องให้แก้ไขกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ยังคงเป็นอุปสรรคขัดขวางการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ อาทิ การจดทะเบียนจัดการศึกษาโดยครอบครัว ศูนย์การเรียนรู้ของบุคคล องค์กร ชุมชน และองค์กรเอกชน สิทธิการเทียบโอนผลการเรียนตามมาตรา 15 เป็นต้น ทั้งนี้เพราะแม้ว่าแนวคิดการมีส่วนร่วมเกี่ยวพันโดยตรงกับอำนาจในการตัดสินใจที่เท่าเทียมกันของบุคคลและหรือทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง แต่ในหลายกรณีหรือในหลายสถานการณ์ รัฐยังคงมองการมีส่วนร่วมในความหมายของการ

เข้ามามีส่วนร่วมหรือการให้ความร่วมมือ หรือการปรับตัวให้เข้ากับขั้นตอนการทำงานแบบราชการ (Hirsch. 1990)

แม้อุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาทั้งในระดับฐานคิดและกฎระเบียบยังไม่ได้ถูกรื้อถอน และทำให้ในภาพรวมของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนยังคงอยู่ในขอบเขตที่จำกัดหรือยังไม่สามารถประสานความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้สำเร็จ แต่ในสภาวะการณ์เช่นนี้ กลับมีบางชุมชนที่สร้างความรู้และจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพลิกฟื้นและนำไปสู่การพัฒนาเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน การศึกษาบทเรียนการจัดการกระบวนการเรียนรู้หรือการศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชนดังกล่าว จึงมีความสำคัญต่อการออกแบบนโยบายสาธารณะที่มุ่งสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตและการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสังคมเพื่อการปฏิรูปการศึกษาตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งหาคำอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้หรือการศึกษาของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง ดำรงชีวิตได้อย่างเท่าทัน และสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกได้อย่างเสมอภาคและมีศักดิ์ศรี โดยกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. ศึกษากระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชุมชน โดยศึกษาแนวคิด การจัดการความรู้ และผลที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนและในระดับความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก
2. เพื่อศึกษานโยบายสาธารณะที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามทัศนะของชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การเข้าใจกระบวนการเรียนรู้หรือการศึกษาดังกล่าวจะทำให้เห็นถึงแนวทางหรือความเป็นไปได้ในการออกแบบนโยบายสาธารณะที่เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับชุมชนอื่น ๆ อันจะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เข้าถึงความรู้สมัยใหม่ได้อย่างรู้เท่าทัน นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกอย่างเสมอภาคและมีศักดิ์ศรี สามารถสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนของตนเองได้ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาหรือมีอำนาจอิสระในการจัดการศึกษาเพื่อให้การศึกษาเป็นไปเพื่อชีวิตและชุมชนอย่างแท้จริง

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การดำรงอยู่ของชุมชนในอดีตต้องอาศัยความรู้ที่คนในชุมชนสร้างขึ้น เช่น ความรู้ในการผลิตอาหาร ความรู้ในการสร้างที่อยู่อาศัย ความรู้ในการทำเครื่องนุ่งห่ม ความรู้ในการดูแลสุขภาพและรักษาโรค การศึกษาของชุมชนจึงเกิดขึ้นและดำรงอยู่มายาวนานก่อนที่การศึกษาในระบบโรงเรียนจะถูกสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ในช่วงระยะแรกของการสถาปนาการศึกษาในระบบโรงเรียน ชุมชนยังไม่ได้รับผลกระทบเพราะการศึกษายังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชน เมื่อประเทศไทยเริ่มดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในช่วงต้นทศวรรษ 2500 และใช้การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนเพื่อสร้างสังคมที่ “พัฒนา” ด้วยความรู้พื้นฐานของกระบวนการศึกษาระบบสมัยใหม่ ทำให้อำนาจในการจัดการศึกษาของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เพราะชุมชนไม่ได้มีอำนาจอิสระในการจัดการศึกษาอีกต่อไป การศึกษาจึงไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อชีวิตและการดำรงอยู่ในชุมชน ดังเช่นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในอดีต เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบความคิดสำหรับเป็นแนวทางในการเก็บ วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง² ในบทนี้จึงแบ่งเป็นสามส่วน ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์สถานะ (Position) ของความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยวิเคราะห์ผ่านนโยบายและกฎหมายด้านการศึกษา ได้แก่ โครงการศึกษาแผนการศึกษาชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่วนที่สองเป็นการสำรวจงานวิจัยที่ศึกษาความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และส่วนที่สามเป็นการศึกษานโยบายและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษาโดยชุมชน

² จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้ชุมชนพบว่ามีการใช้คำที่แตกต่างกันทั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แต่มีความหมายใกล้เคียงกัน อาทิ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ส่วนศัพท์ภาษาอังกฤษใช้ทั้ง Traditional Knowledge, Local Wisdom, Indigenous Knowledge นอกจากนี้งานบางเรื่องยังนิยมในความหมายเดียวกัน เช่น รายงานสรุปผลการประชุมสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์ (ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2539: 2) ซึ่งให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นในความหมายเดียวกับคำว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าคำอธิบายของ ยศ สันตสมบัติ (2542: 48) ที่มองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และวัฒนธรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นความผูกพันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้กับระบบนิเวศ และพัฒนาสืบต่อมาบนฐานของสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ เป็นคำอธิบายที่แยกความแตกต่างระหว่างความรู้สมัยใหม่หรือความรู้ที่จัดระบบในรูปของศาสตร์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน เมื่อยึดค่านิยมดังกล่าวภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ชุมชนจึงมีความหมายที่ใกล้เคียงกันมาก หรือสามารถใช้แทนที่กันได้ งานวิจัยนี้เลือกใช้คำว่าความรู้ชุมชนเพื่อให้ครอบคลุมทั้งความรู้ที่ชุมชนสะสมมาและความรู้ที่สร้างขึ้นใหม่โดยบูรณาการกับความรู้สมัยใหม่หรือความรู้ที่จัดระบบในรูปของศาสตร์ แต่ในการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสืบค้นเอกสารโดยใช้ทั้งคำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน และความรู้ชุมชน

ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับการศึกษาระบบโรงเรียน

การวิเคราะห์โครงการศึกษาสำหรับชาติ พ.ศ.2441 จนถึงพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และฉบับแก้ไขทั้งสองฉบับ พบว่าสถานะของความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในโครงการศึกษาสำหรับชาติ พ.ศ.2441 โครงการศึกษา พ.ศ.2445 (และโครงการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ.2450) แผนการศึกษา พ.ศ.2456-2459 โครงการศึกษา พ.ศ.2464 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475-2503 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2494 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503³ แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2512 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 แผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2-6 มีความแตกต่างจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2545-2559 แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2552-2559 และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7-12 เนื่องจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 มีคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ของชาวบ้าน ปรากฏครั้งแรกและปรากฏอยู่หลายส่วนในแผนพัฒนาฉบับดังกล่าว รวมทั้งยังมีข้อความที่สะท้อนถึงการมองว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีสถานะเป็นความรู้แบบหนึ่ง แตกต่างจากความรู้ที่เป็นสากลหรือความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ดังนั้นจึงอาจแบ่งสถานะของความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในระบบการศึกษาไทยออกเป็น 2 ยุคคือ ยุคที่ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอยู่นอกการศึกษาระบบโรงเรียน ซึ่งเริ่มตั้งแต่โครงการศึกษาสำหรับชาติ พ.ศ.2441 แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ระยะที่สอง จนถึงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 และยุคที่ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนถูกบูรณาการอยู่ในการศึกษาระบบโรงเรียน ซึ่งเริ่มตั้งแต่แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ.2525 และแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 3 พ.ศ.2553 จนถึงปัจจุบัน

ยุคความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอยู่นอกการศึกษาระบบโรงเรียน

ยุคนี้เป็นช่วงระยะเวลาของการกำหนดให้วิทยาการสมัยใหม่แบบตะวันตกซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นนอกชุมชนเป็นความรู้ที่ต้อง “เล่าเรียน” ประกาศเรื่องโรงเรียนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดทำขึ้นเพื่อชักชวนพระราชวงศ์และข้าราชการส่งบุตรหลานมาเรียนที่

³ โครงการศึกษาสำหรับชาติ พ.ศ.2441 จนถึงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 ที่นำมาวิเคราะห์เป็นเอกสารที่กระทรวงศึกษาธิการรวบรวมในโอกาสที่กระทรวงมีอายุครบ 72 ปี ณ วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2507 (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507)

โรงเรียนหลวงซึ่งก่อตั้งขึ้นในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ.2414 เป็นปีที่การศึกษาในระบบโรงเรียนหรือ การศึกษาสมัยใหม่ (Modern Education) หรือการศึกษาสำหรับชาติ⁴(National Education) เริ่มขึ้น อย่างเป็นทางการนั้น มีข้อความที่สะท้อนถึงทัศนะในการมองความรู้และกระบวนการเรียนรู้ชุดใหม่ เพราะความรู้หมายถึง “การรู้หนังสือ” ซึ่งจะทำให้สามารถ “รู้วิชาและขนบธรรมเนียมราชการ” ความรู้จึง ไม่สอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตอีกต่อไป เนื่องจากจุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ การผลิตคนเพื่อรับ ราชการ ดังข้อความในประกาศเรื่องโรงเรียนความตอนหนึ่งว่า

ทรงพระราชดำริว่า บุตรหลานของท่านทั้งปวง บรรดาที่เข้ารับราชการฉลองพระเดช พระคุณอยู่นั้น แต่ล้วนเป็นผู้มีชาติตระกูล ควรจะรับราชการในเบื้องหน้าต่อไป แต่ยังไม่รู้ หนังสือไทยแลขนบธรรมเนียมราชการอยู่โดยมาก ที่รู้ยู่บ้างแต่ยังใช้อักษรเอกโท แล ตัวสะกดผิด ๆ ไม่ถูกต้องตามแบบอย่างก็มีอยู่มาก แลการรู้หนังสือนี้ก็เป็คุณสำคัญข้อ ใหญ่ เป็นเหตุจะได้รู้วิชาแลขนบธรรมเนียมต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัด โรงสอนขึ้นไว้ที่ในพระบรมมหาราชวัง แล้วจัดคนในกรมพระอาลักษณ์ตั้งให้เป็นขุนนาง พนักงานสำหรับเป็นครูสอนหนังสือไทย สอนคิดเลข แลขนบธรรมเนียมราชการ พระราชทานเงินเดือนครูสอนให้สมควรพอใช้สอย ส่วนผู้เรียนหนังสือนั้นก็พระราชนัดดา เลื้อผ้ามุ่งหม่มกับเบี้ยกลางวันเวลาหนึ่งทุกวัน ครูสอนนั้นจะให้สอนโดยอาการเรียบร้อย ไม่ให้ด่าตีหยาบคาย อนึ่ง บุตรหลานของข้าราชการซึ่งยังไม่ได้นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายนั้น ก็ดี ถ้าสมัครจะเข้ามาฝึกหัดเล่าเรียนหนังสือไทย ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ ฝึกหัดเล่าเรียน เพื่อจะได้รู้หนังสือ รู้จักคิดเลข แลขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะ ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป ถ้าท่านทั้งปวงได้ทราบประกาศนี้แล้ว จงมีใจ ยินดีหมั่นตักเตือนบุตรหลานของท่านทั้งปวงให้เข้ามาฝึกหัดหนังสือไทย ถ้าเล่าเรียนได้ ขำนาญในการหนังสือแล้ว ความดีงามความเจริญก็จะมีแก่บุตรหลานของท่านทั้งปวงไปสิ้น กาลนาน.....” (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 29-30)

ทัศนะในการมองความรู้ในโครงการศึกษาสำหรับชาติ พ.ศ.2441 มีความสอดคล้องกับ ประกาศเรื่องโรงเรียน เพราะความรู้ที่ต้องเล่าเรียน หมายถึง การรู้หนังสือ และการรู้วิทยาการสมัยใหม่ หรือความรู้ที่จัดระบบอยู่ในรูปของศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากการแบ่งการศึกษาออกเป็นสองชนิดคือ “การ เล่าเรียนสามัญ” ซึ่งหมายถึง การเรียนการเขียน อ่าน เขียนตามคำบอก (ภาษาไทย) เลข ภูมิศาสตร์

⁴ การศึกษาสำหรับชาติเป็นคำที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้เรียกการจัดการศึกษาสำหรับคนทุกคนได้เรียนทั้งสามัญ และวิสามัญศึกษาพอเหมาะกันตามควรแก่อัถภาพ ทำให้ “เข็บความรู้แห่งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันทั้งหมด” ดังข้อความที่ท่านอ้าง บรวาณิง กวีที่มีชื่อเสียงซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายว่า “อย่าเพียรสร้างแต่ยักษ์และเทวดา จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อม กันเถิด” (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 171)

พงศาวดาร การวาดเขียน ฝึกซ้อมร่างกาย เรียนภาษามลายู บาลี สันสกฤต อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ลาติน ตามแต่ว่าจะเรียนในโรงเรียนมูลและประถมศึกษาเบื้องต้นและเบื้องต้น โรงเรียนมัธยมศึกษาไทย เบื้องกลาง โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น หรือโรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น และ “การศึกษาพิเศษ” ซึ่งหมายถึง “.....การเรียนวิชาจำเพาะสิ่งหรือความรู้จำเพาะอย่างให้ชำนาญดี เป็นต้นว่า 1) ฝึกหัดผู้เป็นครู อาจารย์ ผู้รับราชการฝ่ายพลเรือนและผู้รังวัดทำแผนที่ 2) ศึกษาศิลปะ กฎหมาย การแพทย์ ฯลฯ 3) ศึกษาในการช่าง ทัศนกรรม ตันกล อินเยอร์เนียร์ 4) เรียนการค้า การเพาะปลูก ฯลฯ 5) การสั่งสอนใน วิชา และความรู้พิเศษอื่น ๆ.....” (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 115) แม้วิชาหรือ ความรู้จำเพาะที่ต้องเรียนจะมีวิชาช่าง ทัศนกรรม และการเพาะปลูก ซึ่งวิชาอาชีพเหล่านี้จะเรียนรู้กันใน ครอบครัวยุคแรก และหรือชุมชน แต่การกำหนดให้มีการจัดตั้งโรงเรียนหรือวิทยาลัยพิเศษ คือ โรงเรียน การเพาะปลูก โรงเรียนการช่างและทัศนกรรม รวมทั้งมีการจัดตั้งการฝึกหัดครูฝึกหัดกรรม ซึ่งในปีพ.ศ.2460 จัดตั้งในชั้นประถม (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 121 และ 252) ย่อมแสดงให้เห็น ว่าการศึกษาการช่าง ทัศนกรรม และการเพาะปลูก เป็นการศึกษาจากวิทยาการสมัยใหม่

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาในปี พ.ศ.2445 ทิศนะในการมองความรู้ไม่ได้มีการ เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากความเห็นที่จะจัดการศึกษา รัตนโกสินทร์ ศก 121 ซึ่งกระทรวง ธรรมการจัดทำขึ้นและส่งไปให้ผู้จัดการศึกษาในขณะนั้นโดยแยกความหมายของการศึกษาออกเป็น สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา และอธิบายความหมายและความรู้ที่นับเป็นสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา ความตอนหนึ่งว่า

ความรู้ที่จะจัดเข้าเป็นพวกสามัญศึกษานี้ ได้แก่ การให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้ภาษาพูดกันให้ เข้าใจได้ดี ให้รู้การผิดและชอบ ให้ประพฤติดีสม่ำเสมอ เหล่านี้ เป็นต้น.....วิสามัญศึกษา (Special Or Technical Education) ได้แก่ การศึกษาต่าง ๆ ในวิชาความรู้หรือศิลปะ ความฝึกหัดอย่างใด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่จำเป็นสามัญชนทุก ๆ คนจะควรรู้ จะควรเป็นทุก ๆ อย่าง แต่ถ้าหากว่ามีใครที่มีอุปนิสัยและความสามารถปรารถนาที่จะรู้จะฝึกหัดให้ได้ความรู้ พิเศษโดยเฉพาะ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อที่จะให้เป็นทุน เป็นเครื่องมือสำหรับประกอบการงาน โดยเฉพาะหนทางอันนั้น ก็จะได้ศึกษาในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลายสิ่งสูงหรือต่ำตามกำลัง ความสามารถและคุณานุรูปแห่งตน วิชาและศิลปะที่จัดเข้าเป็นพวกวิสามัญศึกษานี้ ได้แก่ การเรียนเป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นอาจารย์ เรียนเป็นข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ตามกึ่งและแผนกต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นต้น อันบางอย่างซึ่งเป็นหน้าที่กรมศึกษาธิการเองจะจัด

⁵ ดังจะเห็นได้จากวัดพระเชตุพนซึ่งได้ชื่อว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย มีการรวบรวมความรู้โดยแบ่งเป็น 3 หมวด คือ 1) วิชาหนังสือ อธิบายลักษณะกายภคกลอนโคลงฉันท์ กลอนกลบท และโคลงต่าง ๆ พร้อมตัวอย่าง 2) วิชาแพทย์ มี ตำรายาแก้โรคต่าง ๆ ตำราหมอนวด มีภาพและรูปหล่อประกอบ พันธุ์ไม้สำหรับทำยาต่าง ๆ 3) วิชาช่าง ช่างเขียนภาพและลาย ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างประดับ (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 85)

ให้ดำเนินไป และบางอย่างซึ่งกรมใดกระทรวงใดจะจัดตั้งให้มีขึ้นตามสมควรแก่หน้าที่และ
ทางราชการ (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 169)

การเปลี่ยนแปลงโครงการศึกษาที่เกิดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ.2450 และต่อมาได้มีการจัดทำ
แผนการศึกษา พ.ศ.2456-2458 เพื่อให้การจัดการศึกษากว้างขวางขึ้นจนกลายเป็น “การศึกษาแห่งชาติ”
และโครงการศึกษา พ.ศ.2464 ซึ่งเป็นโครงการการศึกษาฉบับสุดท้ายก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจาก
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ.2475 นั้น แผนการศึกษาและ
โครงการศึกษาดังกล่าว ได้แบ่งการศึกษาออกเป็นสองประเภทโดยใช้คำเรียกตามแผนการศึกษาปี พ.ศ.
2445 คือ สามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา แต่ให้คุณค่าสามัญศึกษามากกว่าวิสามัญศึกษา ส่วนความรู้และ
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม่จัดเป็นความรู้ทั้งการศึกษาสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา แม้ว่าข้อความ
ในประกาศแผนการศึกษา พ.ศ.2456-2458 เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.2456 ระบุว่ามีความรู้และ
กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนก็ตาม ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “.....เด็กก็ได้ฝึกหัดวิชาการจากบิดามารดา
ตามท้องถิ่นนั้น ๆ มีอยู่เหมือนกัน มีพยานปรากฏ คือ การที่จะมีการแสดงศิลปการหัตถกรรมครั้งนี้ ก็ได้
ประกาศเพียงเดือนสองเดือนครึ่งเท่านั้น น่าจะไม่ได้สิ่งของมาตั้งมาก ครึ่งถึงเวลาเป็นจริงก็มีของมาตั้ง
มากเกินไปคาดหมายหลายเท่า.....” (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 226) เมื่อนำคำ
ชี้แจงของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในที่ประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาลแผนกกระทรวงศึกษาธิการใน
รายงานการประชุมดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ.2462 มาพิจารณาร่วมด้วยจะเห็นได้ว่า ความรู้และกระบวนการ
เรียนรู้ของชุมชนอยู่นอกการศึกษาแห่งชาติที่ถูกสถาปนาขึ้น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

สภามหาวิทยาลัยที่ใช้อยู่บัดนี้ เฉพาะแต่ส่วนสามัญศึกษาชั้นเบื้องต้นเท่านั้น สามัญ
ศึกษาชวนให้คนอยากเป็นเสมียน เพราะวิชาสามัญที่เรียนมาพอจะให้เข้าทำงานเสมียนได้
และเป็นธรรมดา ใครเรียนวิชาใดแล้วอยากใช้วิชานั้น เหตุฉะนั้นบุตรชานาจึงทิ้งนาและ
แสวงหางานเสมียนทำ

การศึกษาสำหรับชาติที่จะให้ราษฎรได้เรียนทั่วหน้าตามควรแก่อัตภาพ จะมีแต่ฝ่าย
สามัญศึกษาอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีวิสามัญศึกษาสอนวิชาการกิจกรรม หัตถกรรม และ
พาณิชย์การด้วย...ถึงจะแก้ไขและจัดช่วยเหลือทางอื่น ๆ ให้เจริญยิ่งขึ้นปานใด ก็จะไม่เพิกเฉย
ละเลยการศึกษาทางกิจกรรมเสียไม่ได้ จำจะต้องเริ่มหัดคนให้มีความรู้ทางกิจกรรมและให้
รักการกิจกรรมไปแต่เล็กน้อย.....

ราษฎรของเราทุกวันนี้ ยังไม่ได้รับการศึกษาอันสมควรแก่อัตภาพ และควรแก่สมัย
ต้องแพ้ชาวต่างประเทศในการแข่งขันแห่งอาชีพทุกอย่างไป ยังการทํานา ถ้าที่ไหนได้มีการ
ทํานาสำเร็จดีแล้ว การทำได้ผลแน่นอนขึ้น มีงานทำตลอดปีได้ และอาจลงทุนใช้เครื่องมือ
อย่างใหม่ ๆ ให้ได้ผลดีขึ้นและเร็วขึ้นได้ ชาติอื่น ๆ เข้ามาแย่งทำ ราษฎรของเราที่อาจแพ้

เขาก็คงได้ ถ้าเช่นนั้นจะเป็นอย่างไร? การให้มีการศึกษาสำหรับชาติ เขยิบภูมิรัฐของชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันทั้งหมด เป็นหนทางป้องกันความอภัพดังกล่าวได้ส่วนหนึ่งโดยแท้ (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507. 2507: 270-272)

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้มีการจัดทำแผนการศึกษาชาติระยะยาวขึ้นเป็นครั้งแรก คือ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475-2503 ซึ่งต่อมาได้มีการปรับแก้เพื่อลดระยะเวลาการศึกษาสายสามัญลง และประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ในปี พ.ศ.2479 หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีการปรับปรุงแผนการศึกษาชาติและประกาศใช้ในปี พ.ศ.2494 คำว่าแผนการศึกษาแห่งชาติถูกใช้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2503 แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับถัดมาประกาศใช้ในปี พ.ศ.2512 พ.ศ.2520 เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ระยะที่หนึ่ง (พ.ศ.2504-2506) ในปี พ.ศ.2504 ได้มีการวางแผนพัฒนาการศึกษาในแผนพัฒนาฯ ฉบับต่อมา คือ แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ระยะที่สอง (พ.ศ.2507-2509) และต่อมาแผนการศึกษาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในแผนพัฒนาฯ ซึ่งในฉบับที่สองได้เปลี่ยนชื่อเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่แผนการศึกษาทั้งหมดฉบับดังกล่าว รวมทั้งแผนการศึกษาในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ระยะที่สอง⁶ (2507-2509) แผนการศึกษาและแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2-6 ไม่ได้นำความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมาบูรณาการในการจัดการศึกษา ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงอยู่นอกการศึกษาระบบโรงเรียน ดังความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่มีต่อแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2475-2503 ความตอนหนึ่งว่า

การศึกษาของเราได้เข้ามาอยู่ในโรงเรียนแล้ว ก็เป็นอันยุติว่าจะไม่ต้องออกไปอยู่นอกโรงเรียนอีกต่อไป แต่เพื่อจะให้ได้ผลดังกล่าวข้างต้น จำจะต้องดูว่าโรงเรียนจะตั้งในรูปใดจะได้ประโยชน์ที่ดียิ่ง และจะควบคุมกันด้วยวิธีใดจะเป็นผลดีตามปรารถนา วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ที่เคยได้ช่วยเหลือมาแล้ว เวลานี้ก็ได้ร่วมมือเข้ามาอีกแล้ว มีการอบรมฝึกหัดพระภิกษุเป็นครูช่วยการศึกษา ไม่ใช่แต่จะเข้าไปตั้งโรงเรียนในวัดของท่านแต่อย่างเดียว

โรงเรียนจะต้องไม่ชักจูงคนให้ห่างไกลจากบ้านเกิด การทำมาหากินแห่งบรรพบุรุษของเขาเวลานี้ โรงเรียนประชาบาล⁷แห่งท้องถิ่นบำเพ็ญไปในทางช่วยไม่ให้คนไกลจากความ

⁶ แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ระยะที่หนึ่ง (2504-2506) เป็นแผนพัฒนาที่ไม่ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาทางการศึกษา (หน้า 23) หรือไม่มีแผนด้านการศึกษา เนื่องจากเห็นว่าเป็นอำนาจหน้าที่ของสภากาชาดแห่งชาติ แต่ได้กำหนดประมาณการวงเงินสำหรับการศึกษาไว้ (หน้า 2) โดยแผนกำหนดให้การศึกษาต้องประสานกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และให้ความสำคัญกับการส่งเสริมอาชีวศึกษา (หน้า 11)

⁷ โครงการศึกษา พ.ศ.2464 ให้ความหมายโรงเรียนประชาบาลว่าเป็นโรงเรียนที่ประชาชนในหมู่บ้านหนึ่งหรือตำบลหนึ่งมีใจสมัครออกเงินตั้งขึ้น ในความอำนวยการของเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นหรือโรงเรียนที่เจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นตั้งขึ้น ใช้เงินที่เรี่ยไร

เป็นอยู่ธรรมดา โรงเรียนจะเป็นบ้านพักระหว่างทาง แต่ไม่ใช่พักแล้วไปที่อื่นเหมือนที่แล้ว
มานั้น เขาจะต้องไปเข้าประชาคม ซึ่งบรรพบุรุษของเขาเป็นสมาชิกอยู่ก่อนนั้น หากแต่ได้
วิชาการไปช่วยให้ประชาคมเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507.
2507: 338)

ยุคความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนถูกบูรณาการอยู่ในการศึกษาระบบ โรงเรียน

แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 เป็นแผนการศึกษาระดับแรกที่ยอมรับว่าการ
พัฒนาที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับวิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมภายนอกชุมชนมากกว่าภูมิปัญญาและ
วัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนั้นในแผนการศึกษาระดับนี้จึงกำหนดให้ความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของภูมิ
ปัญญา ภาษา และวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งในหลักการของการจัด
การศึกษา การรู้คุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของสังคมไทยจึงเป็นส่วนหนึ่งของความมุ่งหมายของ
การจัดการศึกษาด้านปัญญา แม้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้ถูกกำหนดเป็นสาระการเรียนรู้ในการศึกษาขั้น
พื้นฐานซึ่งในแผนการศึกษานี้เรียกว่า การศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา ระดับประถมศึกษา และระดับ
มัธยมศึกษา แต่ได้กำหนดให้เป็นองค์ความรู้ส่วนหนึ่งที่ผู้ศึกษาระดับสูงกว่าปริญญาตรีต้องนำมา
ประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ยังกำหนดนโยบายให้มีการส่งเสริมการ
อุดมศึกษาทำหน้าที่ในการประสานวิทยาสากลกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้การอุดมศึกษามีบทบาทนำ
ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

ส่วนพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ซึ่งเป็นกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ
ที่บัญญัติขึ้นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 (มาตรา 81) และมีการแก้ไข
2 ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2545 และครั้งที่สองเมื่อปี พ.ศ.2553 นั้น ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้
ใน 3 มาตรา คือ มาตรา 7 27 และ 57 มาตรา 7 อยู่ในหมวด 1 บททั่วไป ด้านความมุ่งหมายและ
หลักการ บัญญัติให้กระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ส่วนมาตรา 27 ซึ่งอยู่ใน
หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา บัญญัติให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของสาระหลักสูตร
ที่สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่ต้องจัดทำขึ้น และมาตรา 57 หมวดครู คณาจารย์และบุคลากรทางการ
ศึกษา บัญญัติให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
โดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทาง
การศึกษา นอกจากนี้การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้รู้ตามความสนใจเป็น
ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยตามมาตรา 15 ที่กำหนดว่า การศึกษามี 3 รูปแบบ คือ การศึกษา

ได้จากประชาชน หรือเงินที่รัฐบาลเก็บได้จากประชาชนในท้องที่สำหรับจัดตั้งโรงเรียนในท้องที่นั้น (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ
2435-2507. 2507: 284)

ในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และผู้เรียนสามารถนำผลการเรียนที่สะสมไว้ มาเทียบโอนระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ บทบัญญัติเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นใน พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ จึงแสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกมองว่ามีสถานะเป็นความรู้ ประเภทหนึ่งเช่นเดียวกับความรู้ที่จัดระบบในรูปของศาสตร์หรือความรู้สมัยใหม่

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2540) เป็นแผนพัฒนา ฉบับแรกที่กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอธิบายว่า “.....เป็นความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมต่อกันมาทุก ๆ ด้าน” (หน้า179) แผนพัฒนา ฉบับนี้ไม่ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในแผนด้านการศึกษา แต่กล่าวไว้ในแผนพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม ที่กำหนดให้ “.....มีการสนับสนุนการเรียนรู้ การประยุกต์ใช้และการ เผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....” (หน้า179) และบริการด้านสาธารณสุขที่กำหนดให้ “.....พัฒนาภูมิปัญญา ทางด้านการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน เช่น แพทย์แผนไทย สมุนไพร และการประสานเข้ากับบริการแพทย์ แผนปัจจุบัน เพื่อเพิ่มการจัดบริการทางด้านรักษาในชนบท.....” (หน้า144) และในแผนการพัฒนาพื้นที่ที่มี ปัญหา เช่น พื้นที่ตามแนวชายแดนที่ล่าหลังห่างไกล พื้นที่ที่ยังมีปัญหาความมั่นคง และพื้นที่ที่ได้รับ ผลกระทบจากภัยธรรมชาติ โดยกำหนดให้เพิ่มขีดความสามารถขององค์กรประชาชนในการแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าและการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคงอย่างต่อเนื่อง “.....ด้วยการยอมรับและให้ ความสำคัญกับภูมิปัญญาของท้องถิ่นในทุกขั้นตอนของการดำเนินการพัฒนา.....” (หน้า152)

ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เป็นแผนพัฒนา ฉบับแรกที่กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ซึ่งแผนพัฒนา ฉบับนี้ใช้คำว่า การ พัฒนาสติปัญญา ทักษะ และฝีมือแรงงาน ในหัวข้อแนวทางการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต กำหนดให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ด้วยการ “.....สนับสนุนการกระจายอำนาจการจัดทำหลักสูตรไปสู่ท้องถิ่นอย่างจริงจัง โดยให้ครูและชุมชน มีบทบาทในการปรับปรุงหลักสูตรให้มีความสมดุล และสัมพันธ์กันทั้งหลักสูตรที่เน้นความเป็นสากลบน ฐานของความเป็นไทย หลักสูตรเลือกที่เน้นความสนใจของผู้เรียน และหลักสูตรท้องถิ่นที่เน้นภูมิปัญญา ชาวบ้านและสภาพแวดล้อมของชุมชน.....” (หน้า 19) และ “.....สนับสนุนการจัดเครือข่ายการเรียนรู้ โดยพัฒนาความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ในการนำภูมิปัญญา ท้องถิ่นมาเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างจริงจัง.....” (หน้า 22)

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในแผนการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนใน ครอบครัวและชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน และสร้างโอกาสให้คน ครอบครัวและชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศทุกด้าน ในแผนการปฏิรูปกระบวนการเรียนการสอน ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ด้วยการ “.....ส่งเสริมการวิจัย พัฒนา และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลป วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามเพื่อสร้างศักยภาพความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน.....” (หน้า 37) และในแผนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนอย่างเป็นระบบ ด้วยการ “.....สนับสนุนการถ่ายทอด

และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนเดียวกันและระหว่างองค์กรชุมชนด้วยกันในทุกรูปแบบโดยเน้นการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีอยู่ และมีการรับรองวิทยฐานะของการเรียนรู้ดังกล่าว....” (หน้า 38) รวมทั้งแผนการปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อพัฒนาครอบครัวและชุมชน โดยการปรับปรุงระบบราชการให้สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของสถาบันครอบครัวและชุมชน ด้วยการ “.....กำหนดเป้าหมายและแนวทางการดำเนินงานพัฒนาครอบครัวและชุมชนอย่างเป็นองค์รวมร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน โดยมีหน่วยงานวิชาการให้การสนับสนุนในเรื่องข้อมูลและความรู้ที่เป็นสหวิชาการทั้งในองค์ความรู้สากลและภูมิปัญญาท้องถิ่น....” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย หน้า 42) นัยของข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแผนพัฒนาฉบับนี้มองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีสถานะเป็นความรู้เช่นเดียวกับองค์ความรู้ที่เป็นสากล

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) เป็นแผนพัฒนาฯ ที่ประกาศใช้หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ในปี พ.ศ.2542 แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้แยกภูมิปัญญาท้องถิ่นออกจากวัฒนธรรม (หน้า ๓) และกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้หลายแห่ง อาทิ ในด้านวิสัยทัศน์ของการพัฒนาประเทศ กำหนดให้การรักษาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเหมาะสมเป็นลักษณะส่วนหนึ่งของสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในสามด้านของสังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพอันเป็นสภาพสังคมไทยที่พึงประสงค์ (หน้า ๓ และ 15) ส่วนด้านการศึกษา แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม โดยกำหนดให้ความสามารถในการนำเทคโนโลยีสารสนเทศและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาผสมผสานให้เกิดความสมดุลในการยกระดับคุณภาพชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ (หน้า 38) และแนวทางการพัฒนาด้านการพัฒนาคนให้มีคุณภาพและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ด้านการปฏิรูปการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต กำหนดให้มีระบบและกลไกส่งเสริมให้ครูที่มีผลงานดีเด่นด้านการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและเรียนรู้อย่างมีความสุขและครูภูมิปัญญาไทยได้รับการยกย่องเชิดชูและมีกองทุนสนับสนุนให้สามารถขยายผลงานได้อย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง (หน้า 41) และด้านการเตรียมความพร้อมและยกระดับทักษะฝีมือคนไทยให้มีคุณภาพได้มาตรฐานและสอดคล้องกับโครงสร้างการผลิตและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป โดยกำหนดให้การผลิตและพัฒนากำลังคนระดับกลาง มีการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น กับทักษะชีวิต และความรู้พื้นฐาน เช่น ภาษา คณิตศาสตร์ คอมพิวเตอร์ การจัดการ (หน้า 42)

นอกจากนั้นในแนวทางการพัฒนาตามแผนยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาเมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่ตามศักยภาพ ความพร้อมอย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม ค่านิยม และความต้องการของคนในสังคม โดยกล่าวถึงการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า “.....ส่งเสริมให้มีการจัดทำระบบฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น

ที่เชื่อมโยงทั่วถึง รวมทั้งสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดเทคโนโลยีที่เหมาะสมและถ่ายทอดเชื่อมโยงสู่ชุมชนให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง.....” (หน้า 53)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) เป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกที่นิยามความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า เป็นความรู้ในตัวคนที่สะสมจากประสบการณ์ชีวิตจริง ดังข้อความในกรอบแนวคิดตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับบริบทการพัฒนาประเทศ ความตอนหนึ่งว่า “....ในการขับเคลื่อนกระบวนการวางแผนและการพัฒนาทุกขั้นตอนให้เป็นไปตามหลักการ “ความพอเพียง” นั้น จำเป็นจะต้องใช้ “ความรู้” ทั้งความรู้ในหลักวิชาและความรู้ในตัวคนที่สะสมจากประสบการณ์ชีวิตจริงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีความรอบคอบในการนำความรู้เหล่านี้มาพิจารณาให้เชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างรอบด้าน.....” (ขีดเส้นโดย ผู้วิจัย หน้า ๗) นับดังกล่าวจึงสะท้อนถึงอิทธิพลของแนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management-KM) ที่แยกความรู้ออกเป็น Explicit Knowledge ซึ่งหมายถึงความรู้ที่เขียนอธิบายออกมาเป็นตัวอักษร และ Tacit Knowledge ซึ่งหมายถึงความรู้ที่อยู่ในตัวของแต่ละบุคคล เกิดจากประสบการณ์ ดังที่แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้กำหนดให้ความสามารถในการจัดการทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้สมัยใหม่เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็น 2 ใน 5 ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ นอกจากนั้นในยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการผลิตให้สมดุลและยั่งยืนได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะที่เป็นความรู้ที่นำไปสู่การเพิ่มคุณค่าสินค้าและบริการเช่นเดียวกับองค์ความรู้สมัยใหม่ด้วย (หน้า 43-44)

แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในทุกส่วนนับตั้งแต่ปฐมบท ซึ่งเป็นการกล่าวถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับบริบทการพัฒนาประเทศ การเปลี่ยนแปลงของบริบทการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์ สถานะ วิสัยทัศน์ของประเทศไทย และการขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ สู่การปฏิบัติ กล่าวสำหรับแนวทางการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในด้านการสร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชนภายใต้ระบบการศึกษา โดยกำหนดให้ความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ที่มีคุณภาพชีวิตศึกษา (หน้า 53) และการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการองค์ความรู้ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาประเทศ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

การสืบค้น ถอดความรู้/ภูมิปัญญาที่อยู่ในตัวคนออกเป็นความรู้ที่ผู้อื่นสามารถเรียนรู้ รวบรวมจัดเป็นคลังข้อมูลในชุมชน และนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน.....สนับสนุนให้คนรุ่นใหม่ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการปฏิบัติจริงร่วมกับปราชญ์ ผู้รู้

และผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์ผ่านศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน และผลักดันให้เป็นวิชาในการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษา.....และนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อย่างเป็นระบบ และนำไปผลิตสินค้าและบริการ สร้างรายได้ให้ชุมชน (หน้า 56-57)

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในแนวทางการพัฒนาตามยุทธศาสตร์การสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ ในหัวข้อการจัดการองค์ความรู้และระบบการเรียนรู้ของชุมชนอย่างครบวงจร โดยกำหนดให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์เป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลชุมชนที่ต้องพัฒนาให้เป็นระบบและปรับให้ทันสมัยอยู่เสมอ รวมทั้งส่งเสริมให้กลุ่มปราชญ์ กลุ่มแกนนำและผู้รู้ ถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในชุมชน และสนับสนุนบทบาทนักวิจัยท้องถิ่นร่วมกับนักวิจัยของสถาบันการศึกษาในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม (หน้า 62-63)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ในแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน ในหัวข้อสนับสนุนการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต กำหนดให้มีการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ได้ในการพัฒนาและเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ และพื้นที่/เวทีสาธารณะ รวมทั้งมีการพัฒนา “.....องค์ความรู้ของท้องถิ่นทั้งจากผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน และจัดให้มีการวิจัยเชิงประจักษ์ของชุมชน การจัดการองค์ความรู้ในชุมชนอย่างเป็นระบบ ควบคู่กับการพัฒนาทักษะด้านภาษาและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาให้เอื้อต่อการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ตลอดจนเนื้อหาสาระที่เหมาะสมกับการพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเอง.....” ในหัวข้อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งและสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชน แผนพัฒนาฉบับนี้ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การสนับสนุนให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิดและร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นบนหลักการพึ่งพาตนเองที่คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญกับการจัดการการเรียนรู้ในชุมชน การศึกษาถอดองค์ความรู้ของชุมชน และชุมชนต้นแบบ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ช่วยพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพ (หน้า 48-50)

ปริทัศน์งานวิจัยว่าด้วยความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การยอมรับว่าชุมชนมีองค์ความรู้ที่สั่งสมและดำรงอยู่มายาวนาน หรือ ที่ใช้คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน นั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลของการสถาปนาแนวคิด

วัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย ซึ่งเริ่มก่อตัวขึ้นโดยนักพัฒนาเอกชนและปัญญาชนในช่วงทศวรรษ 2520 อาทิ บำรุง บุญปัญญา. 2549, บุญเพรง บ้านบางพูน, (นามแฝง). 2527, เสรี พงศ์พิศ. 2529, อภิชาติ ทองอยู่. 2527, 2529, รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น สภาแคทอลิกแห่งประเทศไทย มูลนิธิบูรณะชนบท ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมชุมชน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านที่สั่งสมไว้เพื่อการดำเนินชีวิตจนหลอมรวมเป็นแนวคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้และสืบทอดสู่ลูกหลาน ในช่วงทศวรรษ 2530 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ถูกผลักดันผ่านงานเขียนจากนักวิชาการหลากหลายสาขาวิชาจนกลายเป็นทางเลือกของการพัฒนา (กาญจนา แก้วเทพ. 2538, กาญจนา และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2530, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2538, 2553, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2537, นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2531, ประเวศ วะสี. 2530) ต่อมาได้ขยายขอบข่ายสู่การรับรู้ของสังคมวงกว้าง ถูกหยิบยกเป็นแนวคิดที่ใช้ต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์และแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย เมื่อสังคมไทยเผชิญกับวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ.2540 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้รับการยอมรับมากขึ้นเช่นเดียวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 จนถึงพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ.2525 และแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 3 พ.ศ.2553 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2560 หรือจนถึงปัจจุบัน ที่กำหนดให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทั้งเป้าหมายและแนวทางการพัฒนาประเทศ

ถึงแม้ว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ถูกตั้งคำถามถึงการมีอยู่จริงของวัฒนธรรมชาวบ้าน เพราะนักวิชาการบางคนมองว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นกระบวนการที่คนชั้นกลางกลุ่มหนึ่งพยายามสถาปนาอำนาจ (Hegemony) ให้กับวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนและชาวบ้าน/ชนบทของตนเอง มิได้เกิดจากการที่ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มเสนอแนวทางการพัฒนาขึ้นมาเอง⁸ (ยุคติ มุกดาวิจิตร. 2548) วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นเพียงภาพแทนที่คนกลุ่มนี้ปรารถนาจะเสนอเป็นแนวทางการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะสังคมและวัฒนธรรมไทยมีแกนกลางเป็นสังคมและวัฒนธรรมแบบชุมชน หรือเป็นเพียงความเห็นของนักวิชาการที่ศึกษาเท่านั้น แต่กระแสวัฒนธรรมชุมชนก็มีส่วนทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้านกลายเป็นประเด็นของการศึกษานับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

การสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือความรู้ชุมชน พบว่ามีมากกว่า 1,000 รายการ⁹ ส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ ซึ่งตีพิมพ์ในระหว่างปี

⁸ อ่านข้อถกเถียงนี้ได้จากวิภาวะด้วย “การเขียน” วัฒนธรรมชุมชน ความคิดเห็นต่อบทความเรื่อง “การเขียน” วัฒนธรรมชุมชน โดย กาญจนา แก้วเทพ และนิเทศศาสตร์การเมืองของ *การเขียน* โดย ยุคติ มุกดาวิจิตร ใน *อ่าน ‘วัฒนธรรมชุมชน’: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์แนววัฒนธรรมชุมชน*. (ยุคติ มุกดาวิจิตร. 2548: 186-223)

⁹ สืบค้นจากฐานข้อมูลของสำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2557 และสืบค้นอีกครั้งเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2558 ใช้ตัวเลขประมาณการเพราะมีข้อมูลซ้ำหลายรายการ

พ.ศ.2542 จนถึงปัจจุบัน หรือหลังประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติแล้ว อาจแบ่งออกได้เป็นสี่กลุ่ม ตามทัศนคติในการมองภูมิปัญญาท้องถิ่นและประเด็นของการศึกษาดังนี้

กลุ่มแรกเป็นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมองว่าเป็นระบบความเชื่อและวิถีปฏิบัติดั้งเดิมของชาวบ้าน งานส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้เน้นการบรรยายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนต่าง ๆ หน่วยของการศึกษามีตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน จังหวัด และภูมิภาค เช่น งานเรื่อง 'โลก' เลสาบ ภูมิปัญญาท้องถิ่น มรดกสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (สุนันทา นิลเพชร. 2553) ที่ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาทั้งชุมชนต้นน้ำ (บริเวณแนวเทือกเขาบรรทัด พื้นที่ควนเนินและเชิงเขา) ชุมชนกลางน้ำ (บริเวณพื้นที่ราบ) และชุมชนปลายน้ำ (บริเวณพื้นที่ราบลุ่ม และริมฝั่งทะเลสาบ) การนำเสนอเป็นการบรรยายภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแบ่งออกเป็น 12 บท คือ สมุนไพร, เครื่องปั้นดินเผา, ประมงพื้นบ้าน, กระจูด, ข้าวพื้นเมือง, โหนด, อาหารพื้นบ้าน, หนังตะลุง, มโนราห์, เพลงบอก, ผ้าทอพื้นบ้าน, วรรณกรรมพื้นบ้าน, สืบสานวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กลุ่มที่สองเป็นการศึกษาที่มองภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นระบบความเชื่อและวิถีปฏิบัติดั้งเดิมของชาวบ้านเช่นเดียวกับกลุ่มแรก แต่ประเด็นของการศึกษาอยู่ที่การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ หรือประยุกต์ใช้และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น กล่าวสำหรับงานวิจัยที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์นั้น ส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ด้านการศึกษา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ.2542 ให้กระทรวงศึกษาธิการ โดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา นำภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. 2552) ประเด็นของการศึกษามีทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา บทเรียนสำเร็จรูป บทเรียนตามสาระการเรียนรู้ต่าง ๆ การจัดการเรียนรู้แบบโครงงาน หลักสูตรการเรียนรู้ตลอดชีวิต หลักสูตรการฝึกอบรม เป็นต้น มีทั้งงานวิจัยที่ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในหน่วยขนาดเล็ก และพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับนักเรียนระดับชั้นเดียว เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องขนมจากสมุนไพร สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนวัดท่าสะอ้าน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา (มัทนาวดี ฉุยฉาย. 2559) ที่นำความรู้เกี่ยวกับต้นจากซึ่งเป็นพืชในท้องถิ่นที่มีจำนวนมาก และความรู้เกี่ยวกับขนมจากสมุนไพร มาพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น งานวิจัยที่ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในหน่วยขนาดใหญ่ อาทิ ชุมชนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน และพัฒนาหลักสูตรสำหรับหนึ่งช่วงชั้นหรือมากกว่า เช่น งานวิจัยเรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องพะยูนและหญ้าทะเลสำหรับโรงเรียนชายฝั่งจังหวัดตรัง (ณัฐทิศา โรจนประศาสน์ และคณะ. 2557) งานวิจัยนี้บูรณาการความรู้ท้องถิ่นเรื่องพะยูนและหญ้าทะเลในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551 สาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีการนำความรู้ท้องถิ่นทวนสอบกับความรู้สมัยใหม่ด้วย ส่วนงานวิจัยที่นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ มีทั้งด้านการส่งเสริมสุขภาพ การจัดการความขัดแย้ง

การสร้างอาชีพ การเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ เป็นต้น เช่น งานวิจัยเรื่องการเพิ่มมูลค่าและเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ล้านนาด้วยการออกแบบโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนา (พิศมัย อวาระกุลพาณิชย์ และคนธาภรณ์ เมียร์แมน. 2555) งานวิจัยมีเป้าหมายในการพัฒนาองค์ความรู้งานหัตถกรรมชุมชนล้านนา โดยศึกษารูปแบบและกรรมวิธีการผลิต เปรียบเทียบกับผลิตภัณฑ์คู่แข่งหรือผลิตภัณฑ์ใกล้เคียง พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรม และพัฒนากระบวนการออกแบบตามแนวโน้มด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยผู้วิจัยศึกษากลุ่มหัตถกรรม 5 กลุ่ม คือ กลุ่มทอผ้าบ้านเด่นตะวัน ตำบลสบเตี๋ย อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มจักสานหวายบ้านก้อต ตำบลไชยสถาน อำเภอมือง จังหวัดน่าน กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง ตำบลสันป่าม่วง อำเภอมือง จังหวัดพะเยา กลุ่มแม่บ้านเยวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าซาง ตำบลมะขุนหวาน อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ และกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาอ่อนเขาแก้ว ตำบลพิชัย อำเภอมือง จังหวัดลำปาง

กลุ่มที่สามเป็นการศึกษาโดยมองว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นบนฐานกระบวนการทัศน์¹⁰ ที่สะท้อนถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ที่มีบริบท มีพัฒนาการและมีพลวัต งานวิจัยกลุ่มนี้มักมองหรือเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับศักยภาพของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเองของชุมชน และหรือการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น งานวิจัยเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (ยศ สันตสมบัติ. 2542) ซึ่งเป็นงานที่สำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านอาหารและยา ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน โดยเน้นมิติทางสังคม วัฒนธรรมของการใช้พืชผักสมุนไพรเพื่อสร้างฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชีวภาพ และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีผลกระทบต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาอย่างยั่งยืน ผู้วิจัยมองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ประเภทหนึ่งที่มีธรรมชาติแตกต่างจากความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เนื่องจากภูมิปัญญาเกิดและพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ความรู้จึงมีลักษณะเฉพาะที่สั่งสมและพัฒนาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่อาจดำรงอยู่และพัฒนาสืบต่อไปได้หากถูกตัดขาดจากรากเหง้าทั้งในด้านของธรรมชาติและวัฒนธรรม ผู้วิจัยเสนอว่าการที่ชุมชนทำหน้าที่ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายหรือเป็นผู้จัดการทรัพยากรพันธุกรรมสืบเนื่องมาเป็นเวลาหลายร้อยปี แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการควบคุมการผลิตทั้งหมด และชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีการสั่งสม สืบทอดและแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งภายในและระหว่างชุมชนอย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ และมีการผลิตองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง งานวิจัยด้านการศึกษาบางเล่มก็มองว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกสร้าง

¹⁰ เนื่องจากมีการใช้คำว่ากระบวนการทัศน์ในความหมายที่หลากหลาย ในที่นี้ผู้วิจัยนิยาม กระบวนการทัศน์ ว่าหมายถึงทัศนะพื้นฐานในการมองโลก มองชีวิตที่กำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่าและวิถีชีวิตทั้งหมดของผู้คน

ขึ้นบนฐานกระบวนทัศน์ที่สะท้อนถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติด้วยเช่นกัน แม้ว่ามีค่อนข้างน้อยก็ตาม เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในภาคกลางตอนล่าง (รัตนะ บัวสนธ์. 2535) เพื่อให้หลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนมีความสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น โดยเลือกหมู่บ้านในภาคกลางตอนล่างเป็นสนามของการวิจัย ผู้วิจัยนิยามภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหมายถึง กระบวนทัศน์ที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม มีรากฐานมาจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีตประเพณีที่ได้รับการสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา และปรับเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย เพื่อความสงบสุขของชุมชนและปัจเจกบุคคล โดยแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง เนื้อหาของหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยประวัติความเป็นมาของชุมชนหนองน้ำดำ บุคคลสำคัญของชุมชน พืชสมุนไพร รักษาโรค และป่าไม้ของชุมชน

กลุ่มที่สี่เป็นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ในฐานะระบบการศึกษาของชุมชน เนื่องจากมองภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นบนฐานกระบวนทัศน์ที่สะท้อนถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติเช่นเดียวกับกลุ่มที่สาม งานที่น่าสนใจ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องปฏิบัติการผนวกรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน (มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ. 2547) ซึ่งเป็นการศึกษากระบวนการผนวกรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน และผลที่เกิดขึ้นต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในระบบความรู้ของโรงเรียนและชุมชน โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องวาทกรรมทำให้ผู้วิจัยมองกระบวนการผนวกรวมดังกล่าวแตกต่างจากงานวิจัยกลุ่มที่สอง เพราะมองว่ากระบวนการผนวกรวมอยู่บนฐานคิดของความรู้สมัยใหม่ และภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ในฐานะที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของการศึกษาระบบโรงเรียน มีฐานะเป็นความรู้ระดับรองในระบบการศึกษา การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการเรียนรู้เพียงผลผลิตของภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้สำเร็จรูป ผู้เรียนจึงไม่ได้เป็นผู้สร้างความรู้และกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของตน นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่ง คือ งานเรื่องเดินที่ละก้าว กินข้าวทีละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน (รัตนา โตสกุล และคณะ. 2548) ที่เรียบเรียงจากผลการวิจัยโครงการ “สังเคราะห์องค์ความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการความรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขในภาคอีสาน: กรณีเครือข่ายอินแปง ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน และชุมชนศิระชะโศก” โดยสังเคราะห์องค์ความรู้ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้ของชุมชน และการสืบทอดองค์ความรู้ของชุมชน ผู้วิจัยเสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจากกรณีศึกษาทั้ง 3 กรณี เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

เริ่มจากการตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ไตร่ตรองวิเคราะห์สาเหตุ ตระหนักถึงความคิด ความสามารถของตนหรือกลุ่มในการแก้ปัญหา และลงมือปฏิบัติทำให้เกิดการสั่งสม ประสบการณ์ต่อเนื่อง เกิดเป็นองค์ความรู้ที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว มีการทดลองปฏิบัติ แก้ไข ปรับเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและบริบทชุมชน จากประสบการณ์ การปฏิบัติเป็นความรู้ที่อยู่ในตัวตนของตนเองอันเกิดจากการปฏิบัติที่เรียกว่า Tacit Knowledge (หน้า 216)

ส่วนการจัดการความรู้ ผู้วิจัยมองว่าเป็นการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ เป็นการจัดการทำให้สามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์เพื่อแก้ไขปัญหาภายใต้บริบทหนึ่ง ๆ ผลการวิจัยพบว่าชุมชนมีกลไกการจัดการความรู้ใน 3 ระดับที่เชื่อมโยงกัน คือ บุคคล องค์กร สถาบันและเครือข่ายชุมชน และองค์กรภายนอก เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความรู้ ได้แก่ ผู้นำที่สมาชิกมีความศรัทธาเชื่อมโยง สื่อมวลชนซึ่งเป็นเสมือนห้องเรียนของชุมชน เวทีประชุมซึ่งเป็นการจัดพื้นที่หรือสนามให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนข้อมูล เสริมการคิด วิเคราะห์ สะท้อนบทเรียนจากการปฏิบัติ การจัดทำโครงการเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ ระบบสารสนเทศ การจัดทำเอกสารที่ใช้ในการสื่อสารและประชาสัมพันธ์กับสมาชิก

สำหรับการสืบทอดความรู้ นั้น มีเด็กและเยาวชนเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยแต่ละกรณีศึกษา มีการดำเนินกิจกรรมที่แตกต่างกัน อาทิ ชุมชนศิระชะอโศกจัดตั้งโรงเรียนหลักสูตรชุมชนระดับประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาหรือสายอาชีพ เครือข่ายอินแปงมีโครงการเด็กอภัยถิ่น ส่วนประชาชนชาวบ้านใช้วิธีการถ่ายทอดด้วยการทำให้เห็นและพาไปร่วมทำการเกษตร โครงการเด็กอภัยถิ่น ผู้วิจัยมองว่าการสืบทอดความรู้ยังทำได้ไม่เต็มที่ เพราะเยาวชนมีแรงกระตุ้นจากวัฒนธรรมบริโภคนิยม การศึกษาสมัยใหม่ ความขัดแย้งระหว่างความต้องการใช้ชีวิตในเมืองและการดำเนินชีวิตในชนบท

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษาโดยชุมชน¹¹

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษาโดยชุมชนนี้ แบ่งการนำเสนอเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นการสำรวจแผนการ

¹¹ การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในส่วนนี้ไม่รวมองค์การบริหารส่วนตำบล หรือ อบต. ในฐานะองค์กรชุมชนเนื่องจากองค์การบริหารส่วนตำบลมีฐานะเป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่นรูปแบบหนึ่ง จัดตั้งตามมาตรา 40 แห่งพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 และที่แก้ไขเพิ่มเติมจนถึงฉบับที่ 3 พ.ศ.2542 ที่กำหนดให้ “.....สภาตำบลที่มีรายได้โดยไม่รวมเงินอุดหนุนในปีงบประมาณที่ล่วงมาติดต่อกันสามปีเฉลี่ยไม่ต่ำกว่าปีละหนึ่งแสนห้าหมื่นบาท หรือตามเกณฑ์รายได้เฉลี่ยในวรรคสอง อาจจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลได้ โดยทำเป็นประกาศของกระทรวงมหาดไทยและให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ในประกาศนั้นให้ระบุชื่อและเขตขององค์การบริหารส่วนตำบลไว้ด้วย การเปลี่ยนแปลงเกณฑ์รายได้เฉลี่ยของสภาตำบลตามวรรคหนึ่ง ให้ทำเป็นประกาศของกระทรวงมหาดไทยและให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา.....”

ศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนา การเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่ 2-11 ส่วนที่สองเป็นการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัด การศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษาโดยชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาและการจัดการศึกษาโดยชุมชน: บทสำรวจแผนการศึกษาแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

เนื่องจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 มีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการมี ส่วนร่วมและการจัดการศึกษาโดยสังคม การประกาศใช้พระราชบัญญัติฯ จึงสร้างความเปลี่ยนแปลงใน การจัดการศึกษา การสำรวจแผนการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แผนที เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 และแผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2-11 ในที่นี้จึงใช้การประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติ พ.ศ.2542 เป็นเกณฑ์ในการแบ่งช่วงระยะเวลาในการสำรวจแผนการศึกษาและแผนพัฒนาฯ ดังนั้นจึงแบ่งออกเป็นสามระยะดังนี้

การสำรวจแผนการศึกษาแห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติก่อน ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ เป็นการสำรวจแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2512 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 แผนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 และแผนที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2-7 ก่อนที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ประกาศใช้ในปี พ.ศ.2542 นั้น พบว่า มีเพียงแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2535 เท่านั้นที่กล่าวถึงการมี ส่วนร่วมและการจัดการศึกษาโดยชุมชน และยังเป็นแผนการศึกษาฉบับแรกที่ยอมรับว่าการจัด การศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันยังไม่สามารถสนองความต้องการในการพัฒนาบุคคล ชุมชน ท้องถิ่น และ ประเทศ ทำให้จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาทั้งในแง่ของหลักการ ความมุ่งหมาย แนวนโยบาย และแนวทางการจัดการศึกษา เพื่อให้การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไทยให้เป็นไป ตามแนวทางที่พึงประสงค์ เหมาะแก่กาลเวลาและบริบทของสังคมไทย ประเด็นที่น่าสนใจในแผนการ ศึกษา ฉบับนี้ก็คือ การมองว่าการศึกษา มี 2 รูปแบบ คือ การศึกษาที่จัดตามแนวระบบโรงเรียน และ การศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต ซึ่งหมายถึง “.....การศึกษาที่เกิดจากกระบวนการ เรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการศึกษาด้วยตนเองจากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ของบุคคลทั้งที่มีอยู่เอง และที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้นเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้หรือเป็นบริการของการเรียนรู้.....” หมวดที่ 3 แนวนโยบายการศึกษา ได้กล่าวถึงกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและใช้คำว่าจัดการศึกษา

ของชุมชนในข้อ 17 ด้วย ความว่า “.....ปรับปรุงระบบบริหารการศึกษาให้มีเอกภาพด้านนโยบายและมาตรฐานการศึกษา รวมทั้งให้กระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น และสถานศึกษา เพื่อให้สถานศึกษามีความคล่องตัวในการบริหารและการจัดการภายในของสถานศึกษา รวมทั้งสนับสนุนให้บุคคลและองค์กรในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการจัดการศึกษาของชุมชน.....” หมวดที่ 4 แนวทางการจัดการศึกษา หัวข้อการจัดเครือข่ายการเรียนรู้และบริการการศึกษาเพื่อปวงชน กำหนดให้มีการส่งเสริมให้ชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการศึกษา การแสวงหาความรู้ข้อมูลข่าวสาร และการรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาการอื่น ๆ ด้วย หัวข้อเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอน กำหนดให้สถานศึกษาจัดเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนการสอนให้สัมพันธ์ สอดคล้อง และเกื้อกูลกับวิถีชีวิตของชุมชนด้วย หัวข้อทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา กำหนดให้มีการส่งเสริมให้องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นมีรายได้เพื่อใช้ในการจัดการศึกษาที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนเพิ่มขึ้น โดยการปรับปรุงระบบภาษี รวมทั้งให้องค์กรดังกล่าวจัดสรรรายได้ เพื่อใช้ในการจัดการศึกษาเพิ่มขึ้นด้วย

การสำรวจแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-7 กลับพบว่าไม่มีแผนพัฒนาฉบับใดที่กล่าวถึงการจัดการศึกษาของชุมชนหรือการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาในการศึกษาที่สูงกว่าการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต อย่างไรก็ตาม ในแผนพัฒนา ฉบับที่ 4 (2520-2524)¹² มีประเด็นที่น่าสนใจ เนื่องจากแผนพัฒนา ฉบับนี้มองว่าการที่ระบบการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับความต้องการของท้องถิ่นเป็นปัญหาสำคัญของการศึกษาดังข้อความในหัวข้อปัญหาทางการศึกษาโดยส่วนรวม ความว่า

ระบบการศึกษาในปัจจุบันไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม ไม่สัมพันธ์กับความต้องการอันจำเป็นของท้องถิ่นและตลาดแรงงาน กล่าวคือประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม แต่ระบบการศึกษามีได้มุ่งเสริมอาชีพหลักของประชาชน อีกทั้งหลักสูตรในระดับต่าง ๆ ก็ไม่จบในตัวเอง ทำให้มีการเรียนต่อในระดับสูงขึ้นเรื่อย ๆ เป็นเหตุให้คนจำนวนมากละทิ้งท้องถิ่น และอาชีพเดิม เพื่อแสวงหาความก้าวหน้าในการศึกษาและมุ่งรับราชการมากกว่าประกอบอาชีพอิสระ (แผนพัฒนาฉบับที่ 4 หน้า. 266)

¹² การที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 เป็นแผนพัฒนา ที่กล่าวถึงปัญหาการศึกษาในลักษณะดังกล่าวอาจเป็นเพราะคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาได้ทำจดหมายลงวันที่ 4 ธันวาคม 2517 ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการพร้อมรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา เพื่อให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการพิจารณา และนำเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณา โดยคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาเสนอให้คณะรัฐมนตรีมีมติมอบหมายให้คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินำหลักการและสาระของรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาไปประกอบการพิจารณาประมวลไว้ในร่างแผนพัฒนาการพัฒนาศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา. 2518: 9-10)

นอกจากนั้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 ได้กำหนดนโยบายและแนวทางการพัฒนาการศึกษา โดยกำหนดให้มีการปรับปรุงระบบการศึกษาให้มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยจัดระบบการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละระดับและประเภทของการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงในแต่ละท้องถิ่น โดยให้สนองความต้องการของสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจของท้องถิ่น และของประเทศ (หน้า 269) ด้านนโยบายและแนวทางระดับก่อนการศึกษาภาคบังคับและประถมศึกษา ได้กล่าวถึงการทำให้โรงเรียนที่จัดการศึกษาในระดับนี้กลายเป็นโรงเรียนของชุมชนอันแท้จริง ดังข้อความว่า “.....ได้กำหนดให้มีการปรับปรุงและส่งเสริมโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนของชุมชนอันแท้จริง โดยสนับสนุนให้โรงเรียนใช้แหล่งวิทยาการในท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาให้มากที่สุด และให้โรงเรียนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในโรงเรียนด้วย.....” (หน้า 270-271)

ส่วนแผนพัฒนาฯ ฉบับต่อมาคือ ฉบับที่ 5 (2525-2529) ไม่มีข้อความที่มึนัยว่าการที่ระบบการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับความต้องการของท้องถิ่นเป็นปัญหาของการศึกษา และไม่มีข้อความที่กล่าวถึงการส่งเสริมโรงเรียนในระดับก่อนการศึกษาภาคบังคับและประถมศึกษาให้เป็นโรงเรียนของชุมชนอันแท้จริง ดังแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษาโดยชุมชน เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติในปี พ.ศ.2542 ได้มีบทบัญญัติที่สะท้อนถึงชุดความคิดใหม่ที่มีมองว่าสังคมมีสิทธิในการจัดการศึกษา ดังจะเห็นได้จากบทบัญญัติหลายมาตรา กล่าวคือ มาตรา 8(2) กำหนดให้การมีส่วนร่วมของสังคมในการจัดการศึกษาเป็นหนึ่งในสามของหลักการจัดการศึกษา และมาตรา 9 ที่กำหนดให้การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา ให้ยึดหลัก (6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มาตรา 12 กำหนดให้สิทธิในการจัดการศึกษาครอบคลุมทั้งบุคคล ครอบครัว องค์กร ชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น แต่สิทธิในการจัดการศึกษานี้กำหนดไว้เพียงการศึกษาขั้นพื้นฐานเท่านั้น ซึ่งความหมายตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติหมายถึงการศึกษาก่อนระดับอุดมศึกษา นอกจากกำหนดให้การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นสิทธิแล้ว พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติยังกำหนดให้สังคมมีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์จากรัฐหากเป็นผู้จัดการศึกษาหรือสนับสนุนการจัดการศึกษาด้วย โดยกำหนดสิทธิประโยชน์ไว้ในมาตรา 13 และ 14 โดยมาตรา 14(2) กำหนดให้มีสิทธิได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด นอกจากนั้นมาตรา 61 กำหนดให้รัฐจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษาที่จัดโดยบุคคล

ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ตามความเหมาะสมและความจำเป็น และมาตรา 58(2) กำหนดให้สามารถระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา บริจาคทรัพย์สินและทรัพยากรอื่นให้แก่สถานศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น บทบัญญัติตามมาตราดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนและองค์กรชุมชนมีสิทธิในการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับปัจจุบัน

นอกจากชุมชนและองค์กรชุมชนมีฐานะผู้จัดการศึกษาโดยตรงแล้ว การมีส่วนร่วมยังกระทำการเป็นคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตามมาตรา 40 ที่กำหนดให้ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกรรมการในคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา และสถานศึกษาอาชีวศึกษาของแต่ละสถานศึกษา เพื่อทำหน้าที่กำกับและส่งเสริมสนับสนุนกิจการของสถานศึกษา

การสำรวจแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลังประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ การทบทวนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8-11 ซึ่งแผนพัฒนาฯ ทั้ง 4 ฉบับดังกล่าว เป็นแผนที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม และใช้กระบวนการพัฒนาแบบองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” พบว่าแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (2540-2544) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาไว้ในแนวทางการพัฒนาศักยภาพคน ด้านการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และด้านการปรับปรุงระบบการบริหารจัดการการศึกษาและฝึกอบรมให้มีประสิทธิภาพ โดยด้านการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ให้มีการสนับสนุนการกระจายอำนาจการจัดทำหลักสูตรไปสู่ท้องถิ่นอย่างจริงจัง ด้วยการ “.....ให้ครูและชุมชนมีบทบาทในการปรับปรุงหลักสูตรให้มีความสมดุล และสัมพันธ์กันทั้งหลักสูตรที่เน้นความเป็นสากลบนฐานของความเป็นไทย หลักสูตรเลือกที่เน้นความสนใจของผู้เรียน และหลักสูตรท้องถิ่นที่เน้นภูมิปัญญาชาวบ้านและสภาพแวดล้อมของชุมชน.....” (หน้า 18-19) ส่วนด้านการปรับปรุงระบบการบริหารจัดการการศึกษาและฝึกอบรมให้มีประสิทธิภาพ ให้มีการสนับสนุนการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาทุกระดับ ให้มีความคล่องตัว และ “.....เปิดโอกาสให้ครอบครัว ชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการการศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรมทั้งในกระบวนการคิดและการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน ทำงานด้วยกันและติดตามประเมินผลร่วมกัน พร้อม ๆ ไปกับการผ่อนคลายกฎระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ.....” (หน้า 21-22)

ส่วนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (2545-2549) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาไว้ในยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม ด้านการปฏิรูปการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยใช้คำว่า “มีบทบาทในการจัดการศึกษามากขึ้น” ซึ่งเป็นการใช้คำที่แตกต่างจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ดังข้อความว่า “.....สนับสนุนให้ครอบครัว ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน และ

สถาบันทางศาสนามีบทบาทในการจัดการศึกษามากขึ้น เพื่อสร้างทางเลือกที่มีความสอดคล้องกับ คักยภาพ และความพร้อมของผู้เรียนในแต่ละพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายได้อย่างหลากหลายและเหมาะสม” (หน้า 42)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (2550-2555) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ศึกษาไว้ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ แนวทางการพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนำความรู้ เกิดภูมิคุ้มกัน ด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีจิตใจที่ดี งาม อยู่ในกรอบของศีลธรรม และมีจิตสำนึกสาธารณะ โดยให้ “.....ผลักดันให้ครอบครัว ชุมชน สถาบัน ศาสนา และสถาบันการศึกษาร่วมกันพัฒนาเด็กและเยาวชน.....” และด้านการพัฒนาสมรรถนะและ ทักษะแรงงานให้รองรับการแข่งขันของประเทศ ด้วยการจัดระบบการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพทั้งใน ด้านความรู้ ความสามารถและทักษะ โดยให้ “.....ผลักดันองค์กรต่าง ๆ ในสังคม เช่น องค์กรชุมชน สถานประกอบการ สถาบันการแพทย์ สถานสงเคราะห์ เป็นต้น ให้จัดการศึกษาในรูปศูนย์การเรียนรู้ที่มุ่ง จัดการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานและวิชาการด้านต่าง ๆ เพื่อพัฒนาศักยภาพคนไทย เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง” (หน้า 52-53)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (2555-2559) ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการ เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน กล่าวถึงชุมชนในหัวข้อการสร้างภูมิคุ้มกันและเป้าหมายการพัฒนา ด้วยการ ทำให้ชุมชนและสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็ง ทำหน้าที่และบทบาทของตนเองได้อย่างเหมาะสมกับ สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเป็นสถาบันหลักร่วมกับสถาบันครอบครัว สถาบันการ ศึกษา และสถาบันศาสนาในการพัฒนาความรู้ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม เพื่อบ่มเพาะ และหล่อหลอมเยาวชนและคนไทยให้เป็นคนดีมีคุณธรรมและจริยธรรมอย่างเข้มแข็งมากขึ้น (หน้า 43- 44) แม้จะกล่าวถึงบทบาทของชุมชนดังกล่าวแต่ในหัวข้อแนวทางการพัฒนา ไม่ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน กล่าวถึงเพียงการสนับสนุนการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และปลูกฝังความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน การส่งเสริมกลไกเชิงสถาบันในชุมชนท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมสร้าง ความเข้าใจในพหุวัฒนธรรม สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความมั่นคงทางวัฒนธรรมและดำรงไว้ ซึ่งอัตลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งให้ความสำคัญกับการจัดการการเรียนรู้ในชุมชน การศึกษาถอดองค์ความรู้ ของชุมชนและชุมชนต้นแบบ การจัดการตนเองได้ตามบริบทของพื้นที่ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ช่วย พัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพเท่านั้น (หน้า 50)

การมีส่วนร่วมและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยชุมชน: บทสำรวจงานวิจัยที่ เกี่ยวข้อง

การสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการจัดการศึกษาโดยชุมชนพบว่าเป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่มีงาน

ที่ศึกษาการจัดการศึกษาโดยชุมชน ประเด็นวิจัยมีทั้งศึกษาลักษณะหรือสภาพหรือระดับของการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีและไม่มีส่วนร่วม การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วม และความคิดเห็น หรือความรู้ ความเข้าใจของผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา เช่น ผู้บริหารสถานศึกษา ครู/อาจารย์ และชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เนื่องจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนเพราะเกี่ยวข้องกับทัศนคติในการมองความรู้และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ข้อค้นพบของงานวิจัยหลายชิ้นจึงมีความแตกต่างกัน บุปผา เมฆศรีทองคำ (2547) ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาอภิธานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา โดยนำวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาระหว่างปี พ.ศ.2540-2545 จำนวน 10 เล่ม มาวิเคราะห์คุณลักษณะงานวิจัย สังเคราะห์สภาพปัจจุบันของความรู้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา และวิเคราะห์ถึงแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ ผลการสังเคราะห์พบว่าประเด็นที่ปรากฏในงานวิจัยทั้ง 10 เล่ม คือ ประเภทบุคคลที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาคือ ผู้ปกครอง ผู้นำชุมชน และนักการเมืองท้องถิ่น ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนคือ การระดมเงิน แรงงาน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้โรงเรียน และการเป็นวิทยากรในชั้นเรียน/ให้สัมภาษณ์นักเรียน มีงานวิจัยที่ระบุถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมของโรงเรียนเพียง 1 เรื่องเท่านั้น ผู้วิจัยจึงมองว่าลักษณะการมีส่วนร่วมดังกล่าวสะท้อนว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเป็นไปในลักษณะร่วมสนับสนุนและส่งเสริมนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนกำหนดขึ้น มากกว่าการร่วมคิดและร่วมตัดสินใจกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน จึงเป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นบางส่วนซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

ขณะที่สมชาย สว่างจิตร และอิทธิพัทธ์ สุวทันพรกุล (2556) ซึ่งนำงานวิจัยจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ด้านการศึกษา กับชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในช่วงระหว่างปีงบประมาณ พ.ศ.2544-2555 (1 ตุลาคม 2544-30 กันยายน 2555) จำนวน 46 โครงการ มาสังเคราะห์ผลผลิตและผลลัพธ์การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ได้แก่ การร่วมคิด ร่วมวางแผน ตั้งแต่เริ่มดำเนินการวิจัยจนถึงสิ้นสุด การร่วมตัดสินใจในการออกแบบกิจกรรมและหาแนวทางในการจัดการศึกษา การร่วมทำกิจกรรม การร่วมติดตามประเมินผลสำเร็จของกิจกรรม และร่วมวิพากษ์กิจกรรม การร่วมสนับสนุนกิจกรรม การมีส่วนร่วมดังกล่าวทำให้เกิดผลผลิต คือ การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับผู้เรียน แนวทางการพัฒนาผู้เรียน แนวทางการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และแนวทางการบริหารจัดการและการพัฒนาโรงเรียน ส่วนผลลัพธ์ของการจัดการศึกษา คือ การที่ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการศึกษา เกิดความสนใจศึกษาข้อมูลชุมชนของตนเอง ผู้บริหารโรงเรียนและครูมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติ พฤติกรรม และ

พัฒนาตนเองมาเป็นผู้จัดการเรียนรู้ เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการเรียนรู้ ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และตั้งใจเรียนมากขึ้น หน่วยงานระดับท้องถิ่นสนใจจัดการศึกษามากขึ้น

กรอบความคิดในการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งหาคำอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้หรือการศึกษาของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง ดำรงชีวิตได้อย่างเท่าทัน และสร้างความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกอย่างเสมอภาคและมีศักดิ์ศรี หรือเป็นการศึกษาเพื่อชีวิตและชุมชน โดยมองว่าความรู้ชุมชนถูกสร้างขึ้นบนฐานกระบวนการทัศน์ที่สะท้อนถึงวิถีคิดของชาวบ้านที่พัฒนาขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม ความรู้ชุมชนจึงสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม เป็นองค์ความรู้ที่มีบริบทและมีพลวัต เนื่องจากเป็นระบบเปิดเพราะมีการผสมผสานความรู้จากแหล่งอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา ไม่ได้เป็นความรู้ในเชิงอุดมการณ์หรืออุดมคติ แต่เป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ ดังนั้นเมื่อชุมชนเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าและวิถีชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสังคมหรือบุคคลภายนอก ซึ่งมักนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบอันเนื่องมาจากต้องเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ที่ใช้ความรู้สมัยใหม่หรือความรู้ที่จัดระบบในรูปของศาสตร์ที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่มีความคุ้นเคย ทำให้สภาพการณ์หรือบริบทอันเป็นเงื่อนไขในการสร้างความรู้ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้จึงต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ด้วยการนำความรู้สมัยใหม่มาบูรณาการหรือหลอมรวมกับความรู้เดิม เพราะการใช้เพียงความรู้เดิมที่สะสมอยู่ในชุมชนย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก งานวิจัยนี้จึงต้องการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชุมชนที่สามารถสร้างความรู้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองได้ เพื่อเข้าใจหลักการ การจัดการความรู้ และผลที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นเมื่อชุมชนสามารถสร้างความรู้ที่ตอบสนองต่อชีวิตของตนเองได้ ทำให้ทัศนคติในการมองว่าความรู้และการศึกษาเป็นเรื่องของโรงเรียนเปลี่ยนแปลงไป แต่เนื่องจากนโยบายที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษายังไม่ประสบความสำเร็จเพราะลักษณะการมีส่วนร่วมที่พบในโรงเรียนหลายแห่งยังเป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นบางส่วนอันสะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาด้วยว่าในทัศนะของชุมชนที่สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ตอบสนองต่อชีวิตของตนเองได้นั้น นโยบายสาธารณะที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาควรเป็นอย่างไร

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยนี้ใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded Theory) (Strauss and Corbin, 1994) ในการทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชุมชน รวมทั้งนโยบายสาธารณะที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามทัศนะของชุมชน การนำเสนอวิธีดำเนินการวิจัยในบทนี้ จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็นสี่ส่วนคือ ส่วนแรกกล่าวถึงหน่วยในการวิเคราะห์และสนาม (field) ของการศึกษา ส่วนที่สองกล่าวถึงวิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก ส่วนที่สามกล่าวถึงเอกสารที่นำมาวิเคราะห์และการวิเคราะห์เอกสาร และส่วนที่สี่กล่าวถึงการนำเสนอข้อมูล

หน่วยในการวิเคราะห์และสนามของการศึกษา

หน่วยในการวิเคราะห์ของการวิจัยนี้ คือ กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ระดับชุมชนท้องถิ่น หรือเป็นชุมชนทางภูมิศาสตร์ โดยเลือกชุมชนแม่ทาเป็นสนามของการศึกษา เนื่องจากชุมชนแห่งนี้สามารถสร้างระบบความรู้จากฐานของชุมชนโดยนำความรู้สมัยใหม่มาบูรณาการกับความรู้เดิม จนทำให้ชุมชนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ในการทำเกษตรอย่างยั่งยืน ภายในชุมชนมีฐานการเรียนรู้ที่หลากหลาย และคนในชุมชนได้ร่วมกันจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ของชาวบ้านในปี พ.ศ.2543 และยกระดับเป็นสถาบันโดยใช้ชื่อว่า “สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา” ในปี พ.ศ.2548 มีเป้าหมายเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน มีการจัดทำหลักสูตรฝึกอบรมเพื่ออบรมคนทั้งในและนอกชุมชน แต่เนื่องจากความเป็นชุมชนเกี่ยวพันกับอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคม จึงไม่ใช่หน่วยที่ตีตีพื้นที่อย่างตายตัว แต่ปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน จนถึงเครือข่ายที่กว้างขวาง และอาจซ้อนทับกัน ดังนั้นความเป็นชุมชนจึงอาจซ้อนทับกับหน่วยการปกครองที่มีขอบเขตแน่นอนหรือไม่ก็ได้ (ดูอานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานเขียนส่วนใหญ่มองความเป็นชุมชนแม่ทาเป็นหน่วยเดียวกับตำบลแม่ทา ดังนั้นผู้วิจัยจึงขออธิบายลักษณะทางกายภาพของตำบลแม่ทาโดยสังเขปดังนี้ ตำบลแม่ทาเป็น 1 ใน 6 ตำบลของอำเภอแม่ออนซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่รอบนอกสุดของจังหวัดเชียงใหม่ โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเชียงใหม่ พื้นที่ของตำบลแม่ทาส่วนใหญ่ (ร้อยละ 82.54) เป็นพื้นที่ป่าคือ ป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทาซึ่งมีพื้นที่ 54,709 ไร่ และพื้นที่เตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้ 5,276 ไร่ ที่ราบสำหรับทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายเหมาะสำหรับเพาะปลูกพืชผัก ผลไม้ คนในชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร เช่น ปลูกข้าวโพด ทำสวนลำไย

มะม่วง เลี้ยงวัว และแปรรูปผลผลิตการเกษตร ตำบลแม่ทามี่ 7 หมู่บ้าน 1,346 ครัวเรือน มีโรงเรียนประถมศึกษา 2 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา (ขยายโอกาส) 1 แห่ง และศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง (องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทามา. 2559: ออนไลน์)

การสัมภาษณ์ระดับลึก

การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยพัฒนาจากกรอบความคิดในการวิจัย เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) โดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างทางทฤษฎี (Theoretical Sampling) กล่าวคือ ผู้วิจัยกำหนดคุณลักษณะ (Characteristics) ของผู้ให้ข้อมูลที่เชื่อว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่าง (Negative Cases) ออกเป็น 6 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต บริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเลือกกำนัน แก่เหมือง ผู้นำตามธรรมชาติ และผู้สูงอายุ ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันเป็นผู้ให้ข้อมูล รวม 6 คน

กลุ่มที่สอง ผู้นำเยาวชนและชาวบ้านที่มีบทบาทในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน รวม 10 คน เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยคำนึงถึงคุณลักษณะดังนี้

1. ด้านภูมิหลัง ได้แก่ ประสบการณ์ทำงานนอกหมู่บ้าน การเป็นผู้นำทางการและไม่เป็นทางการในหมู่บ้าน อายุ เพศ ฐานะทางเศรษฐกิจ การเข้าร่วมเป็นสมาชิกในเครือข่ายคณะกรรมการกลางแม่ทามา

2. ด้านสถานภาพ บทบาทในสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทามา สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทามา เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตำบลแม่ทามา คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลแม่ทามา และเครือข่ายเกษตรยั่งยืนแม่ทามา

กลุ่มที่สาม อดีตครูใหญ่ ครูโรงเรียนในชุมชนแม่ทามา และนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ในการทำงานเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน รวม 4 คน

กลุ่มที่สี่ นักวิชาการด้านการศึกษาและการศึกษาทางเลือก และนักพัฒนาด้านการศึกษาทางเลือก รวม 5 คน

กลุ่มที่ห้า ผู้นำและชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ที่มาดูงานและเข้ารับการอบรมหลักสูตรต่าง ๆ ที่สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทามาและองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทามาจัดขึ้น 2 ชุมชน รวม 7 คน

กลุ่มที่หก ผู้บริหารท้องถิ่น (อบจ. และอบต.) ที่รับถ่ายโอนโรงเรียน รวม 2 คน

เมื่อการเก็บข้อมูลดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง ผู้วิจัยอาศัยข้อสรุปเชิงทฤษฎีหรือสมมุติฐานชั่วคราว (Temporary Hypothesis) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นมา เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดคุณลักษณะในการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อไป ทั้งนี้เพื่อมุ่งปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎีให้มีความสมบูรณ์ และผู้วิจัยตัดสินใจยุติการสัมภาษณ์เมื่อข้อมูลที่ได้อาจไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎี โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด 34 คน

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก เริ่มจากการถอดเทปบทสนทนาแบบคำต่อคำ จากนั้นจึงแยกแยะข้อมูลด้วยการลงรหัส (Coding) ซึ่งหมายถึงการกำหนดรหัสแทนความหมายของข้อมูล เพื่อนำไปสู่การทำ Code Mapping และให้ความหมายกับข้อมูลหรือสร้างกรอบความคิดจากข้อมูล (Conceptualizing The Data) และกำหนดชื่อของ Concept จัดหมวดหมู่ Concepts ให้เป็น Categories โดยเปรียบเทียบ Concepts ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกัน

เอกสารและการวิเคราะห์เอกสาร

นอกจากการสัมภาษณ์ระดับลึกแล้ว ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ยังได้มาจากเอกสารด้วย โดยผู้วิจัยแบ่งเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ออกเป็นสามกลุ่มดังนี้

กลุ่มแรกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ได้แก่ เอกสารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เอกสารเกี่ยวกับการศึกษาปัญหาด้านหนี้สินของสมาชิกในชุมชน เอกสารด้านภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยเอกสารส่วนนี้เป็นเอกสารที่ผลิตโดยเยาวชนในชุมชนแม่ทาซึ่งถูกเรียกหรือเรียกตนเองว่าคนรุ่นใหม่ รวมทั้งนักพัฒนาเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนหรือองค์กรเอกชนและบุคคลภายนอก

กลุ่มที่สองเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา เอกสารส่วนนี้เป็นเอกสารที่ส่วนหนึ่งผลิตโดยกรรมการหรือผู้เกี่ยวข้องกับองค์กรดังกล่าว และผลิตโดยบุคคลภายนอก

กลุ่มที่สามเป็นเอกสารประกอบการสัมมนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ประเด็นการวิจัยมีทั้งเรื่องเกษตรยั่งยืน วิถีพอเพียง ชุมชนพึ่งตนเอง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ

การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเหมือนกับการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก แต่เริ่มต้นด้วยการแยกแยะข้อมูลด้วยการลงรหัส (Coding) และทำ Code Mapping ให้ความหมายกับข้อมูล (Conceptualizing The Data) และกำหนดชื่อของ Concept จัดหมวดหมู่ Concepts ให้เป็น Categories โดยเปรียบเทียบ Concepts ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกัน

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอรายงานวิจัยแบ่งเนื้อหาเป็น 5 ส่วน ส่วนแรกเป็นการกล่าวถึงความสำคัญของประเด็นปัญหาในการวิจัยและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ส่วนที่สองทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์สถานะ (Position) ของความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการศึกษาในระบบโรงเรียน สำนวจงานวิจัยที่ศึกษาความรู้และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และศึกษานโยบายและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการจัดการศึกษา ส่วนที่สามเป็นการนำเสนอวิธีดำเนินการวิจัย ส่วนที่สี่เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาและนโยบายสาธารณะที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามทัศนะของชุมชน และส่วนที่ห้าเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอเชิงนโยบาย

บทที่ 4

แม่ทาในกระแสความเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเรียนรู้เพื่อพลิกฟื้นชุมชน

บทนี้เป็นการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็นสามส่วนคือ ส่วนแรกนำเสนอผลการวิเคราะห์ชุมชนแม่ทาซึ่งเป็นสนามของการศึกษา ส่วนที่สองนำเสนอผลการกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้เพื่อความยั่งยืนของชุมชนแม่ทา และส่วนที่สามนำเสนอนโยบายที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามทัศนะของชุมชน

แม่ทาในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ชุมชนแม่ทาดังอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็กตามลุ่มน้ำแม่ทาซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยของกลุ่มน้ำแม่ปิง ห่างจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 75 กิโลเมตร มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นแนวกันจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และแนวภูเขาทางทิศตะวันออกกันจากแอ่งที่ราบลุ่มลำปาง พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเป็นหุบเขาที่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขาน้อยใหญ่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร ชุมชนเคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มมานานกว่า 300 ปี

การที่ชุมชนตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ทำให้ที่ดินทำกินมีจำกัด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ยน้อยกว่า 5 ไร่ คราวเรือนเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภค ที่นาส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนา เพราะมีระบบเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำเข้าที่นา ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชพาณิชย์หลังการสัมปทานทำไม้ครั้งสุดท้ายยุติลง¹⁵ในช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2510 ยาสูบเป็นพืชพาณิชย์ชนิดแรกที่ชาวบ้านปลูกและปลูกในลักษณะของการทำเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน (Contract Farming) กับโรงบ่มที่เข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่ของชุมชน ผลตอบแทนที่ดีจากการปลูกยาสูบ ทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเข้าไปในเขตพื้นที่ป่าที่เคยให้สัมปทานและชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่ตัดไม้ขาย ต่อมาปลายทศวรรษ 2510 ยาสูบมีราคาลดลง ชาวบ้านที่ปลูกยาสูบจึงมีหนี้สินจำนวนมากเพราะการปลูกยาสูบมีต้นทุนสูง ต้องใช้ทั้งยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเร่งปุ๋ยฝัง และชาวบ้านบางคนยังมีหนี้สินจากการซื้อรถไถเพื่อขยายพื้นที่ปลูกยาสูบ ถัดจากยาสูบก็มีพืชชนิดอื่น ๆ ถูกนำเข้ามาในชุมชน อาทิ ข้าวพันธุ์ กข. ถั่วลิสง มะเขือเทศ ชিং ถั่วฝักยาว เป็นต้น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ชาวบ้านบางส่วนเริ่มหันมาปลูกข้าวโพดฝักอ่อนตามคำแนะนำของกำนันตำบลทาบลาตุก เนื่องจากได้ผลดีและไม่ต้องใช้จ่ายฆ่าแมลงเหมือนการปลูกยาสูบ การปลูกข้าวจึงเปลี่ยนมาใช้พันธุ์ข้าวตอบแทน เพราะเก็บเกี่ยวได้เร็วขึ้น ทำให้สามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ทัน 2 ครั้งในที่นาซึ่งส่วนใหญ่มีน้ำ

¹⁵ ป่ารอบชุมชนแม่ทาให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ในปี พ.ศ.2441-2451 และให้สัมปทานไม้หอมรถไฟและเหมาทำไม้ลำปางใน ปี พ.ศ.2480-2507

เพียงพอสำหรับปลูกข้าวโพดฝักอ่อน แต่หากปลูกข้าวโพดรุ่นที่สามจะต้องสูบน้ำเข้าที่นาเอง เพราะในเดือนมีนาคม-เมษายนน้ำในแม่น้ำจะแห้ง การปลูกข้าวโพดในรุ่นที่สามจึงมีต้นทุนสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูก นอกจากจะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในที่นาแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดในที่สวนอีกด้วย โดยทั่วไปมักจะปลูกประมาณ 2 ครั้งเพราะอาศัยน้ำฝน ในปี พ.ศ.2529 ชาวบ้าน 6 ครอบครัวหันมาทำการเกษตรยั่งยืน จนถึงปัจจุบันมีครอบครัวที่ทำเกษตรยั่งยืนประมาณ 86 ครอบครัว ส่วนครอบครัวที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนโดยใช้สารเคมีมีประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดหรือประมาณ 750 ครัวเรือน นอกจากปลูกข้าวไร่บริเวณและปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวทั้งวัวเนื้อ (วัวขุน) และวัวนมเพื่อรีดนมส่งขายด้วย เพราะต้นข้าวโพดและเปลือกข้าวโพดเป็นอาหารที่วัวชอบ การเดินทางไปทำงานต่างประเทศยังเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของหลายครอบครัว ประเทศที่นิยมเดินทางไปทำงานในปัจจุบัน ได้แก่ ประเทศญี่ปุ่น ไต้หวันและเกาหลีใต้ ปัจจุบัน (2558) มีชาวบ้านทำงานอยู่ในประเทศเหล่านี้ประมาณ 50-60 คน ชาวบ้านประมาณ 10 คนทำงานรับจ้างในเมืองแบบถาวร เช่น งานก่อสร้าง และมีหลายคนทำงานรับจ้างในเมืองแบบชั่วคราวนอกฤดูกาลผลิตหรือเมื่อไม่มีงานในไร่นา ส่วนคนหนุ่มสาวหลายคนนิยมทำงานในนิคมอุตสาหกรรมจังหวัดลำพูน การหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด น้ำผึ้ง ฝักและสัตว์ป่า ยังเป็นรายได้เสริมของหลายครอบครัว

ในปี พ.ศ.2529 โครงการพัฒนาชนบทอำเภอสันกำแพงขยายงานเข้ามาทำงานในชุมชนแม่ทาโดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โครงการฯ สนับสนุนให้ชาวบ้านรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา นำชาวบ้านไปดูงานในชุมชนอื่น ๆ ทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยในเรื่องการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากร ปัญหาของชุมชน จนกระทั่งนำไปสู่การบูรณาการทุกประเด็นปัญหาในชุมชน และผู้นำตามธรรมชาติได้เริ่มชวนชาวบ้านที่ร่วมแลกเปลี่ยนจัดตั้งกลุ่ม โดยกลุ่มธนาคารข้าวเปลือกเป็นกลุ่มกิจกรรมกลุ่มแรกที่ชาวบ้านก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2530 เพื่อแก้ปัญหาข้าวไม่พอกิน แต่ต้องยุติการดำเนินกิจกรรมภายหลังก่อตั้งได้เพียง 1 ปี เนื่องจากสมาชิกที่มีฐานะดีไม่ต้องการให้สมาชิกที่ยากจนยืมข้าวเพราะกังวลว่าไม่สามารถนำข้าวมาคืนกลุ่มได้ ชาวบ้านจึงมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการจัดตั้งกลุ่มและเห็นร่วมกันว่าขนาดของกลุ่มที่เหมาะสมที่จะทำให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมซึ่งจะทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนต้องมีสมาชิก 5-10 คน เมื่อได้มีการแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์ปัญหาการรวมกลุ่ม ชาวบ้านจึงหันมาร่วมกลุ่มกับเพื่อนในปี¹⁴ และทำกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มร้านค้า กลุ่มเลี้ยงหมู ธนาคารข้าว กลุ่มป๊อกซึ่งเริ่มจากบ้านปางกาขยายไปทุกหมู่บ้านในตำบลแม่ทาและยังขยายไปยังตำบลใกล้เคียงคือทาเหนือและทาปลาตุ๊กด้วย ภายในเวลาประมาณ 2 ปีมีการตั้งกลุ่มป๊อกรวม 24 กลุ่ม มีชาวบ้าน 6 ครอบครัวเริ่มปลูกฝักปลอดสารพิษ และต่อมาพัฒนาเป็นเกษตรทางเลือก ในปี พ.ศ.2533

¹⁴ ป๊อก หมายถึง กลุ่มบ้านภายในชุมชน ซึ่งชาวบ้านแบ่งเพื่อความสะดวกในการบอกถึงสถานที่หรือการดำเนินกิจกรรม

ผู้นำตามธรรมชาติและชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและเห็นร่วมกันว่ากลุ่มต้องรวมตัวเป็น เครือข่าย เพราะหากปล่อยให้แต่ละกลุ่มดำเนินกิจกรรมตามลำพัง ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชนอาจ ไม่ได้รับการแก้ไข เช่น ปัญหาหนี้สิน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนอาจล่มสลายได้ จึงรวมตัวตั้ง เป็นเครือข่ายใช้ชื่อว่า เครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทา เพื่อพลิกฟื้นชุมชน โดยในช่วงแรก เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เครือข่ายจึงมีบทบาทในการต่อรองราคาขายข้าวโพดฝัก อ่อนกับพ่อค้าคนกลาง และต่อรองราคาปุ๋ยและยาฆ่าแมลงกับบริษัท ต่อมาได้ซื้อมาจัดจำหน่ายให้สมาชิก เอง เมื่อเกิดวิกฤติภัยแล้งในปี พ.ศ.2534-2535 ทำให้ขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตร เครือข่าย คณะกรรมการกลางเขตแม่ทาจึงเข้ามามีบทบาทในเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มีการ วิเคราะห์ปัญหาการขาดแคลนน้ำและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน แนวทางการแก้ไขที่เห็นร่วมกันคือการทำ ป่าชุมชนกันแนวเขตป่า ปรับแนวเขตป่าและกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่า รวมทั้งยังเห็นร่วมกันว่าควรผลักดันให้มีการกำหนดนโยบายให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่า ซึ่งทำให้เข้า ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.) แต่เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งในแนว ทางการจัดการป่าและปัญหาความไม่แน่นอนทางการเมืองทำให้การผลักดันดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ สิทธิชุมชนจึงยังไม่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย (อัจฉรา รัญจิวธรรม. 2542: 8-12) ชาวบ้านจึงหันมา ทำงานอนุรักษ์และจัดการป่าในระดับชุมชน และชาวบ้าน 6 ครอบครัวที่เริ่มปลูกผักปลอดสารพิษในปี พ.ศ.2529 ได้ร่วมกันตั้งกลุ่มแม่ทา 1 ในปี พ.ศ.2536 เพื่อสนับสนุนช่วยเหลือกันในการปลูกและขายผัก ปลอดสารพิษ และในปีเดียวกันนี้ ชาวบ้านได้ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตำบลแม่ทา ทำงานในรูป โครงสร้างของสภาตำบลแม่ทาเพื่อขับเคลื่อนงานด้านการขอเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน ต่อมาได้ร่วมกัน จัดทำโฉนดชุมชน ในปี พ.ศ.2539-2540 การบริหารจัดการเครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทาของ คณะทำงานบางชุดไม่โปร่งใส ทำให้สมาชิกขาดความไว้วางใจ เครือข่ายฯ จึงอ่อนแอลงอย่างต่อเนื่อง กอปรกับเครือข่ายเป็นการรวมตัวอย่างไม่เป็นทางการ จึงไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ทำให้ในที่สุด เครือข่ายคณะกรรมการกลางเขตแม่ทาต้องยุบตัวลง แต่แกนนำบางคนซึ่งทำเกษตรยั่งยืนและเห็น ความสำคัญของการรวมกลุ่มได้ชักชวนชาวบ้านพูดคุยแลกเปลี่ยนและสรุปบทเรียนร่วมกันว่าทางออกที่ มั่นคงและยั่งยืนของชุมชน คือ การทำเกษตรยั่งยืน กลุ่มชาวบ้านที่ทำเกษตรยั่งยืนได้รวมตัวเป็นเครือข่าย เกษตรยั่งยืนในปี พ.ศ.2543 และในปีเดียวกันนั้นยังได้ร่วมกันก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและ เกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา เพื่อทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ ยั่งยืน และก่อตั้งสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกดำเนินธุรกิจร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกัน และกันและช่วยสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิกและส่วนรวมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม จนสามารถ พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ต่อมาได้จดทะเบียนเป็นสหกรณ์ เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2544

กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน

การกำหนดให้ชนบทเป็นภาคการผลิตสินค้าเกษตรกรรม อาหาร และแหล่งแรงงานราคาถูก ในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและความทันสมัยที่ดำเนินมาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลขึ้นต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชนบท แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ไม่ได้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกือบทั้งหมดตกอยู่ในภาวะอ่อนแอหรือล้มละลาย เพราะชุมชนหลายแห่งสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตจนสามารถดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏในวาทกรรมทางเลือกการพัฒนา แต่ท่ามกลางความสำเร็จในการกำหนดทางเลือกของชุมชนเหล่านี้ สิ่งที่ยังดำรงอยู่ควบคู่กันไปก็คือความยากลำบากในการดำรงชีวิตของผู้คนอีกเป็นจำนวนมากในชุมชนอีกหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ประสบปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคและการดำเนินกิจกรรมทางการผลิตที่ต้องใช้ทุนในรูปของเงินตราที่เพิ่มสูงขึ้น โดยนัยนี้ ชุมชนบางแห่งที่แสวงหาทางออกจากชีวิตที่ยากลำบากจนสามารถดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้จึงเกิดขึ้นจากการหนุนเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชน ดังเช่น ในกรณีของชุมชนแม่ทา เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนถอนตัวออก กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้พร้อม ๆ กับสามารถสร้างองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นห้องเรียนเกษตรยั่งยืนที่มีชีวิต ความมั่งคั่งและความยั่งยืนของกระบวนการเรียนรู้ทำให้ชุมชนสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่น ๆ และผู้สนใจทั่วไปซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในฐานะผู้รู้ การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาจะเริ่มเมื่อนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนปรากฏตัวขึ้นในชุมชนหรือในปี พ.ศ.2529 จนถึงปัจจุบัน แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนจะเป็นรูปเป็นร่างอย่างชัดเจนในช่วงกลางทศวรรษ 2540 ก็ตาม การวิเคราะห์จะชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของแนวคิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การจัดการความรู้ของชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน

การเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องของชุมชนแม่ทามีองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้นำไปสู่การสร้างความยั่งยืนของชุมชน ดังนี้ 1) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เนื้อหาการเรียนรู้เป็นเรื่องการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับความต่อเนื่องและความยั่งยืนของชีวิตและชุมชน 2) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนเชิงความคิดและผู้เข้าร่วมเรียนรู้สามารถเข้าและออกจากกระบวนการเรียนรู้ได้โดยสมัครใจหรือมีอำนาจอิสระ (autonomy) 3) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ 4) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนผ่านการรวมกลุ่มขนาดเล็กและการสร้างเครือข่าย และ 5) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างเงื่อนไขให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้ขบคิดถึงสภาพการณ์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตบนฐานความยั่งยืนของชุมชน เมื่อวิเคราะห์หลักสูตรเส้นทางเศรษฐกิจและหลักสูตรสุขภาพเพียง ซึ่งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาสร้างขึ้นจากประสบการณ์การเรียนรู้เพื่ออบรมชาวบ้านและผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งหลักสูตรระบบการจัดการสุขภาพชุมชนโดยชุมชน ที่องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทาจัดให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยมีสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาเป็นวิทยากรหลัก พบว่าสาระการเรียนรู้ที่กำหนดในหลักสูตรดังกล่าว ทั้งหัวข้อการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชน ซึ่งหลักสูตรเส้นทางเศรษฐกิจแบ่งเป็นสามหัวข้อย่อยคือ พัฒนาการและการแข่งขันทรัพยากร การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน องค์กรท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรและเกษตรยั่งยืน หัวข้อบทเรียนเกษตรกรรมยั่งยืน ทักษะศึกษาไร่นาดัวอย่างเกษตรกรรมยั่งยืน แนวคิดหลักการเกษตรกรรมยั่งยืน ระบบนิเวศกับเกษตรกรรมยั่งยืนและเทคนิคที่เหมาะสม ฝึกปฏิบัติเทคนิคเกษตรกรรมยั่งยืน ตลาดทางเลือกกับเกษตรกรรมยั่งยืน กระบวนการกลุ่มและการสืบทอด ดู VCD “สุฝิ่นอันยั่งยืน” ผลผลิตจากสวนสุโตก ตลาดชุมชน แผนชีวิตที่พอเพียง บทเรียนการบริหารจัดการหนี้ ประชาธิปไตยภาคประชาชน เวทีประชาคม วิทยุชุมชนคนฮักแม่ทา พัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง คนรุ่นใหม่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนปฏิบัติการอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตที่สำนึกถึงความยั่งยืนของชุมชน ทั้งนี้เพราะความรู้ที่สร้างขึ้นจึงเป็นความรู้ที่ช่วยให้คนในชุมชนสามารถดำเนินชีวิต การจัดการชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน กล่าวคือ ในระดับครอบครัว ความรู้ที่สร้างขึ้นช่วยให้ชาวบ้านสามารถจัดการปัญหาหนี้สินซึ่งเป็นปัญหาวิกฤตของชุมชนได้ ช่วยให้ชาวบ้านสามารถวางแผนการใช้ชีวิตได้อย่างพอเพียง มีความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมกับระบบนิเวศจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ เพราะสามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพพอเพียงสำหรับบริโภคในครอบครัวและเหลือขายเป็นเงินสดเพื่อเก็บออมหรือใช้ซื้อสินค้าและบริการที่จำเป็นหรือส่งลูกเรียนหนังสือในโรงเรียน ในระดับชุมชน ความรู้ที่สร้างขึ้นเป็นความรู้ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างและพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้คนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นลูกหลานสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งยังเป็นความรู้ในการสร้างและพัฒนากระบวนการกลุ่มและเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสามารถส่งต่อความรู้ไปให้คนรุ่นลูกหลานสืบทอดเพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชนอีกด้วย กระบวนการเรียนรู้และความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักในการดำรงชีวิตจึงมีความต่อเนื่องและความยั่งยืนของชีวิตและชุมชนเป็นจุดมุ่งหมาย

นอกจากนั้น หลักสูตรฝึกอบรมทั้งสองหลักสูตรยังแสดงให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชุมชนมีการนำความรู้สมัยใหม่มาบูรณาการกับความรู้เดิม เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคง ไม่ตกอยู่ในภาวะที่เสี่ยงดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา อาทิ ความรู้ในการทำบัญชีครัวเรือน การวางแผนชีวิต นอกจากนั้นยังนำความรู้สมัยใหม่ซึ่งเป็นความรู้เฉพาะด้าน เช่น ความรู้ในการบริหารจัดการมาใช้ในการบริหารจัดการหนี้ การจัดการทรัพยากรอีกด้วย (ดูตารางที่ 1 และ 2)

ตารางที่ 1 กำหนดการฝึกอบรม ประชาชนชาวบ้าน เส้นทางเศรษฐกิจ ตารางการฝึกอบรม

วันที่	เวลา	กิจกรรม
วันแรก	08.00 - 10.15 น.	ลงทะเบียนและทำแบบทดสอบ
	10.15 - 10.30 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
	10.30 - 11.00 น.	ปฐมนิเทศการอบรม
	12.00 - 13.00 น.	รับประทานอาหารกลางวัน
		แลกเปลี่ยน “การจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชน”
	13.00 - 14.00 น.	พัฒนาการและการแข่งขันชิงทรัพยากร
	14.00 - 15.00 น.	การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน
	15.00 - 15.15 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
	15.15 - 16.00 น.	องค์กรท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรและเกษตรยั่งยืน
	16.00 - 17.30 น.	กิจกรรม “อุดรรัฐ” บัญชีครัวเรือน
	17.30 น.	เข้าบ้านพักและรับประทานอาหารเย็น
วันที่สอง		รับอากาศบริสุทธิ์สูดจิตใจสดใส
	07.00 - 08.00 น.	รับประทานอาหารเช้า
	08.00 - 08.30 น.	ทบทวนกิจกรรมเมื่อวาน
	08.30 - 10.00 น.	วิเคราะห์ตนเอง
	10.00 - 10.15 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
	10.15 - 12.15 น.	บรรยาย “เศรษฐกิจพอเพียงสู่เส้นทางเศรษฐกิจ”
	12.15 - 13.00 น.	รับประทานอาหาร
	13.00 - 13.30 น.	กิจกรรมผ่อนคลายตระหนักรู้
	13.30 - 14.30 น.	บทเรียนเกษตรกรรมยั่งยืน แลกเปลี่ยนซักถาม
	14.30 - 14.45 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
	14.45 - 18.00 น.	ทัศนศึกษาไร่นาดัวอย่าง เกษตรกรรมยั่งยืน
	18.15 น.	เข้าบ้านพักและรับประทานอาหารเย็น
วันที่สาม	04.30 - 07.00 น.	ศึกษาตลาดทางเลือกในเมือง
	07.00 - 08.00 น.	รับประทานอาหารเช้า
	08.00 - 09.30 น.	เดินทางกลับสถานที่อบรม
	09.30 - 09.45 น.	ทบทวนกิจกรรมเมื่อวาน
	09.45 - 10.45 น.	ตลาดทางเลือกกับเกษตรกรรมยั่งยืน
	10.45 - 11.00 น.	พักรับประทานอาหารว่าง

ตารางที่ 1 กำหนดการฝึกอบรม ประชาชนชาวบ้าน เส้นทางเศรษฐกิจ ตารางการฝึกอบรม (ต่อ)

วันที่	เวลา	กิจกรรม
วันที่สาม	11.00 - 12.15 น.	กระบวนกลุ่มและการสืบทอด ดู VCD “สู่วันอันยั่งยืน”
	12.15 - 13.00 น.	รับประทานอาหารกลางวัน
	15.15 - 17.45 น.	ฝึกปฏิบัติเทคนิคเกษตรกรรมยั่งยืน
	17.45 - 19.00 น.	เข้าบ้านพัก
	19.00 - 22.00 น.	พิธีบายศรีสู่ขวัญ การแสดงและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม
	22.00 น.	เข้าบ้านพัก
วันที่สี่	07.00 - 08.00 น.	รับประทานอาหารเช้า
	08.00 - 09.00 น.	สรุปการเรียนรู้ที่ผ่านมา 3 วันต่อความคาดหวังที่มี
	09.00 - 10.30 น.	แผนชีวิตที่พอเพียง
	10.30 - 10.45 น.	พักรับประทานอาหารว่าง
	10.45 - 11.45 น.	ทิศทางการดำเนินเศรษฐกิจพอเพียงระดับกลุ่มเครือข่ายชุมชน
	11.45 - 12.00 น.	ดู VCD “เส้นทางเศรษฐกิจที่แม่ทา”
	12.00 - 12.30 น.	ทำแบบทดสอบหลังอบรมและประเมินผล
	12.30 - 13.30 น.	รับประทานอาหารกลางวัน
	13.30 - 15.30 น.	แลกเปลี่ยนร่วมกัน / มอบใบประกาศ / พิธีปิด

ที่มา: สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา

ตารางที่ 2 ตารางฝึกอบรม หลักสูตร “สุขพอเพียง”

วันที่	เวลา	กิจกรรม
วันแรก	08.30 - 09.00 น.	ลงทะเบียน รับเอกสาร
	09.00 - 10.15 น.	ปฐมนิเทศการอบรม
	10.15 - 10.30 น.	รับประทานอาหารว่าง
	10.30 - 12.00 น.	แบ่งกลุ่มย่อย 4 กลุ่ม เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์หนี้สิน
	12.00 - 13.00 น.	รับประทานอาหารกลางวัน
	13.00 - 14.15 น.	นำเสนอกลุ่มใหญ่ (วิเคราะห์หนี้)
	14.15 - 14.30 น.	รับประทานอาหารว่าง
	14.30 - 16.30 น.	บทเรียนการบริหารจัดการหนี้
	16.30 - 17.00 น.	การเตรียมตัวก่อนเข้าบ้านพัก (ประเด็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้ครอบครัวที่ผู้เข้าอบรมเข้าพัก)
	17.00 น.	เข้าบ้านพัก
วันที่สอง	07.00 - 08.00 น.	รับอากาศบริสุทธิ์สูดจิตใจแจ่มใส
	08.00 - 08.30 น.	รับประทานอาหารเช้า
	09.00 - 11.00 น.	ศึกษาพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืน (รูปแบบเกษตรอินทรีย์ ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง)
	11.00 - 12.00 น.	แบ่งกลุ่ม 4 กลุ่ม กิจกรรมรวบรวมอาหารพร้อมทำอาหารร่วมกันจากผลผลิตสวน
	12.00 - 13.00 น.	รับประทานอาหาร
	13.00 - 13.45 น.	ผ่อนพักตระหนักรู้
	13.45 - 16.00 น.	แบ่งกลุ่มย่อย 4 กลุ่ม ลงมือปฏิบัติการเทคนิคเกษตรกรรมยั่งยืน
	16.00 - 17.00 น.	แบ่งกลุ่มย่อย 4 กลุ่ม ผลผลิตจากสวนสู่โตก ตลาดชุมชน
	17.00 - 19.00 น.	เข้าที่พัก
	19.00 - 22.00 น.	พิธีบายศรีสู่ขวัญ การแสดงและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม
	22.00 น.	เข้าบ้านพัก
วันที่สาม	06.00 - 08.00 น.	ศึกษาตลาดยามเช้าในชุมชน
	08.00 - 08.30 น.	รับประทานอาหารเช้า
	08.30 - 09.30 น.	สรุปตลาดยามเช้า
	09.30 - 10.30 น.	กิจกรรมเรียนรู้เทคนิค วิธีการการวางแผนชีวิต
	10.15 - 10.30 น.	รับประทานอาหารว่าง

ตารางที่ 2 ตารางฝึกอบรม หลักสูตร “สุขพอเพียง” (ต่อ)

วันที่	เวลา	กิจกรรม
วันที่สาม	10.30 - 12.00 น.	แบ่งกลุ่มย่อย 4 กลุ่ม จัดทำแผนชีวิตที่พอเพียง
	12.00 - 13.00 น.	รับประทานอาหารกลางวัน
	13.00-14.00 น.	นำเสนอแผนชีวิต
	14.00-14.30 น.	มอบใบประกาศ
	14.30-15.15 น.	พิธีปิดการอบรม
	15.15 น.	เดินทางกลับโดยสวัสดิภาพ

ที่มา: สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา

กระบวนการเรียนรู้เน้นการแลกเปลี่ยนเชิงความคิดและผู้เข้าร่วมการเรียนรู้มีอำนาจ

อิสระ ประสบการณ์ที่เรียนรู้จากการตั้งกลุ่มในช่วงระยะแรก ทำให้ชาวบ้านมองว่าการรวมกลุ่มเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความยั่งยืน ต้องเป็นการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชนหรือเป็นปัญหาที่ใหญ่กว่าที่แต่ละกลุ่มเผชิญอยู่ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่ากลุ่มกำกับหรือกลุ่มความคิด กลุ่มกำกับแตกต่างจากกลุ่มกิจกรรม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มร้านค้า กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มเลี้ยงหมู ฯลฯ ที่เกิดขึ้นทั่วไป เพราะกลุ่มกำกับใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างเงื่อนไขให้กลุ่มขับเคลื่อนตัวอย่างการพูดคุย เช่น เลี้ยงวัวแบบไหนถึงทำให้มีวัวตลอดไป ผลสำเร็จของการดำเนินกิจกรรมจึงไม่ใช่เป้าหมายของการรวมกลุ่ม การรวมกลุ่มในลักษณะเช่นนี้ อาจทำให้บางคนไม่ได้รับหรือมองไม่เห็นประโยชน์ที่จะได้รับ การเข้าร่วมโดยความสมัครใจจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการสร้างความต่อเนื่องของการรวมกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชนจึงต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ชาวบ้านสามารถเข้าและออกจากกระบวนการเรียนรู้ได้โดยสมัครใจ หรือมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจหรือเป็นผู้กำหนดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยพิจารณาจากประโยชน์ที่ได้รับหรือเงื่อนไขที่แวดล้อมอยู่หรือเป็น “นายตัวเอง” การให้ความสำคัญกับการตัดสินใจโดยอิสระ ทำให้จำนวนชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และจำนวนกลุ่มเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของชาวบ้านที่ทำเกษตรยั่งยืนและจำนวนกลุ่มในเครือข่ายเกษตรยั่งยืนแม่ทา กล่าวคือ สามปีหลังจากชาวบ้านที่ทำเกษตรยั่งยืนได้ก่อตั้งกลุ่มแม่ทา 1 อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2536 ในปี พ.ศ.2539 จึงเกิดกลุ่มแม่ทา 2 พ.ศ.2541 เกิดกลุ่มแม่ทา 3 พ.ศ.2543 เกิดกลุ่มแม่ทา 4 และต่อมาเมื่อ พ.ศ.2544 เกิดกลุ่มแม่ทา 5-7 พ.ศ.2546 เกิดกลุ่มแม่ทา 8 และ พ.ศ.2547 เกิดกลุ่มแม่ทา 9 อย่างไรก็ตาม แม้การเข้าร่วมโดยสมัครใจจะทำให้มีจำนวนชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของกลุ่มแบบกำกับไม่มากนัก และน้อยกว่ากลุ่มกิจกรรมที่มีอยู่จำนวนมากในชุมชนก็ตาม แต่การเข้าร่วมโดยสมัครใจก็เป็นผลให้มีการลาออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่มน้อยมาก ชุมชนแม่ทา

จึงมีชาวบ้านจำนวนมากที่เติบโตจากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ยังคงมีบทบาทอย่างแข็งขันในฐานะแกนนำหรือที่ปรึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อขับเคลื่อนชุมชนสู่ความยั่งยืน

กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การดำเนินชีวิตที่ต้องอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีลักษณะเฉพาะ มีความหลากหลายแตกต่างกัน ทำให้การปฏิบัติเป็นองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพราะชาวบ้านเชื่อว่าความรู้ที่ใช่ประโยชน์ได้ต้องสร้างขึ้นจากการปฏิบัติ คือ ต้องใช้ ต้องทำ เพราะความรู้ไม่ใช่สิ่งที่หามาได้ ความรู้สำเร็จรูปจึงเป็นเพียงความรู้ที่ฉาบฉวย ใช้ประโยชน์ไม่ได้ ผู้มีความรู้หรือผู้รู้จึงต้องเป็นผู้สร้างความรู้จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ดังคำกล่าวของปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนที่ว่า “.....การที่เฮารู้เรื่องป่า เรื่องเกษตร เรื่องสหกรณ์ได้นะ เพราะเฮาทำมาทั้งมือของตัวเค้า.....” หากนำความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นจากการปฏิบัติมาวิเคราะห์ จะช่วยให้เข้าใจว่าเพราะเหตุใดชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ ดังเช่นความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืน เนื่องจากที่ดินทำกินของชาวบ้านมีทั้งพื้นที่ลาดชัน พื้นที่ดอนและพื้นที่ลุ่ม การวางผังและใช้ประโยชน์ที่ดิน การวางระบบและจัดการแหล่งน้ำ การเตรียมพื้นที่ การเลือกพืชที่จะปลูกและการเลี้ยงสัตว์รวมทั้งการปรับปรุงบำรุงดินจึงมีความแตกต่างกัน ความรู้ในการจัดการที่ดินในระบบเกษตรยั่งยืนที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจากการปฏิบัติจึงแตกต่างกัน เช่น พื้นที่ลาดชัน มีข้อได้เปรียบไม่ต้องกังวลน้ำท่วมในหน้าฝนเหมือนพื้นที่ลุ่มจัดการน้ำแบบประปาภูเขาได้จึงไม่ต้องสูบน้ำขึ้นมาใช้เหมือนพื้นที่ดอนและพื้นที่ลุ่ม แนวคิดในการทำเกษตรคือ รักษาสภาพป่าต้นน้ำให้อุดมสมบูรณ์และจัดการพื้นที่ให้มีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติโดยปลูกพืชหลายระดับ ต้องเลือกพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่ เน้นการปลูกพืชทนแล้งได้ดี เช่น ตะไคร้ สับปะรด พันธุ์พื้นบ้าน ชีเหล็ก มะขามป้อม

กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนผ่านการรวมกลุ่มขนาดเล็กและการสร้างเครือข่าย นอกจากองค์ประกอบด้านการปฏิบัติแล้ว การแลกเปลี่ยนผ่านการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของแนวคิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพราะการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนภายในกลุ่ม นอกจากจะช่วยถอดบทเรียนจากการปฏิบัติแล้วยังช่วยให้ชาวบ้านสามารถเรียนรู้ประสบการณ์ที่หลากหลายโดยไม่ต้องลองผิดลองถูกด้วยตนเองหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าหนุนเสริมด้านความรู้ การจัดการและช่วยเหลือด้านทรัพยากร กลุ่มที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีความเหมาะสมและเอื้อให้สมาชิกทั้งหมดได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพต้องมีสมาชิก 5-10 คน จากการศึกษากลุ่มในเครือข่ายเกษตรยั่งยืนพบว่า มีเพียงกลุ่มแม่ทา 2 ที่มีสมาชิกเกิน 10 คน และสมาชิกในกลุ่มแม่ทาส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านหรือมีแปลงปลูกผักอยู่ใกล้กัน โดยทั่วไป การแลกเปลี่ยนมักเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น พบกันที่ตลาด ในแปลงปลูกผัก หรือก่อนที่ไฟฟ้าและโทรทัศน์จะเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านมักมานั่งพูดคุยกันรอบกองไฟที่สุ่มยามค่ำคืนในช่วงฤดูหนาว แต่การแลกเปลี่ยนอย่างเป็นทางการจะจัดขึ้นตามการนัดหมายของแต่ละกลุ่ม นอกจากนั้นชาวบ้านยังเห็นว่าเมื่อกลุ่มดำเนินกิจกรรม

ไปแล้ว กลุ่มไม่ควรรับสมาชิกเพิ่ม แต่ควรให้ชาวบ้านที่สนใจรวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มใหม่ เพราะการรับสมาชิกใหม่อาจเป็นอุปสรรคในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้หรือทำให้กลุ่มต้องย่ำอยู่กับที่เพื่อรอคอยให้สมาชิกใหม่เรียนรู้ เนื่องจากกลุ่มที่ก่อตั้งเป็นกลุ่มขนาดเล็กและอาจมีจำนวนมาก การรวมตัวเป็นเครือข่ายจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะนอกจากจะเพิ่มพลังแห่งการเรียนรู้แล้ว การรวมตัวเป็นเครือข่าย จะทำให้เรื่อง/ประเด็นในการแลกเปลี่ยนถูกยกระดับเป็นเรื่องของชุมชน หรือทำให้ชุมชนเป็นตัวตั้งอีกด้วย

กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างเงื่อนไขให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้สถานการณ์ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

การทำให้ชาวบ้านสนใจเรียนรู้และร่วมคิดวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อเข้าใจถึงผลลัพธ์และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชน เพราะจะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแม่ทาพบว่าด้วยลักษณะของกลุ่มที่ตั้งขึ้นซึ่งเป็นกลุ่มกำกับหรือกลุ่มความคิดและการสร้างเครือข่าย ทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นหรือคาดว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชน เช่น ปัญหาความแห้งแล้ง ปัญหาการเตรียมประกาศขยายเขตพื้นที่อุทยานแม่ตะไคร้ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาเยาวชนออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน จะได้รับความสนใจและมีการนำมาวิเคราะห์เพื่อหาทางแก้ไขและป้องกันทั้งในระดับกลุ่มและระดับเครือข่าย ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะปัญหาดังกล่าวมักมีความซับซ้อน เช่น ปัญหาหนี้สินที่ดำเนินการวิจัยโดยเยาวชน¹⁵ ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้สาเหตุและหาแนวทางแก้ไขและสามารถสร้างความรู้ในการจัดการหนี้และวางแผนการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงผ่านการเรียนจากการวิเคราะห์ต้นทุนในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน¹⁶ หาวิธีการชำระหนี้ ทำบัญชีรายรับรายจ่ายประจำวันในครัวเรือน เป็นต้น ความพยายามแก้ปัญหาความแห้งแล้งใน ปี พ.ศ.2534-2535 ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้การจัดการป่ากับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ได้ศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า ได้มีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายป่าชุมชน ฯลฯ

¹⁵ การสำรวจหนี้สินของชาวบ้านห้วยทรายจำนวน 257 ครัวเรือน 3 ครั้งโดยใช้ข้อมูลจากแหล่งเงินกู้ 2 แหล่ง คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และสหกรณ์การเกษตรแม่ทา จำกัด รวมทั้งการสำรวจหนี้สินนอกระบบจากชาวบ้าน ในระหว่างเดือน เมษายน 2544-กรกฎาคม 2545 พบว่าหนี้สินทั้งหมด ณ เดือนมิถุนายน 2544 24,990,645 บาท เดือนพฤศจิกายน 2544 28,348,485 บาท และเดือนมิถุนายน 2545 23,106,701 บาท (เทอดศักดิ์ กองพรม. 2545: 55)

¹⁶ ต้นทุนในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูแล้ง รุ่นที่ 1 จำนวน 20 กิโลกรัม เช่น ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงตัดตอฟาง ค่าแรงตัดตอฟาง เฝ้าฟาง ยกร่องน้ำ ใส่ข้าวโพด ถอดดอก เก็บ แกะข้าวโพด ค่าเมล็ดพันธุ์ ยาฟูราดาน ค่าปุ๋ยสูตร 46-0-0 ปุ๋ยสูตร 16-20-0 สองครั้ง ค่าอาหาร รวม 11,099 บาท รายได้จากการขายข้าวโพดรวม 16,591บาท รายรับมากกว่ารายจ่าย 5,492 บาท ส่วนต้นทุนในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูแล้ง รุ่นที่ 2 รวม 11,066 บาท รายได้จากการขายข้าวโพดรวม 9,818 บาท รายรับน้อยกว่ารายจ่าย 1,250 บาท (เทอดศักดิ์ กองพรม. 2545: 86-87)

การจัดการความรู้เพื่อความยั่งยืนของชุมชน

การก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อทำหน้าที่ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการจัดการความรู้ของชุมชน เพราะแสดงให้เห็นว่า ชุมชนมีการสะสมความรู้และพร้อมที่จะนำความรู้ที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอกชุมชน การวิเคราะห์การจัดการความรู้ของชุมชนจึงใช้การก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ทำให้แบ่งการจัดการความรู้ของชุมชนออกเป็น 2 ช่วงคือ ช่วงแรกก่อนก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนคือ ช่วงปี พ.ศ. 2529-2543 และ ช่วงที่สองหลังก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนคือ ช่วงปี พ.ศ. 2543 จนถึงปัจจุบัน

การจัดการความรู้ก่อนก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน เนื่องจากความรู้ของชาวบ้านเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ การจัดการความรู้จึงเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านกลไกที่ชาวบ้านสร้างขึ้นคือ กลุ่มและเครือข่าย ทั้งนี้ความรู้ในการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายซึ่งเป็นความรู้ที่ชาวบ้านใช้ในการอบรมตามหลักสูตรของสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา และยังเป็นแนวปฏิบัติในการสร้างกลุ่มของชุมชนจนถึงปัจจุบัน ก็เป็นผลจากการจัดการความรู้ของชุมชน เช่นเดียวกับความรู้ในการจัดการป่าซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถออกระเบียบข้อปฏิบัติการรักษาป่าไม้เมื่อ ปี พ.ศ. 2542 สามารถจัดทำแนวเขตพื้นที่การดูแลป่า จำแนกผืนป่าเป็น 3 อย่าง และจัดทำลงในระบบฐานข้อมูลชุมชน รวมทั้งจัดทำแผนที่จำลองมาตราส่วน 1:5,000 ไว้ในหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านศึกษาลักษณะภูมิประเทศและเส้นทางการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน รวมทั้งความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนซึ่งชาวบ้านใช้ในการอบรมตามหลักสูตรของสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา

การจัดการความรู้หลังก่อตั้งสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน เมื่อสถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทาก่อตั้งขึ้นและเยาวชนกลุ่มแรก 11 คนกลับมาชุมชน การจัดการความรู้เปลี่ยนจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นการถ่ายทอดความรู้เป็นหลัก โดยมีเยาวชนทำหน้าที่ในการจัดบันทึกและเก็บรวบรวมเพื่อจัดระบบความรู้ทั้งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เช่น ระบบเหมืองฝาย การเลี้ยงฝิขุนน้ำ ความเชื่อและพิธีกรรม และความรู้จากประสบการณ์ที่ฝังอยู่ในตัวแกนนำหรือชาวบ้าน เช่น ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของชุมชน ความรู้ในการรวมกลุ่ม ความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืน ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่า ความรู้ในการแปรรูปผลผลิต ความรู้ในการจัดการดิน เป็นต้น โดยเยาวชนได้นำความรู้เหล่านี้ไปอบรมนักเรียนโรงเรียนบ้านห้วยทราย และต่อมาได้มีการตั้งกลุ่มเกษตรกรน้อยเพื่อให้เป็นผู้สืบทอดการสร้างการเรียนรู้ให้เยาวชนรุ่นต่อไปด้วย

ผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมานานเกือบสามทศวรรษนั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นทั้งกับชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ทั้งในด้านโลกทัศน์และวิถีชีวิตแล้ว ยังสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชุมชน รวมทั้งการจัดความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกด้วย

เปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการคิดวิเคราะห์เพื่อเข้าใจปัญหาของตนเอง ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจสาเหตุของปัญหาหนี้สินและสามารถจัดการหนี้สินของตนเองได้ กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต หันมาทำเกษตรยั่งยืน มีสุขภาพดีแตกต่างจากเมื่อครั้งปลูกยาสูบและข้าวโพดฝักอ่อน ชีวิตจึงมีความสุข และเกิดสำนึกถึงความ เป็นคนที่เท่าเทียมกับคนอื่น ๆ เป็นไต้หวัน ดังข้อความตอนหนึ่งในหนังสือ “แม่ทา คนเปลี่ยนโลก” ที่ว่า

“.....ลุงอินสอนมีความสุขมากที่ปลูกผักให้คนในครอบครัวมีความสุขภาพดี...สวนเดิมที่มีแต่ กล้วยน้ำว้า ก็มีพืชหลากหลายชนิดขึ้น ทั้งชมพู ส้มโอ เสาวรส ลิ้นปี่ ฯลฯ เก็บกินเก็บ ขายได้ไม่ขาดทั้งปี.....” (ฐิติรักษ์ จาพบ. 2556: 77) และ “.....วันนี้นางของพวกผม (นก คักดี ดวงแก้วเรือน) ของคนแม่ทาไม่ใ้การไปสร้างสิ่งดี ๆ ให้กับแม่ทา ผมว่าแม่ทาดีอยู่แล้ว ...ผมต้องการพลังกำลังใจของคนแม่ทา ให้รักษาสິงที่ดีอยู่นี้ให้ยั่งยืน ถึงแม้ว่าแม่ทาจะไม่ใ้ ชุมชนที่รวยที่สุด แต่เป็นชุมชนที่มีอยู่มีกิน มีความสุขที่สุด ผมโชคดีที่เป็นคนแม่ทา.....” (ปิยะพร ศรีแปลก. 2556: 35)

สร้างชุมชนที่เป็นสุข กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนด้วย ทั้งนี้เพราะชาวบ้านที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ถูกมองจากคนใน ชุมชนว่าเป็นผู้มีความรู้และหลายคนได้รับเลือกตั้งเป็นผู้นำทางการของชุมชน ซึ่งนอกจากผู้นำเหล่านี้จะ ทำงานตามภารกิจแล้ว ยังมีบทบาทที่แข็งขันในการขับเคลื่อนชุมชนสู่ความยั่งยืน นอกจากนี้ กระบวนการเรียนรู้ยังทำให้ป่าและแหล่งน้ำรอบชุมชนฟื้นกลับคืนความอุดมสมบูรณ์จากการรักษาป่าและ ทำเกษตรยั่งยืน รวมทั้งยังทำให้เยาวชนที่เรียนจบส่วนหนึ่งกลับมาทำงานในชุมชน ดังข้อเขียนของ เยาวชนคนหนึ่งทีกลับมาทำงานในชุมชนแม่ทา ความตอนหนึ่งว่า

เราทั้ง 5 คนมีที่มาแตกต่างกัน แต่ว่ามีสิ่งทีเหมือนกันคือการมองเห็นคุณค่าของสิ่งทีตนเองมี และอยากพัฒนาทำให้อดีขึ้น จึงรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม “กลุ่มผักเกษตรอินทรีย์กัลยาณมิตร” หรือคนทั่วไปเรียกว่ากลุ่มกัลยาณมิตร พวกเราหลังจากกลับมาช่วยพ่อแม่ทำสวน เกษตรกรรมยั่งยืนทีผลิตในระบบอินทรีย์ พอเหลือเวลาว่างจากงานจึงมีเวลามาช่วยงาน ชุมชนก็ทำให้ได้เห็นหน้าเห็นตากันเป็นประจำ มีเวลาได้นั่งพูดคุยถามไถ่ชีวิตความเป็นอยู่

ตามประสานคนทั่วไป....เรามีความตั้งใจที่จะพัฒนาและสานต่อภูมิปัญญาและความรู้ของคนรุ่นพ่อ-แม่ ที่จะต้องพัฒนาการตลาดท่ามกลางกระแสทุนนิยมที่แปรเปลี่ยนไปเพื่อให้สอดคล้องกับสถานะโลกที่เป็นอยู่ พร้อมกับจะเป็นอีกแรงหนึ่งที่จะช่วยรักษาผืนแผ่นดินของบรรพบุรุษเอาไว้ภายใต้โครงการเล็ก ๆ ของพวกเรา (อภิศักดิ์ กำแพง, 2558)

จัดความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกได้อย่างเสมอภาคและมีศักดิ์ศรี นอกจากกระบวนการเรียนรู้จะทำให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองและเปลี่ยนแปลงชุมชนจนมีความสุขตามความหมายของชาวบ้านแล้ว กระบวนการเรียนรู้ยังเป็นปฏิบัติการของการเปลี่ยนแปลงการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านกับโลกภายนอก กล่าวคือ ในมิติของชาวบ้าน การที่แม่ทาเป็นแหล่งเรียนรู้เกษตรยั่งยืน ทำให้ชาวบ้านหลายคนมีโอกาสเล่าสิ่งที่ตนเองทำในฐานะวิทยากร หรือมีโอกาสพาชาวบ้าน/ผู้สนใจ/ผู้เข้ารับการอบรมดูแปลงปลูกผัก บางคนได้รับเชิญไปเล่าสิ่งที่ตนเองทำกับบุคคลภายนอกชุมชนหลายคนมีโอกาสถ่ายทอดความรู้จากการปฏิบัติ/ภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนให้เยาวชนหรือบุคคลภายนอกที่มาสัมผัส กระบวนการเรียนรู้จึงมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านมองตนเองแตกต่างจากอดีต เพราะเห็นว่าตนเองก็มีความรู้ คนในชุมชนแม่ทามีความรู้และชุมชนแม่ทามีความรู้ โดยนัยนี้ กระบวนการเรียนรู้จึงมีนัยของการทำให้ชาวบ้านหลุดออกจากกรอบของการใช้ความรู้เพื่อครอบงำซึ่งมีนัยของอำนาจ เพราะความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเป็นประจักษ์พยานว่าความรู้ไม่ได้มีเพียงแบบเดียว แบบที่คนทั่วไปเข้าใจกัน ในมิติของบุคคลภายนอก ปรากฏการณ์แม่ทานอกจากจะเป็นการตั้งคำถามกับการจัดลำดับสูง-ต่ำของความรู้ ซึ่งมองความรู้ท้องถิ่นว่าเป็นความรู้ที่ล้าหลัง ความรู้ชั้นต่ำแล้ว ยังเป็นการตั้งคำถามกับการมองความรู้แบบคู่ตรงข้าม ทั้งนี้เพราะในกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ ชาวบ้านจะบูรณาการความรู้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ความรู้จากประสบการณ์และความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ตั้งแนวคิดในการตั้ง *“มหาลัยทำกิน”* ของปราชญ์ชาวบ้าน (ดูตารางที่ 3) เพราะสะท้อนถึงการเปลี่ยนทัศนคติในการมองความรู้จากการมองว่าภารกิจในการสร้างความรู้เป็นเรื่องของนักวิชาการกลุ่มเดียว มาเป็นการมองว่าตนเองและคนอื่น ๆ มีความสามารถในการสร้างความรู้เช่นเดียวกัน กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้จึงช่วยให้คนในชุมชนแม่ทาตระหนักในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของตนเองและเป็น *“ไท”*

ตารางที่ 3 หลักสูตรเรื่อง “การทำมาหากิน 3 ฤดู”

ฤดูกาล	เรื่องที่จะต้องเรียน	วิธีการสอน
ฤดูร้อน (มี.ค.-พ.ค.)	1. การบริโภคผัก พื้นบ้าน 2. การหากินในป่า 3. การหารายได้ 4. การใช้ชีวิตในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - การวางแผนชีวิต บันได 9 ชั้น - ฝึกการทำบัญชีรับ-จ่าย - ข้อ 1, 2 โดยให้นักศึกษาไปค้นหาและเก็บตัวอย่างมาให้ครูตรวจพร้อมกับอธิบาย และให้ไปค้นหาความรู้เชิงวิชาการมาประกอบกับความรู้ในชุมชน - เข้าป่าเพื่อเรียนรู้การหากินในป่า ทั้งการหาพืชในป่าและการประกอบอาหารในป่า - ฝึกการปลูก การประกอบอาหาร จากผักพื้นบ้าน - ฝึกการขายหารายได้จาก การนำผลผลิตจากป่าและสวนไปจำหน่ายสร้างรายได้ - เรียนรู้ร่วมงานสังคมประเพณีในชุมชน
ฤดูฝน (มี.ย.-ก.ย.)	1. การทำนา 2. การหากินในป่า 3. การหารายได้ 4. การใช้ชีวิตในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ฝึกการทำนาตั้งแต่ต้นจนจบ (ตั้งแต่ล้องเหมือง เตรียมสายพันธุ์ข้าว เตรียมดิน หว่านกล้า ถอนกล้า ไถนา ปลูกข้าว ดูแลบำรุงรักษา เก็บเกี่ยว นวดข้าว เก็บในยุ้งฉาง สีข้าว การแปรรูปและประกอบอาหาร) - การหารายได้โดยการหาของป่าทั้งเห็ด หน่อไม้ และอื่น ๆ ปลูกผักอินทรีย์ ข้าวโพดอ่อน เลี้ยงสัตว์ - การทำข้อมูลเปรียบเทียบการทำเกษตรยั่งยืนกับเกษตรเคมี - ฝึกการทำบัญชีรับ-จ่าย - เรียนรู้ร่วมงานสังคมประเพณีในชุมชน
ฤดูหนาว (ต.ค.-ก.พ.)	1. การทำการเกษตร 2. การหารายได้ 3. การใช้ชีวิตในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ฝึกทำการเกษตรปลูกพืชเมืองหนาว การทำเมล็ดพันธุ์ การเลี้ยงสัตว์ - ฝึกการหาอาหารตามลำห้วย - ฝึกการทำบัญชีรับ-จ่าย - เรียนรู้ร่วมงานสังคมประเพณีในชุมชน - นักศึกษาสรุปทเรียนตลอดทั้งปี

ที่มา: “มหาลัยทำกิน” (แนวคิดของนายประพัฒน์ อภัยมุล ปราชญ์ชาวบ้าน ชุมชนแม่ทา)

นโยบายที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามทัศนะของชุมชน

แม้ว่าการมีส่วนร่วมของสังคมในการจัดการศึกษาเป็นหนึ่งในสามเสาหลักของการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติก็ตาม แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนแม่ทาได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาหลายลักษณะ อันนำไปสู่ข้อเสนอให้รัฐกำหนดนโยบายเพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาได้อย่างแท้จริง

ชุมชนแม่ทาและปัญหาการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

การขอรับโอนโรงเรียน ตำบลแม่ทามีโรงเรียน 3 โรง คือ โรงเรียนประถมศึกษา 2 โรง และโรงเรียนมัธยมศึกษา (ขยายโอกาส) 1 โรง ความพยายามในการขอรับโอนโรงเรียนมาสังกัด อบต. เริ่มขึ้นเมื่อผู้นำเยาวชนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ในชุมชนได้รับเลือกตั้งเป็นนายก อบต.แม่ทา แต่การขอรับโอนโรงเรียนไม่ประสบความสำเร็จ¹⁷ ทั้งนี้เพราะ อบต.แม่ทาถูกประเมินว่าไม่มีความพร้อมในการรับโอนโรงเรียน ขณะที่ชาวบ้านมองว่าชุมชนของตนเองมีความพร้อมในการจัดการศึกษา และต้องการจัดการศึกษาให้ลูกหลานเอง การที่ต้องการจัดการศึกษาเองนั้นเป็นเพราะมองว่าความยั่งยืนของชุมชนไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากลูกหลานไม่กลับมาอาศัยอยู่ในชุมชนอีกต่อไป การจัดการศึกษาให้ลูกหลานจึงเป็นหลักประกันความยั่งยืนของชุมชน ดังนั้นสิ่งที่คนรุ่นลูกรุ่นหลานเรียนรู้ในโรงเรียนจึงต้องไม่ดึงพวกเขาออกไปจากชุมชน แต่จักต้องสร้างทัศนคติเชิงบวกต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนผ่านการเรียนรู้จากการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ได้เรียนรู้ความรู้ที่สะสมไว้ในชุมชน เรียนรู้เพื่อรู้จักชุมชนของตนเอง ซึ่งจะทำให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างมีความสุข พึ่งพาตนเองและมีส่วนร่วมในพัฒนาชุมชนสืบต่อจากคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ได้ ดังข้อความตอนหนึ่งในงานเขียนของนายก อบต.แม่ทา ความตอนหนึ่งว่า

¹⁷ หากพิจารณาจากกฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2547 อบต.แม่ทาจึงไม่มีความพร้อมที่จะรับโอนการจัดการศึกษาจากสถานศึกษาได้ เนื่องจากเกณฑ์และเงื่อนไขประกอบเกณฑ์การประเมินมีความเป็นไปได้น้อยที่อบต.ขนาดเล็กและเพิ่งจัดตั้งขึ้นจะมีความพร้อมตามเกณฑ์ และเงื่อนไขประกอบเกณฑ์การประเมินดังกล่าว ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ 1) เกณฑ์การประเมิน ก) ประสิทธิภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดหรือมีส่วนร่วมจัดการศึกษา ข) แผนการเตรียมความพร้อมในการจัดการศึกษาหรือแผนพัฒนาการจัดการศึกษาซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพร้อมด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับระดับ ประเภทและรูปแบบการศึกษา ค) วิธีการบริหารและการจัดการศึกษา ง) การจัดสรรรายได้เพื่อการศึกษา จ) ระดับและประเภทการศึกษาที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ฉ) ความเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อความพร้อมในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2) เงื่อนไขประกอบเกณฑ์การประเมิน ประกอบด้วย ก) การมีรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพียงพอในการจัดการศึกษา ข) การกระจายอำนาจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สถานศึกษา ค) การจัดโครงสร้างองค์กรภายในรองรับการบริหารจัดการศึกษา ง) การมีคณะกรรมการที่ปรึกษาในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จ) การจัดระบบบริหารงานบุคคลเพื่อการศึกษา (ราชกิจจานุเบกษา. 2547)

หมู่บ้านผมมีประมาณ 270 กว่าหลังคา เรียนจบป.6 ก็มีคนเดียว 3 คนที่ได้มาเรียนต่อมัธยมที่อำเภอแม่ทา ผมเป็นหนึ่งในนั้น พอจบม. 3 ก็มีอีก 3 คนที่ได้มาเรียนต่อที่โรงเรียนโปลิเทคนิคในระดับปวช. ผมก็เป็นหนึ่งใน 3 อีก.....

ผมรู้สึกว่าเป็นครูแล้วดี คืออยากไปเรียนเป็นครู แต่ผมสอบไม่ติด สอบเข้าโรงเรียนยุพราชไม่ได้ ที่ไหนก็ไม่ติด เมื่อเรียนสายสามัญไม่ได้ ก็ต้องมาสายอาชีพ.....ผมชอบครู ชอบสอนคน แต่นั่นคือความฝันครับ แต่ความจริงคือผมเรียนสายอาชีพ และกลับมาอยู่บ้าน.....

ผมอยากไปกรุงเทพฯ อยากเห็นกรุงเทพฯ จึงตัดสินใจไปทำงานกับน้ำ.....แม่โทรศัพท์มาบอกว่าพ่ออยู่โรงพยาบาล พ่อเอาหัก หลังหัก กระดูกเคลื่อน เพราะป็นขึ้นไปซ่อมยุงข้าวแล้วตกบันได.....ผมตัดสินใจกลับบ้านทันที กลับมาช่วยพ่อทำงานดีกว่า.....

เดิมทีผมไม่เคยสนใจสิ่งที่พ่อทำ.....ผมไม่รู้เรื่องบ้าน ไม่รู้เรื่องชุมชนตัวเองเลย ไม่รู้เรื่องโครงการเกษตร ไม่รู้เรื่องป่า ผมไม่รู้และไม่สนด้วย นี่ขนาดว่าพ่อผมเป็นผู้นำทำเรื่องป่าชุมชนมาตั้งแต่ปี 2529 ผมยังไม่รู้เรื่องเลย ถ้าจะโทษใครที่ทำให้ผมเป็นแบบนี้ ผมต้องโทษการศึกษาของเรา ผมเป็นตัวอย่างจากผลผลิตของการศึกษาของไทยก็คือ เรียนหนังสือข้างนอก และอยากทำงานข้างนอก ไม่อยากอยู่บ้าน ทำงานที่บ้านเพราะดูไม่ดี ไม่โก้ ได้เงินเดือนน้อย ไม่มีหน้ามีตา.....(ปิยะพร ศรีแปลก. 2556: 23-28)

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของโรงเรียน แม้ชุมชนแม่ทาดังอยู่ในเขตรอบนอกแอ่งที่ราบลุ่มในหุบเขาขนาดเล็ก ห่างไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ แต่โรงเรียนแห่งแรกในชุมชนแม่ทาคือโรงเรียนวัดห้วยทรายก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2477 ทำให้คนในชุมชนเรียนจบจากโรงเรียนวัดห้วยทรายชุมชนจึงมีความผูกพันกับโรงเรียน ในด้านการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานั้น พบว่าโรงเรียนได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น“ชุมชนคนรักแม่ทา” ขึ้น โดยมีคนในชุมชนสอนร่วมกับครูในโรงเรียน รวมทั้งจัดให้มีแหล่งเรียนรู้ที่ขับเคลื่อนหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 9 ฐาน โดยภูมิปัญญาชุมชนคนแม่ทาเป็น 1 ใน 9 ฐานดังกล่าว (อนันต์ ดวงแก้วเรือนและคณะ. 2555: 86) อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษายังคงเป็นลักษณะของการที่ชุมชนให้ความร่วมมือ สนับสนุนและส่งเสริมนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนกำหนดขึ้น มากกว่ามีส่วนร่วมในการร่วมคิดและร่วมตัดสินใจกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน จึงเป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นบางส่วน นอกจากนั้นระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนยังขึ้นอยู่กับทัศนคติของผู้บริหารสถานศึกษาที่มีต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วย ดังนั้นเมื่อมีการโยกย้ายผู้บริหารสถานศึกษา ระดับการมีส่วนร่วมอาจน้อยลงหากผู้บริหารสถานศึกษาที่ย้ายมาใหม่ไม่ได้มีทัศนคติเชิงบวกต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

นโยบายที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

การที่คนในชุมชนมองว่าการจัดการศึกษาให้ลูกหลานเป็นหลักประกันความยั่งยืนของชุมชนนั้น ทำให้การจัดการศึกษาและการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชุมชน ชุมชนจึงมีข้อเสนอให้มีการปรับนโยบายที่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ดังนี้

1. หลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการรับโอนโรงเรียน ไม่ควรเป็นหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมแบบเดียวและนำมาใช้อย่างตายตัวสำหรับทุกท้องถิ่น แต่ควรมีความยืดหยุ่นเพื่อให้มีความเหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชนท้องถิ่นที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อให้อบต. ที่ประเมินว่าตนเองมีความพร้อมและมีความต้องการจัดการศึกษาสามารถรับโอนโรงเรียนได้

2. ให้กำหนดอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสถานศึกษาพื้นฐานให้มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารงานบุคคลด้วย เพื่อให้คนในชุมชนที่มีความเหมาะสมสามารถเป็นครูในโรงเรียนได้ เพื่อทำหน้าที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

บทที่ 5

ข้อสรุปเชิงทฤษฎีและข้อเสนอเชิงนโยบาย

ความเข้าใจถึงกระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ เพื่อให้ชุมชนสามารถสืบทอดวิถีชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อไปได้นั้นมีความสำคัญต่อการปฏิรูปการศึกษา เนื้อหาส่วนนี้จะเป็นการสรุปกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความยั่งยืนของชุมชนและข้อเสนอเชิงนโยบายในทัศนะของชาวบ้าน

ข้อสรุปเชิงทฤษฎี

1. การปรับวิถีการผลิตเพื่อการบริโภคไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ทำให้คนในชุมชนไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาเพียงความรู้เดิมของชุมชนหรือความรู้ที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ดังเช่นในอดีตที่ผ่านมาเท่านั้น หากแต่ยังต้องพึ่งหรือใช้ประโยชน์จากความรู้สมัยใหม่ในการทำมาหากินอีกด้วย เช่น ความรู้ด้านการตลาด การแปรรูปสินค้า การบรรจุภัณฑ์ ในกรณีของชุมชนแม่ทา แม้ว่าจะหันกลับมาปลูกผักทำเกษตรปลอดสารพิษ แต่เมื่อการขายเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายและผู้ซื้อก็อยู่นอกชุมชน การเข้าถึงความรู้สมัยใหม่จึงเป็นสิ่งจำเป็นเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากความรู้สมัยใหม่เป็นความรู้ที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่คุ้นเคยและเป็นความรู้ที่แตกต่างจากความรู้เดิม การเข้าถึงความรู้สมัยใหม่จึงเป็นข้อจำกัดที่สำคัญของคนส่วนใหญ่ในชุมชนชนบทหลายแห่ง แต่งานวิจัยนี้ค้นพบว่า ความรู้ที่คนในชุมชนแม่ทาร่วมกันสร้างสรรค์และสั่งสมเป็นหลักสูตรการเรียนรู้และถ่ายทอดสู่ลูกหลานของตนเป็นความรู้เชิงบูรณาระหว่างความรู้เดิมของชุมชนกับความรู้สมัยใหม่ที่ถูกรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในบริบทของชุมชน ความรู้เชิงบูรณาการที่ถูกสร้างขึ้นจึงมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิตและทำมาหากินอยู่ในชุมชน กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้จึงทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางความรู้และนำไปสู่ความยั่งยืนของชุมชน คนในชุมชนจึงเลิกมองตนเองว่าเป็นคนไม่มีความรู้ ความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจึงเติบโตงอกงามและดำรงอยู่ในชุมชนรวมทั้งเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. ความหลากหลายและความเป็นพลวัตของความรู้เชิงบูรณาการที่ชาวบ้านสร้างขึ้น ทำให้สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดและจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน อาทิ บ้าน วัด โรงเรียน มีข้อจำกัดในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ชาวบ้านจึงสร้างกลไกเชิงสถาบันขึ้นมาใหม่แทนที่จะยึดติดกับสถาบันดังกล่าว และกลไกเชิงสถาบันที่สร้างขึ้นมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของชุมชน จากการจัดตั้งกลุ่มและรวมตัวเป็นคณะกรรมการเครือข่ายมาสู่การจัดตั้งสถาบันที่เป็นทางการ

ข้อค้นพบกลุ่มและคณะกรรมการเครือข่ายในปัจจุบัน ทำให้กลไกเชิงสถาบันมีความเข้มแข็งในการสร้างการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และดำเนินกิจกรรม

ข้อเสนอเชิงนโยบาย

หากการศึกษาเป็นกระบวนการสร้างความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม นโยบายด้านการศึกษามีความยืดหยุ่นเพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการอันแตกต่างหลากหลายของบุคคลและชุมชน การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนพบว่า ในทัศนะของคนในชุมชน ความยั่งยืนมีอาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการสืบทอดของคนรุ่นลูกรุ่นหลาน การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้ลูกหลานของตนเองในโรงเรียนหรือการมีอำนาจจัดการศึกษาเองจึงเป็นภารกิจที่ชุมชนปรารถนาจะทำ ยิ่งไปกว่านั้น การที่ชุมชนสามารถจัดการศึกษาให้ลูกหลานหรือมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา จะมีส่วนสำคัญในการทำให้ชุมชนต้องจัดการความรู้ของตนเอง ซึ่งนั่นย่อมหมายถึง ชุมชนสามารถยกระดับการเรียนรู้ของตนเอง ความพยายามในการขอถ่ายโอนโรงเรียนจึงเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า เพราะแม้ชุมชนจะกลายเป็นห้องเรียนมีชีวิต (ชัชวาล ทองดีเลิศ. 2553) ในสายตาของคนภายนอก แต่ความรู้ที่งอกงามอยู่ในชุมชนและเกื้อหนุนให้คนทั้งชุมชนเรียนรู้ตลอดชีวิตกลับไม่ได้เป็นความรู้ที่ได้รับการยอมรับซึ่งค้ำยันกฎหมายของสังคม โดยนัยนี้ การปฏิรูปการศึกษาจึงจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปโครงสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วยการเอื้ออำนาจให้ชุมชนที่มีความปรารถนาจะจัดการศึกษาสามารถดำเนินการได้ดังนี้

1. แก้ไขกฎกระทรวงที่กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2547 ให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ตามบทบัญญัติมาตรา 41 และ 42 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และฉบับที่ 3 พ.ศ.2553 และจัดทำแผนปฏิบัติการเป็นขั้นตอนชัดเจนในการถ่ายโอนแผนการกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีแผนกลยุทธ์เพื่อเตรียมการและดำเนินการจัดการศึกษา แผนปฏิบัติการแปลงกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ และการกำกับ ควบคุม ตรวจสอบ รวมทั้งโอนงบประมาณที่กระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนสถานศึกษานั้น ๆ ให้ท้องถิ่นปกครองส่วนท้องถิ่นแทนการกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีรายได้และจัดงบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอ

2. กำหนดนโยบายและทิศทางการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาขององค์กรชุมชน ฯลฯ ตามบทบัญญัติมาตรา 39 ของ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติให้ชัดเจนโดยจัดทำประกาศหรือระเบียบให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดและจัดกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง โดยสถานศึกษาหรือเขตพื้นที่การศึกษาทำหน้าที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ตามการออกแบบของชุมชนและเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน ทั้งนี้เพราะแม้ว่าบทบัญญัติมาตรา 24 และ 29 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนดให้สถานศึกษาดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้และร่วมกับองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ฯลฯ ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

ตลอดจนหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน แต่ในทางปฏิบัติก็
ยังไม่มีกลไกความร่วมมือที่ชัดเจน รวมทั้งไม่สามารถตอบสนององระบบการเรียนรู้ของชุมชนที่ต้องการเข้าถึง
ความรู้ที่แตกต่างหลากหลาย และกลไกตามมาตรา 40 คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานก็มีหน้าที่
เพียงกำกับและส่งเสริมสนับสนุนกิจการของสถานศึกษา ทำให้คณะกรรมการสถานศึกษาจากภาคส่วน
ของชุมชนไม่มีส่วนในการกำหนดสาระการเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับชุมชน รวมทั้งการบริหารงานบุคคลและ
งบประมาณ

บรรณานุกรม

- กระทรวงมหาดไทย. (2542). พระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 และที่แก้ไขเพิ่มเติมจนถึงฉบับที่ 3 พ.ศ.2542.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- กาญจนา และกนกศักดิ์ แก้วเทพ, เรียบเรียง. (2530). การพึ่งตนเอง ศักยภาพในการพัฒนาของชนบท. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- การประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านปี 2551. (2552). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2546). กฎกระทรวง กำหนดจำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่งและการพ้นจากตำแหน่งของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2546. ม.ป.ท.
- _____. (2547). กฎกระทรวง กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2547. ม.ป.ท.
- _____. (2549). กฎกระทรวง กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2549. ม.ป.ท.
- _____. (2547). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องหลักเกณฑ์วิธีการ เงื่อนไข ตัวชี้วัด และระดับคุณภาพ ในการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2547. ม.ป.ท.
- _____. (2547). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแก้ไขบัญชีรายละเอียด 3 แนบท้ายประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องหลักเกณฑ์ วิธีการ เงื่อนไข ตัวชี้วัด และระดับคุณภาพ ในการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2547. ม.ป.ท.
- _____. (2549). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องวิธีการและเงื่อนไขการแสดงถึงความสมัครใจให้โอนสถานศึกษาขั้นพื้นฐานไปสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2549. ม.ป.ท.
- คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา. (2518). การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม: รายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา เสนอ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อนำเสนอ คณะรัฐมนตรี 4 ธันวาคม 2517. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

- เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ. (2542). “การจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำทา” ใน บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม (บรรณาธิการ), **3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย**. (หน้า 132-134). เชียงใหม่: มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2538). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2553). **การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน**. บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. (2537). **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: เดือนตุลา.
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. (2553). **ห้องเรียนมีชีวิต**. เชียงใหม่: สันติภาพเพื่อสังคม.
- ฐิติรักษ์ จาพบ. (2556). “อินสอน ไชยะใจ: พ่อค้ำนักสะสมความฝัน” ใน **แม่ทา คนเปลี่ยนโลก**. เชียงใหม่: โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง ตำบลแม่ทา สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา.
- ณัฐทิศา โรจนประศาสน์; และคนอื่น ๆ. (2557, เมษายน-มิถุนายน). การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องพะยูนและหญ้าทะเลสำหรับโรงเรียนชายฝั่งจังหวัดตรัง. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**. 16(2): หน้า 35-47.
- ดรุณี ร่องพีช. (2550). **สุข อิสระ ในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง**. เชียงใหม่: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- เทอดศักดิ์ กองพรหม. (2545). “กระบวนการสร้างสำนึกการปลดปล่อยตนเองจากการเป็นหนี้สินแบบยั่งยืน” กรณีศึกษาบ้านห้วยทราย ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ภาคเหนือ (สกว.ภาค).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2531). การศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชน. ใน เสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ), **ทิศทางหมู่บ้านไทย**. (หน้า 25-38). กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน.
- บุญเพรง บ้านบางพูน. (2527). **ศรัทธาพลังชุมชน**. กรุงเทพฯ: สภาคาทอโลกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- บุปผา เมฆศรีทองคำ. (2547). **การวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาอภิมานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา**. วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาวิจัยการศึกษา). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บำรุง บุญปัญญา. (2549). **3 ทศวรรษแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน**. สุรินทร์: โครงการหนังสือดอกตู่วป่า.
- ปตท.กรู๊ป. (2555, เมษายน-มิถุนายน). **สื่อพลัง**. 20(2): หน้า 14-15. สืบค้นเมื่อ 1 สิงหาคม 2558, จาก http://hq-srvstst-s08.pttplc.com/internet_test/Files/Document/energy_mag/55_2/Power_The_Thought%20no.2-2012.pdf

- _____ . (2557, มีนาคม-เมษายน). แม่ทา ชีวมวลในชีวิต ตอบแนวคิดความพอเพียง. **สถานสุข**
สถานความสุขสู่สังคม. (11): หน้า 10-11.
- ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507.** (2507). พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของ
กระทรวง. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา.
- ประเวศ วะสี. (2530). **พุทธเกษตรกรรมกับศานติสุขของสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.
- ปิยะพร ศรีแปลก. (2556). “กนกศักดิ์ ดวงแก้วเรือน: ลูกไม้ใต้ต้น” ใน **แม่ทา คนเปลี่ยนโลก.**
เชียงใหม่: โครงการรักษ์ป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง ตำบลแม่ทา สถาบันพัฒนาทรัพยากร
และเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา.
- พิศมัย อวาระกุลพานิชย์ และ คนธาภรณ์ เมียร์แมน. (2555). **การเพิ่มมูลค่าและเอกลักษณ์ของ**
ผลิตภัณฑ์ล้าหน้าด้วยการออกแบบโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้าหน้า. เชียงใหม่: กระจวิจิตรศิลป์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ. (2547). **ปฏิบัติการผนวกรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่การศึกษาในระบบ**
โรงเรียน. ปริญญาโท กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- มัทนาวดี อุษฉาย. (2559). **การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง ขนมจากสมุนไพร สำหรับนักเรียนชั้น**
ประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนวัดท่าสะพาน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา. ปริญญา
โท กศ.ม (วิทยาการทางการศึกษาและการจัดการเรียนรู้อ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง**
ยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2548). **อ่าน ‘วัฒนธรรมชุมชน’ วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนว**
วัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : ฟ้าเดียวกัน.
- เยาวเรศ กัตถัญญเสริมพงศ์. (2553). **กระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่บนฐานเกษตรกรรมยั่งยืน: กรณี**
ศึกษาศหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา จำกัด จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- รัตนะ บัวสนธ์. (2535). **การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญา**
ท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. ปริญญาโท กศ.ด. (สาขาการ
วิจัยและพัฒนาหลักสูตร). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่าย
เอกสาร.

- รัตนา โตสกุล; และคนอื่น ๆ. (2548). **เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน**. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขภาคอีสาน สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น: หจก. ขอนแก่นการพิมพ์.
- รัตน์ สุพถุฒิปานิชย์. (2556). ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ต่อการฟื้นฟูชุมชน กรณีศึกษาชุมชนริมน้ำจันทบูร. **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.** 16: หน้า 89-98.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2547). **กฎกระทรวง กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2547**. สืบค้นเมื่อ 5 มิถุนายน 2558, จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/0AA/00147413.PDF>
- รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทยปี 2558. (2558). สำนักพัฒนาฐานข้อมูลและตัวชี้วัดภาวะสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สืบค้น 15 มิถุนายน 58 จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6363
- ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคใต้.** (2558). สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก http://chm-thai.onep.go.th/chm/data_province/ranong/images/pdf/J02.pdf.
- ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ. กระทรวงศึกษาธิการ. (2539). **สรุปผลการประชุมสัมมนา เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน.** (2558). สืบค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2558, จาก <http://northnetthailand.org/isac>.
- สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนแม่ทา. (ม.ป.ป.). **แม่ทา บทเรียนที่ยาวนานสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**. เชียงใหม่: สหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทา.
- สมชาย สว่างจิตฺ; และ อิทธิพันธ์ สุวทันพรกุล. (2556). การสังเคราะห์ผลผลิตและผลลัพธ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา: กรณีศึกษางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านการศึกษากับชุมชน. ใน การประชุมวิชาการระดับชาติ “ศรินครินทรวิโรฒวิชาการ” ครั้งที่ 7 วันที่ 1-2 เมษายน 2556 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สมชัย จิตสุชน. (2558). รายงานการวิจัย ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย: แนวโน้ม นโยบาย และแนวทางขับเคลื่อนนโยบาย สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก <https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2017/06/Synthesis-Report-Year-2-Inclusive-Growth.pdf>
- สมัชชาปฏิรูปประเทศไทย. (2555). การปฏิรูปการศึกษา: ปรับทิศทางการศึกษาเพื่อสร้างคุณภาพและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม. เอกสารหลักประกอบการประชุมสมัชชาปฏิรูปประเทศไทย ครั้งที่ 2 ระเบียบวาระที่ 2.6. 14 กุมภาพันธ์ 2555.

- สมาคมสภาการศึกษาทางเลือกไทยถอนตัวจากคณะกรรมการกระทรวงศึกษาธิการ. (2558, 25
กุมภาพันธ์). สืบค้นเมื่อ 1 สิงหาคม 2558, จาก <http://thaipublica.org/2015/02/education-crisis-1/>
- สันติสุข กาญจนประกร. (2553). **แม่ทา ป่าสร้างชีวิต**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2510). **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2510-2514**. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3777.
- _____. (2515). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ.2515-2519**. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3778.
- _____. (2520). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ.2520-2524**. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3779.
- _____. (2525). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ.2525-2529**. สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3780.
- _____. (2530). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ.2530-2534**. สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3781.
- _____. (2535). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 พ.ศ.2535-2539**. สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3782.
- _____. (2540). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ.2540-2544**. สืบค้นเมื่อ 8 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3783.
- _____. (2545). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ.2545-2549**. สืบค้นเมื่อ 8 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3784.
- _____. (2550). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ.2550-2554**. สืบค้นเมื่อ 18 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/download/article/article_20160323112418.pdf.
- _____. (2555). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ.2555-2559**. สืบค้นเมื่อ 18 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf.
- _____. (2558). **รายงานภาวะสังคม ไตรมาสสาม 2558**. สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2558, จาก http://social.nesdb.go.th/social/Portals/0/Documents/Q3-2558_final_website_214.pdf

- _____ . ข้อมูลเศรษฐกิจสังคม. สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2561, จาก
http://social.nesdb.go.th/SocialStat/StatSubDefault_Final.aspx?catid=4
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ. (2504). **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระยะที่ 1 พ.ศ.2504-2506**. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2559, จาก
http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3776.
- _____ . (2507). **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระยะที่ 2 พ.ศ.2507-2509**. สืบค้นเมื่อ 1 กันยายน 2559, จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5806.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2503). **แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2503**. ม.ป.พ.
- _____ . (2512). **แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พุทธศักราช 2512**. ม.ป.พ.
- _____ . (2520). **แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520**. ม.ป.พ.
- _____ . (2545). **แผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ.2545-2559)**. ม.ป.พ.
- _____ . (2552). **ภูมิปัญญาไทย เพื่อชีวิตสังคมไทย ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: หจก. วี.ที.ซี. คอมมิวนิเคชั่น.
- _____ . (2553). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 แก้ไข ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2553**. ม.ป.พ.
- สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2558). **ศูนย์เรียนรู้และแนวความคิดของปราชญ์ชาวบ้านหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2558, จาก
http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news_academic/data_0346101111.pdf.
- สุนันทา นิลเพชร, เรียบเรียง. (2553). **“โลก’เลสาบ” ภูมิปัญญาท้องถิ่น มรดกสังคมและวัฒนธรรม ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. สงขลา: โครงการวิจัยลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). **คืนสู่รากเหง้า ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ.
- หญ้าน้ำ ฟุ้งหลวง; และคนอื่น ๆ. (2548). **นักคำนวณความสุขในหุบเขา**. สานใจคนรักป่า.
- องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. (ม.ป.ป.). **เอกสารประกอบการอบรม โครงการเสริมสร้างเครือข่ายตำบลจัดการตนเองสู่ชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่**. โครงการเสริมสร้างเครือข่ายตำบลจัดการตนเองสู่ชุมชนท้องถิ่นน่าอยู่.
- องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ทา. (2559). **สภาพทางสังคมอบต.แม่ทา**. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2559, จาก <http://www.maethafasai.info/>

- อนันต์ ดวงแก้วเรือน; และคนอื่น ๆ. (2554). **9** **ฐานแห่งการพึ่งตนเอง: ตำบลแม่ทา ตำบลต้นแบบวิถีพอเพียง.** กรุงเทพฯ: โครงการรักษป่า สร้างคน 84 ตำบล วิถีพอเพียง บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน).
- อรุณี เวียงแสง. (2548). กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน กรณีศึกษาการจัดการความรู้ด้านเกษตรยั่งยืนของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนของแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่. ม.ป.พ.
- อภิชาติ ทองอยู่. (2527). ทักษะว่าด้วยวัฒนธรรมกับชุมชน: ทางเลือกใหม่ของงานพัฒนา. กรุงเทพฯ: สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- _____. (2529). สายธารสำนึกและความทรงจำ. ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาหมู่บ้านอีสาน.
- อภิศักดิ์ กำแพง. (2558). “กัลยาณมิตร @ เชียงใหม่” ใน สร้างคน สานต่อวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนตำบลแม่ทา: สภาเด็กและเยาวชนตำบลแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: สภาเด็กและเยาวชนตำบลแม่ทา.
- สมชาย สว่างจิตร; และ อธิพันธ์ สุวทันพรกุล. (2556). การสังเคราะห์ผลผลิตและผลลัพธ์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา: กรณีศึกษางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านการศึกษากับชุมชน. ใน การประชุมวิชาการระดับชาติ “ศรินครินทรวิโรฒวิชาการ” ครั้งที่ 7 วันที่ 1-2 เมษายน 2556 มหาวิทยาลัยศรินครินทรวิโรฒ.
- อัจฉรา มลิวงศ์. (2548). **การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมของเกษตรกรเครือข่ายเกษตรยั่งยืนแม่ทาในตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่.** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้. ถ่ายเอกสาร.
- อัจฉรา รักยุติธรรม, บรรณาธิการ. (2549). **แอ่งตอยร้อยป่า ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มแม่น้ำทาตอนบน.** เชียงใหม่: เครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มแม่น้ำทา.
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2542). 3 ทศวรรษป่าชุมชนภาคเหนือ. ใน บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม (บรรณาธิการ), **3 ทศวรรษป่าชุมชน ท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย.** (หน้า 1-14). เชียงใหม่: มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ.
- อนันท์ กาญจนพันธ์. (2535). ความเป็นชุมชน. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง *ทิศทางการวิจัยและการพัฒนาทางวัฒนธรรมในภาคเหนือ* ณ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28-29 สิงหาคม 2535. (อัดสำเนา).
- โองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา. (2555). **หลักสูตรวิชาภูมิปัญญาล้านนา.** เชียงใหม่: นานาการพิมพ์.

Hirsch, Philip. (1990). **Development Dilemmas In Rural Thailand**. Singapore: Oxford University.

Strauss, A.; & Corbin, J. (1994). Grounded Theory Methodology—An Overview. In **Handbook of qualitative Research**. Edited by Norman K. Denzin and Yvonna S.Lincoln. 2nded. pp. 157-188. Thousand Oaks: Sage.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ระเบียบข้อปฏิบัติการรักษาป่าไม้ ของกลุ่มองค์กรชาวบ้าน

ต. แม่ทา กิ่ง อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่

กฎระเบียบนี้ร่างขึ้นโดยอิงตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพื่อใช้เป็นกฎระเบียบที่บังคับใช้ในชุมชนตำบลแม่ทา ดังรายละเอียด ดังนี้

ข้อ 1. ระเบียบนี้ให้ใช้ชื่อว่า “ระเบียบข้อปฏิบัติการรักษาป่าไม้ขององค์กรชาวบ้านตำบลแม่ทา”

ข้อ 2. ให้ใช้ระเบียบนี้ตั้งแต่วันที่ออกระเบียบเป็นต้นไป

ข้อ 3. การขอใช้ไม้

3.1 การขอใช้ไม้ เพื่อนำมาปลูกบ้าน ซ่อมแซม วางข้าวหรือสร้างสิ่งต่างๆ ให้แจ้งความจำนงต่อคณะกรรมการเขต แล้วกรรมการเขตจะนำเรื่องส่งให้ กรรมการของหมู่บ้านเพื่อที่จะได้ร่วมกันพิจารณาเห็นสมควร

3.2 เมื่อคณะกรรมการหมู่บ้านเห็นสมควรแล้ว ให้ผู้ใหญ่บ้าน พร้อมผู้ขอใช้ไม้แจ้งความจำนงต่อองค์กรชาวบ้านตำบลแม่ทา ในวันที่ประชุมกลุ่มองค์กรชาวบ้านตำบลแม่ทา ในสมัยการประชุมแต่ละครั้ง เพื่อที่จะได้ร่วมกันพิจารณาเห็นสมควร

3.3 เมื่อทางกลุ่มองค์กรชาวบ้านตำบลแม่ทาลงมติเห็นสมควร แก่การใช้ไม้แล้ว ก็จะทำให้ทำหนังสือแจ้งความจำนงส่งให้กลุ่มองค์กรชาวบ้านตำบลแม่ทา เพื่อใช้เป็นหลักฐานการขอใช้ไม้ต่อไป

3.4 ผู้ขอใช้ไม้ หากขอไม้ไปใช้ 1 ต้น ต้องมีการปลูกทดแทนจำนวน 10 ต้น

ข้อ 4. ห้ามใช้เครื่องทุ่นแรงในการทำไม้ เช่น เลื่อยยนต์ รถไถ ช้างในการชักลาก

ข้อ 5. ไม้ที่จะนำมาทำเสาบ้านเรือน อนุญาตให้ไม่เกิน 16 ต้น ไม้ทำเครื่องเรือนไม่เกิน 5 ต้น และต้องมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 8 x 8 นิ้ว

ข้อ 6. การขนย้าย ต้องแจ้งผู้ใหญ่บ้าน กรรมการป่าของหมู่บ้านให้ทราบ กรณีขนย้ายข้ามเขต ต้องแจ้งขออนุมัติจากกรรมการป่า ของเขตที่จะเดิมทางผ่านก่อน

ข้อ 7. ผู้ที่ฝ่าฝืนไปทำการตัดไม้โดยไม่แจ้งความจำนงไว้ก่อน มีความผิด ปรับนี้วละ 200 บาท กรณีที่เป็นไม้สัก ถ้าเป็นไม้อื่น ๆ ปรับนี้วละ 100 บาท โดยวัดจากเส้นรอบวงของไม้ (เงินที่ปรับได้ ให้เก็บเข้าเงินกองกลางของหมู่บ้าน)

ข้อ 8. การตัดฟันมาใช้ในครัวเรือน ให้ใช้ไม้ที่แห้งแล้วเท่านั้น ห้ามตัดไม้ดิบ

ข้อ 9. ห้ามตัดฟันเพื่อนำไปขาย ไม่ว่าจะทำขายในลักษณะใด ๆ ก็ตาม ฝ่าฝืนปรับก่อนละ

50 บาท

ข้อ 10 การเผาป่า หมายถึง การเผาป่าหรือการเผาทุ่งหญ้าหรือเผาในที่ทั่ว ๆ ไป ถือว่ามี ความผิดปรับตั้งแต่ 500 – 5,000 บาท แล้วแต่กรณี ถ้าตกลงกันไม่ได้ในคณะกรรมการให้นำส่ง เจ้าหน้าที่ ดำเนินคดี ตามกฎหมายต่อไป (ยกเว้นการเผาในไร่ นา สวน ของตนเอง แต่ต้องใช้ความ ระมัดระวังไม่รุกรามไปในที่ที่ของผู้อื่น ถ้าประมาทไฟเกิดไปติดรุกรามของผู้อื่น มีความผิดตามที่กล่าว แล้ว)

ข้อ 11. ห้ามแผ้วถาง ขยายพื้นที่ทำกินที่มีอยู่เดิมออกไปอีก ฝ่าฝืนปรับ ตราวางเมตรละ 500 บาท

ข้อ 12. เงินที่ปรับได้ทุกครั้ง ต้องนำเข้าบัญชีกองทุนของหมู่บ้าน และจะต้องมีรายการรับ – จ่าย ที่เป็นยอดปัจจุบัน

ข้อ 13. การติดต่อประสานงาน กับส่วนราชการเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ที่ได้รับ มอบหมาย

ข้อ 14. ระเบียบนี้ถือเป็นมติของกลุ่มองค์กรชาวบ้านตำบลแม่ทา ซึ่งทุกคนต้องถือปฏิบัติ อย่างจริงจัง (ผู้ใดจะอ้างไม่รู้ระเบียบ และไม่นำไปปฏิบัติไม่ได้)

ประกาศ ณ วันที่ 15 มกราคม 2542

กฎระเบียบการใช้ทรัพยากรจากป่านอกเหนือจากกฎของตำบลที่ครอบคลุมอยู่ของบ้านห้วยทราย

1. การหาเห็ด ห้ามหาเห็ดเพื่อนำไปขายข้ามเขตหมู่บ้านอื่น
2. การหาหน่อให้ห้ามหาหน่อไม้เพื่อนำไปขายข้ามเขตหมู่บ้านอื่น
3. การขอไม้สร้างบ้าน
 - คนที่จะสร้างบ้านใหม่ได้และสามารถขอไม้ไปสร้างบ้านได้ บ้านจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 10 ปี จึงจะสามารถขอไม้ไปสร้างบ้านเรือนได้
 - ชาวบ้านที่ขอใช้ไม้ต้องไปดูไม้ที่ตนเองต้องการแล้วมาคำนวณปริมาณไม้ที่จะใช้ พร้อมนำเรื่องเสนอในเวทีหมู่บ้านก่อน เมื่อกรรมการป่าเห็นสมควรแล้ว ต้องไปชี้ ต้นไม้ที่ตนต้องการจะนำไปสร้างพร้อมทำเครื่องหมาย
 - ชาวบ้านที่ขอใช้ไม้ต้องนำเงินเข้ากองทุนรักษาป่าต้นไม้มละ 20 บาท

ปัญหาอุปสรรคจากการทำงาน ด้านบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้บ้านห้วยทราย

1. การลักลอบตัดไม้โดยไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่า
2. ไฟป่าทำให้ต้นไม้มตาย (ไม่สามารถควบคุมไฟป่าไว้ได้)
3. สัตว์ป่ามีน้อย (เพราะเป็นป่าที่กำลังฟื้นตัว)

เมื่อมีระเบียบการรักษาป่า ก็ต้องมีโครงสร้างคณะกรรมการที่จะเข้ามาดูแลจัดการ ซึ่งบ้าน
ห้วยทรายเองคณะกรรมการป่ามีจำนวนทั้งสิ้น 15 คน โดยการคัดเลือกจากชาวบ้านในหมู่บ้านห้วยทราย
แยกเป็นเขตรับผิดชอบ 12 เขต มีการประชุมเพื่อพิจารณาการขอใช้ไม้ของชาวบ้าน เดือนละ 1 ครั้ง โดย
1 ปี ไม่เกิน 3 เดือน ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม – กันยายน ของทุกปี เนื่องจากบ้านห้วยทรายมีความเชื่อว่
การอนุญาตขอไม้ในฤดูฝน ต้นไม้ที่ถูกตัดหากมีเทคนิคการตัดที่ดี ต้นไม้จะสามารถแตกหน่อออกมาใหม่ได้

ภาคผนวก ข 1

ตัวอย่างบทสัมภาษณ์หมอฟันเมือง

ตอบ ขอ จ้อย ค่าว พ่อเป็นหมดแล้ว อย่งไปชมรมหมอที่ไหนดมันไกลบ้าน ก่เล่นกันไปตามประสาคนเตมา สุขบานหวานใจ บางคนก่ขอ บางคนก่จ้อย บางคนก่ร้องค่าว

ถาม อันนี้ต้องมีพิธีกรรมด้วยไหมคะพ่อ

ตอบ การเรียนมันก็มีพิธีเหมือนกัน ต้องตั้งชั้นครูสืบจากครูบาอาจารย์มา ทำผีเจ้าเข้าเข้าทรงนี้พ่อไม่ทำ กำน่เล่นกลกายกรรมก่ไม่ทำ

ถาม เป็นชมรมเป็นกลุ่มใช้ไหมคะ

ตอบ เป็นชมรมคือว่าตั้งกลุ่มกันแม่ทาดั้งกลุ่มกัน เดียวนี้เหลือสิบเอ็ดกับหมอที่เข้าใหม่มีสิบเอ็ดคน แล้วก่ไปรวมตำบลทาเหนือสองคน แล้วก่เอามาในกลุ่มเป็นสิบสามกับตำบลทาเหนือ เขาไม่มีพรรคพวกไปรวม ก่กับหมอตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพงหมอสหกรณ์ แล้วก่หมอตำบลออนเหนือ

ถาม มีสมาชิกกี่คนคะ

ตอบ หมอในชมรมที่แรกมันมีอยู่ร้อยกว่าคน ทีหลังเขาแยกไปอยู่ชมรมอื่นชมรมอื่น เหลือประมาณซักห้าสิบกว่าคน

ถาม ห้าสิบกว่าคนหรือพ่อ ชื่อชมรมอะไรคะพ่อ

ตอบ ชมรมปัจจะศิลา

ถาม ชมรมสมุนไพรมุนไพรมุปัจจะศิลานะคะ

ตอบ โรงบาลแม่ออน

ถาม ของกิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ใครเป็นคนจัดตั้งคะพ่อ

ตอบ ที่ตั้งขึ้นนี้คือว่าหน่วยเอ็นจีโอ นะคะ

ถาม กลุ่มสมุนไพรมุปัจจะศิลานี้ นะคะ หน่วยเอ็นจีโอมาตั้ง

ตอบ พนักงานของหน่วยเอ็นจีโอมารวบรวมหมอทั้งข้างล่างกับข้างบนรวมกัน ประชุมสัมมนา กันตกลง ตั้งขึ้นมา แล้วก่ไปหาอาจารย์มาสอนปรงุยา ก่าทำยาเอาอาจารย์สนใจ.....กับอาจารย์อะไรที่สอนด้านกฎหมาย เปิดโรงเรียน พ่อสอบสองปีไม่ได้

ถาม สอนอะไรคะ

ตอบ สอนวิธีปรงุยาจะว่าไปมันก่ไม่เข้ากับวิธีการของเรานะ เข้าไปอย่างอื่นนะ

ถาม เป็นแผนใหม่หรือคะพ่อ

ตอบ เป็นอธิบายไปอย่างใดลดยาอย่างนั้นอย่างนี้ มีหนังสือเขาก็ให้มา แต่เราศึกษากับผู้เฒ่าผู้แก่บ้านเรา ไปอย่างหนึ่ง แต่ตัวยากี่ไม่เหมือนกันที่เขาบอก

ถาม ของเขาเป็นพื้นบ้านไหมคะ

ตอบ มันจะเป็นยังงัไม่รู้เขาเรียนกันมา ใช้แค่สมุนไพรมุปัจจะศิลากี่มี อย่างแก้ปวดหัวใช้สมุนไพรมุปัจจะศิลากี่แล้วพ้อมีถ้าเป็นยาสมุนไพรมุปัจจะศิลากี่ จะต้องมีสมุนไพรมุปัจจะศิลากี่มากกว่าสามขนาน อันนั้นตัวเดียวเพียงแค่สมุนไพรมุปัจจะศิลากี่

ถาม ก็เดือนคะเขาให้พ่อเรียนอยู่

ตอบ สองปี

ถาม สองปีแล้วพ่อต้องจ่ายเงินเขาไหมคะ

ตอบ ไม่ได้จ่าย

ถาม ไปชมรมเนี่ยนะคะ พ่อพอเรียนจบสองปีเขาให้สอบหรือคะ

ตอบ พ่อเรียนปีหนึ่งก็สอบ

ถาม สอบเพื่ออะไรคะเพื่อให้ได้

ตอบ ใบประกอบโรคศิลป์

ถาม ใบประกอบโรคศิลป์ เขาชื่อว่าใบประกอบโรคศิลป์แพทย์พื้นบ้านหรือแพทย์แผนไทยคะ

ตอบ แพทย์แผนไทยอย่างเดียว

ถาม เขาใช้ว่าแพทย์แผนไทย พอปีหนึ่งพ่อสอบเขาให้ทำยังไงบ้างคะ

ตอบ มันมีคือว่าสอบด้านการปรุงยา การใช้ตัวยาพ่อรู้ว่า ตะกอนพ่อก็ใช้ตาชั่งพ่อตักกับตาชั่ง คือสืบทอดกรรมมันมีก็บาท บาทหนึ่งมีก็กรัม พอดีมันไม่อยู่ที่สมองหนังสือมันไม่อยู่ในสมองเนาะ พอดีพ่อซื้อชั่งมาจ้ะ

ถาม แล้วเมื่อก่อนพ่อจำเป็นต้องใช้ชั่งไหมคะ พ่อกะเอาเอง

ตอบ แต่ก่อนซื้อนี้ พ่อมีชั่งโบราณอันหนึ่งหมอลหลายเขาขอไปแล้ว ตักใส่ถ้าบาทต้องเอาเหรียญบาท สลึงก็เอาเหรียญสลึงใส่

ถาม แล้วอันนี้มันเหมือนกันไหมคะ

ตอบ ไม่เหมือน อันนี้มันไปคนละเล็กละน้อย

ถาม อันนี้เราจะยึดอะไรคะพ่อ แล้วอย่างนี้พ่อจะยึดของใครละคะ

ตอบ ยึดอันนี้มันง่ายกว่า อันนั้นเฮาหิ้วขึ้นอันนี้มันไม่ได้หิ้ว เอาลูกตุ้มใส่แล้วกะเอายาใส่ๆ ขึ้นจับปุ๊บเร็วกว่า

ถาม แล้วปีแรกพ่อก็ไม่ผ่านเพราะตาชั่งนี้หรือคะ

ตอบ ไม่ผ่าน ปีแรกไม่ผ่านมาปีที่สองนี้รู้ว่าต้องตักตาชั่งแน่นอน เป็นยังไงไม่รู้ไม่ช่างพูดช่างคุยคนแก่มันไม่ค่อยจะผ่าน โดยหนุ่มๆ ทั้งนั้นคนที่เข้าออก เข้าออกก็กรรมกรรมนั้นแหละผ่าน

ถาม แล้วทำไมคนแก่มันผ่านไปตกตรงไหนคะพ่อ

ตอบ ไม่รู้คือว่าคนที่คุ้นๆ เขาอย่างนางพยาบาลกา คนทำงานสวนป่าหลวงกาผ่าน ความจริงการปรุงยา เขาไม่รู้อะไร นางพยาบาลเขาปรุงยาแผนโบราณเขาบ่จู้จู้ วิธีการปรุงยาทำไมเขาถึงผ่าน พ่อเลยท้อแท้ใจเลยไม่ไปสอบเลย

ถาม แล้วตอนนี้พ่อก็ยังไม่ได้ใบนั้น

ตอบ ไม่ได้สอบไม่ผ่านไม่ได้

ถาม แล้วพ่อคิดยังไงคะมันจำเป็นไหมคะใบนั้น

ตอบ ที่แรกแต่ก่อนนี้จำเป็น คือว่าแต่ก่อนกฎหมายมันไม่เอื้ออำนวยนา กฎหมายมันควบเกิน แต่เดี๋ยวนี้สบายตั้งแต่อาจารย์แพทย์ ทรัพยากรเจริญ

ถาม ตอนนี้สบายยังไงคะพ่อ

ตอบ สบายคือว่ากฎหมายเขาหย่อนผ่อนให้ แต่ก่อนนี้อย่างกฎหมายสมัยก่อน พ่อเอามาขายไม่ได้ พ่อปรุงยาจะมาไม่อย่างนั้นไม่ได้ ต้องครกเล็กๆ หน่อยๆ

ถาม แต่ตอนนี้เขายังอนุญาตหรือคะ

ตอบ แต่จะอนุญาตจริงเขาอะลุ่มอະล่วยให้ผ่อนให้

ถาม ทั้งๆ ที่พ่อก็ศึกษามานาน เรียนรู้รักษาคนหายมานานเนี่ยนะคะ

ตอบ การที่ปรุงยาการที่รักษาโรคพ่อไม่แพ้ ที่เขาสอบได้นี่นา บางคนเขาสอบได้ใบมาเขามาปรึกษาพ่ออยู่ การวางยาคนไข้ คนเป็นโรคชนิดนั้นจะทำการอย่างไรก่อน เราต้องถามคนไข้อาการของเขา เหตุมาสาเหตุเป็นมานาน

ถาม พ่อขาเดี๋ยวนี้พ่อได้สืบทอดให้ลูกหลานบ้างไหมคะ

ตอบ ยังไม่ได้สืบทอด

ถาม ทำไมไม่สืบทอดคะ

ตอบ ไม่มีใครสนใจแต่พวกยูวชน เยาวชนสนใจแต่กรรมการตำบลแม่ทา เขาทาบทามพ่อให้ไปสอนฤดู
แล้งนี้

ถาม ให้ไปสอนใครที่ไหน

ตอบ สอนเยาวชนภายในหมู่บ้านเขาหาเงินงบบมา คนที่สนใจจะสอนทุกแผนกเลย สืบทอดแผนกเลย ทั้งหมด
ยา หมอโหรใครสนใจวิชาไหน แต่พ่อการดูลายมือพ่อให้หลานทางหมู่สองได้ปีกว่า ไปถามบ่ได้เรื่องเอามา
แกมฉบับไปให้หลานๆ จริงๆ ที่ปืมน้ำมันเกือบพอปี ไปถามที่โรมันก็ไม่รู้ดหน้าเลย การดูลายมือนี้รายได้ดี
อย่างงานมหรกรรมที่ผสมผสานหมอบทุกที่มาชุมนุมกัน เราไปคูนั่งเอาขันข้าวตอกดอกไม้ไว้ที่นี้ หนุ่มๆ สาวๆ
เขามาเลยมาดูลายมือเงินใส่ขันสลึงๆ ยี่สิบห้าบาทดูฝรั่งนี้ยาก

ถาม อะไรนะคะ

ตอบ ฝรั่งๆ มันต้องใช้ไคด์ ฝรั่งคนหนึ่งเราคนไทยเราได้สามคน พ่อไปหล่า (หมายถึงพลาดโดยที่ไม่ตั้งใจ)
ที่งานมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แกมวันพ่อไม่เอาฝรั่งมันถ่วงเวลา

ถาม พ่อขาแล้วที่เขาคจะเชิญพ่อไปสอนยูวชนนะคะ ในงานไหนคะ

ตอบ คือว่ากรรมการตำบลแม่ทา กรรมการหมู่บ้านเขาเป็นกรรมการกลางคือ สัมพันธ์ไปทางอำเภอทาง
จังหวัดในหมู่บ้าน เป็นหลาน

ถาม แล้วปัจจุบันนี้คนในบ้านเรา เวลาเขาปวดหัวตัวร้อนเป็นอะไรต่ออะไร ขึ้นบ้านใหม่เขายังมาหาพ่ออยู่
ใช้ไหมคะ

ตอบ มา บางคนที่ยังมีศรัทธายังมาห้สืบทอดห้สืบทอด บางคนเป็นนิกโก้ไปอนามัย

ถาม แล้วอนามัยเคยมาหาพ่อไหมคะ

ตอบ ไม่มา เขาเป็นนี่เขาไปอนามัย คือว่าเป็นโรคติดต่อแต่ทางหมออนามัยพยายามบอก แนะนำว่าให้
ช่วยตัวเอง สมัยปู่ตายถ้าเขาทานข้าวตอนเช้าแล้วเขาปวดหัว ไปเอาหมากผู้หมากเมียคือตัวผู้ตัวแม่
เขาเอามาคั้นน้ำเขียวๆ ทานตบหัวใส่หน้าก่หาย เดียวนี้ปวดนิดไปพาราเซตามอลเอ้า จ่ายมากินเสียเม็ด
หนึ่งวันหลังไปอีก มันศูนย์เสียเงินงบบแทนที่ตัวเราช่วยตัวเราไว้ อย่งไปหาหมอนวดกดเส้นบางคนก่
หายไปก่ไม่ทำ

ภาคผนวก ข 2

ตัวอย่างบทสัมภาษณ์ประวัติชุมชน

ตอบ ตอนนั้นผมปลูกยาสูบ ถั่วลิสง แล้วก็ถั่วแระปลูกหลายๆ อย่าง เพราะว่าพอเราปลูกยาสูบนี้มันดินมันเสีย เราก็เปลี่ยนไปปลูกอย่างอื่น เพราะว่าสมัยก่อนมูลวัวมูลควายนี่ เราจะเอาไปใส่नाอย่างเดียวไม่ได้เอาไปใส่สวน ทีนี้เพราะว่าเรายังไม่รู้วิธีการใส่ เวลาเอาไปใส่ต้นไม้ตายไปหมด เราไม่ได้เรียนรู้วิธีการหมักหรืออะไรประมาณนี้ พอเราเอาของดิบๆ ไปใส่มันก็เกิดความร้อน ต้นก็ไหม้ตายเฉา แล้วทีนี้เราใช้แต่ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวเนี่ยะ ถ้าสมมุติว่าเราปลูกยาสูบมันก็มีสูตรของปุ๋ยยาอยู่ แต่พอปลูกหลายปีเข้าดินมันก็เสีย พอดินเสียปลูกยากก็ไม่ขึ้น เราก็เปลี่ยนไปปลูกอย่างอื่นก็ใช้ปุ๋ยอย่างอื่นอีก อย่างนี้เราก็หมุนเวียนอยู่จนในที่สุดมันก็ไม่รอด มาสุดท้ายนี้ผมปลูกถั่วแระปลูกถั่วแระไร่ ปลูกเสร็จแล้วก็ได้เงินเจ็ดพันกว่าบาท

ถาม ถั่วแระนี่คือถั่วแระอะไร ถั่วแระญี่ปุ่นหรือคะ

ตอบ ไม่รู้นะถั่วแระที่โรงงาน

ถาม ที่ฝักใหญ่ๆ นะใช่ไหมคะ

ตอบ ใช่ๆ มันจะฝักขนาดนี้

ถาม มันไม่ใช่ถั่วแระที่บ้านที่ฝักเล็กๆ

ตอบ ไม่ใช่ๆ พอปลูกถั่วแระนี้ มาคิดแล้วรายได้มันก็พอได้นะ แต่ว่าการพ่นยานี้บ่อยเหลือเกิน แล้วสุขภาพมันจะไปไม่รอด เลยถอนตัวออกมาไม่ปลูกแล้ว

ถาม แล้วพืชอย่างอื่นที่เข้ามาแม่ทาเนี่ยะมันนักใช่ไหมคะ

ตอบ ถั่วลิ้นเต่า มะเขือเทศ มะเขือม่วง พริก อ้อย

ถาม ตอนนั้นปลูกในสวนไร่ใหม่คะอ้อยเนี่ยะคะ แต่พวกถั่วแระ ถั่วลิ้นเต่า มะเขือเทศนี่ปลูกในที่นาหรือคะ

ตอบ ครับผม ปลูกในที่นาหมด

ถาม พวกนี้จะต้องพ่นยาหมด

ตอบ พ่นยาหมด ยกเว้นอ้อย ทีนี้ตอนนั้นมีปัญหาเพื่อนบ้านหลายคนที่เขาป่วยๆ เป็นผมร่วงหัวล้านอะไรประมาณนั้น

ถาม มันจะเห็นชัดตอนปีไหนนะพี่ เริ่มปลูกซัก

ตอบ ตอนนั้นนี้ประมาณสามห้าสามหก ที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าคนที่ป่วยเนี่ยะ คนรุ่นน้องผมเนี่ยะเขาพ่นยามากเกินไป แล้วทีนี้เขาเข้าโรงพยาบาลหมอบอกว่าเป็นสารพิษตกค้างในร่างกาย เขาก็ไปรักษาหลายแห่งแต่ในที่สุดเขาก็ตายแค่อายุยี่สิบกว่า

ถาม คือช่วงนั้นอาจจะเพราะที่บ้านแม่ทาปลูกยาสูบมานาน ถ้าเทียบระหว่างถั่วแระ มะเขืออะไรต่างๆ กับยาสูบเนี่ยะ ถือว่าอันไหนพ่นยามากกว่ากันพี่ หรือใกล้เคียงกัน

ตอบ ยาสูบจะมากกว่าแล้วก็สัมผัสมากกว่า สมมุติว่าพอเราเก็บยาวันอาทิตย์ ประมาณวันจันทร์เราไปพ่นยา แล้วอีกสองสามวันเขาก็บอกให้เราเก็บอีกนะ ยานี้มันไม่แน่ ถ้าสมมุติว่าทางโรงบ่มเขาบ่มเสร็จเร็วเขาก็เก็บเร็ว ถ้าเขาบ่มเสร็จช้าเขาก็เก็บช้า บางทีเนี่ยะของเราเหลือเติมต้นเลยเขายังไม่ให้เก็บ เพราะเขาบ่มไม่เสร็จ พอยามีน้อยของเราไม่ถึงห้าวันเขาก็บอกให้เราเก็บ ทีนี้เราจะไปกะเกณฑ์ตรงที่ว่าเราพ่นยาวันนี้ อีกห้าวันเราจะเก็บอีกสิบวันเราจะเก็บ เรากะเกณฑ์ไม่ได้เลย

ถาม มันขึ้นอยู่กับโรงบ่ม

ตอบ ขึ้นอยู่กับโรงบ่มขึ้นอยู่กับบริษัทนี้แหละ เพราะว่าเราถูกกำหนดทุกเรื่องเลย ตั้งแต่การปลูก การใส่ปุ๋ย ใส่ยาอะไรต่างๆ ถูกกำหนดโดยบริษัท เพราะฉะนั้นเราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง สมมุติว่าเราขายยาวันอาทิตย์วันจันทร์เราไปพ่นยา เราคิดว่าอีกเจ็ดวันข้างหน้าเผื่อยามันจะเจือจางลงไป แล้วเราไปเก็บ เราหวังอย่างนั้นแต่มันไม่ได้ พอเราพ่นยาวันจันทร์วันพุธวันพฤหัสบดีเขาก็บอกให้เราเก็บอีก เราก็ไปเก็บอีกพอเราไปเก็บเนี่ยะ เราไปเก็บกลางวันน้ำค้างมันก็แห้งแล้วแต่ยามันเหี่ยว แต่เราต้องไปเก็บตอนเช้าสี่โมงห้าโมงไปเลย

ถาม ทั้งที่ยายังอยู่

ตอบ ยายังติดใบยาอยู่ ที่นี้เราเข้าไปร่องยานี้เราจะเปียกหมด เหมือนกับเราไปอาบยาพิษ พอทำไปทำมา มันก็มีปัญหาแล้วยิ่งแฟนผมนี้ แกใส่ปุ๋รายาดานเมื่อก่อนใช้หางซ้อน แต่ที่นี้มันไม่สม่ำเสมอเตี้ยวกี่ซ้อนได้มาก เตี้ยวกี่ซ้อนได้น้อยไม่สม่ำเสมอมันก็เปลืองยา ที่นี้จะทำอย่างไรให้ต้นทุนมันต่ำ จะประหยัดยาแกก็ใช้มือหยิบ เวลาใช้มือหยิบมันจะได้เสมอกันทุกหลุมเลย หยิบใส่เป็นหลุมเป็นหลุม หยิบปุ๋รายาดานนะ

ถาม โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านก็จะใช้มือหยิบหรือพี

ตอบ ไข่ๆ เพราะว่ามันสม่ำเสมอแล้วที่นี้พอตกเย็นมามือแกจะร้อนหมดเลย นิ้วมือแกจะร้อนหมด แต่ตอนนี้ยังเป็นเหน็บยังไม่หายเลย ผมว่าสารมันตกค้าง

ถาม อันนี้ก็ร้างยาสูบมานานแล้ว

ตอบ พอเรามาทำข้าวโพดอีกทำข้าวโพดนี้มันยังงั้น มันไม่หนักแต่เราใช้พลังงานเยอะ หมายถึงว่าพอตื่นเข้ามาเราไปเก็บฝัก มาถึงบ้านกริตๆ แล้วก็เอาเปลือกอีก

ถาม แต่มันไม่ใช่งานหนักนะคะ

ตอบ ไม่ใช่งานหนักแต่มีมันไม่ได้ว่างทำตลอดเลย บางทีก็ครึ่งก่อนวันกว่าจะเสร็จ บางทีไปเก็บตั้งแต่เช้าตรู่วันเที่ยงวัน เที่ยงวันมาทานข้าวกลางวันเสร็จแล้วก็แก้อีก กว่าที่จะเสร็จก็ห้าโมงหกโมง บางทีวันทั้งวันไม่ได้หยุดเลย

ถาม ต้องรีบ

ตอบ ต้องรีบเพราะจะขายตอนเย็น ที่นี้มันก็มีปัญหาแกก็ปวดข้อปวดกระดูก ก็ต้องไปฉีดยา ไปฉีดยาที่คลินิกพอปลูกข้าวโพดรุ่นหนึ่งเนี่ยะ ก่อนจะเก็บเกี่ยวก็ต้องไปฉีดก่อนเข็มหนึ่ง แล้วก็ให้ยามากินก็แก้สึบบาท พอเก็บเกี่ยวเสร็จก็ไปฉีดอีกรุ่นไหนสองเข็มสองครั้ง

ถาม ทุกครั้งเลย

ตอบ ทุกครั้งเลย แล้วปีหนึ่งนี่ผมจะปลูกข้าวโพดสี่รุ่น หน้าฝนนี้สองรุ่น หน้าแล้งอีกสองรุ่น แล้วปาเข้าไปก็เข็มแปดเข็ม เห็นแล้วว่าทิศทางนี้เราไปไม่ได้มันเป็นปัญหา

ถาม นาสมัยก่อนเนี่ยะเห็นเมื่อวานนี้ถามพี่เพบูลย์สมัยเขาหนุ่มๆ เนี่ยะใช้วัว ใช้ควายใช้ไหมคะ เข้าใจว่าใช้วัวเนาะพี่เนาะทางนี้จะไม่ค่อยใช้ควาย

ตอน ครัวใช้วัว

ถาม ของพี่นี่พี่พอจำได้ไหมคะ ที่เราเลิกใช้วัวไถนาทำนามาซักประมาณ ตอนนั้นลูกเกิดยังคง

ตอบ เกิดแล้วครัวตอนนั้นที่ผมเลิกไถนาแล้ว ควายนี้นานี่สามหนี่งผมเลิก

ถาม ปีสามหนี่งพี่นี่เป็นคนรุ่นท้ายๆ ที่เลิก หรือว่าหลังพี่เลิกยังมีคนใช้วัว ใช้ควายอยู่

ตอบ ท้ายสุดๆ เลยผมนะ

ถาม ท้ายสุดๆ เลยเพราะว่ามันมีเลิกแบบเร็วมากใช้ไหมคะ

ตอบ ครับเขาเลิกเร็วส่วนมากเขาซื้อรถไถเดินตามกันเยอะแยะเลย ตอนนั้นผมก็ซื้อคันหนึ่งซื้อร่วมกับกับหลาน ซื้อมาคันหนึ่งก็เลยไถนาเมื่อปีสามหนึ่ง

ถาม รถไถที่จำได้ว่าเข้ามาหมู่บ้านเราคันแรกๆ ชักประมาณปีเท่าไรคะ

ตอบ ประมาณปีสองห้าสองหกประมาณนี้

ถาม พร้อมๆ กับ ธกส. เข้ามาใช้ไหมคะ

ตอบ ใช่ๆ นี่แหละ ธกส. นี่แหละเข้ามา

ถาม พี่นี่ถือว่าเป็นรุ่นหลังๆ เลยเลิกใช้วัว พอเลิกใช้เสร็จชาวบ้านก็ยังไม่เลิกเลี้ยงวัว ตอนนี่กลายเป็นเลี้ยงวัวเพื่อขายแล้ว

ตอบ ใช่ๆ

ถาม แต่สมัยก่อนเราเลี้ยงวัวเพื่อใช้ไถนา

ตอบ ใช่ไถนาใช้เกวียน

ถาม อย่างของพี่สมศักดิ์ที่เวลาเอามือนี้จะอยู่ในท่าข้ามด้วย กับห้วยทรายหรือว่า

ตอบ เฉพาะห้วยทราย

ถาม พี่ไม่ได้ไปเอามือที่บ้านพี่น้องแล้วหรือคะ

ตอบ ไม่ไปจะมีเป็นบางครั้งที่จะไปช่วยน้องบ้าง

ถาม อย่างกลุ่มของพี่ที่ช่วยเหลือเอามือปลูกข้าวกันนี้ประมาณซักกี่คนคะ

ตอบ พูดถึงกลุ่มนี้ก็มียุคหลายคนที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน

ถาม เป็นซึกยี่สิบคนไหมคะ

ตอบ ไม่ถึง

ถาม กลุ่มที่เอามือกันใหญ่ที่สุดที่บ้านห้วยทรายนี้ วันนั้นเขาบอกมีบางกลุ่มเป็นห้าสิบหกสิบคนนะพี่

ตอบ ใช่ๆ เพราะว่าบางกลุ่มพี่น้องเขาเยอะ เขาก็เอาตามสายพี่น้องนั้นก็เยอะมากสี่สิบห้าสิบคน

ถาม งั้นอันนี้ตามห้วยทรายก็คือตามสายเมีย

ตอบ ก็เยอะแต่ถ้าเขาเป็นคนบ้านเดียวกัน พี่น้องสองฝ่ายมารวมกันมันก็จะเยอะเป็นสี่สิบห้าสิบก็มี

ถาม นี่พี่ปลูกข้าวต่อชิคะถึงได้เกี่ยวเร็วอย่างเนี่ย

ตอบ ครับ

ถาม ทำไมถึงปลูกข้าวต่อชิคะ เพราะมันจะหวัดฝนตลอด

ตอบ ใช่ๆ เพราะว่าที่มันไถล้นน้ำแม่ทาหน่อย เพราะหน้าแล้งเนี่ยเราจะใช้พื้นนาปลูกผักปลูกอย่างอื่นมั่งเผื่อจะได้พอน้ำเหมือนมันไม่มี เราก็จะสูบน้ำแม่ทาขึ้นมาใช้ในแปลง

ถาม นาแปลงแต่ก่อนข้าวโพดใช้ไหมคะ ตอนนี่หันมาปลูกผักแต่ยังงี้ก็ยังทำเป็นข้าวต่อ

ตอบ ครับผม

ถาม ถ้าทำเป็นข้าวปีจะทำไม่ทันหรือพี่

ตอบ มันทันอยู่แต่พอเข้าไปสู่เดือนมีนา เมษาเนี่ยะโรคแมลงมันจะเยอะ มันก็จะมาตอมกินของเรา

ถาม หมายถึงว่าก่อนช่วงมีนา เมษาเราควรจะต้องเก็บผักเก็บอะไรให้เรียบร้อย

ตอบ ใช่ ถ้าเราปลูกช่วงนี้ช่วงเดือนตุลาเนี่ยะ พืชผักมันจะงามมากช่วงเดือนตุลาถ้าปลูกได้พืชมันจะงาม

ถาม พอพี่เก็บผักเสร็จก็แปลงไว้หรือคะ

ตอบ ละแปลงไว้

ถาม แล้วอีกสองแปลงละคะพี่ปลูกอะไร ที่ทางทุ่งหลวงนะคะ

ตอบ ทางทุ่งหลวงปีที่แล้วนี้ผมหวานถั่วคลุม

ถาม ถั่วดินหรือคะ

ตอบ ไม่ใช่ถั่วดำ

ถาม ถั่วดำ

ตอบ ถั่วดำพุ่ม

ถาม ที่โรงงานหรือว่าตลาดขายยังงีพี

ตอบ ไม่ใช่ผมหวานคลุมดินไว้เฉยๆ แล้วผมก็เก็บฝักมันไปขายที่ตลาดอิมบุญนั่นแหละ

ถาม มันเป็นพืชคลุมดินบำรุงดินหรือคะ

ตอบ ใช่ปรับปรุงบำรุงดิน